

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий
і Літературний місячник

5

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий і літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна Служба
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scholarly & Literary
Journal

*Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.*

ISSN: 0042-9422

Реєстраційне свідоцтво – серія KB № 1693

Головний редактор – Степан Олесків
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна
Адміністратор в Україні – Микола Кузів

Редакційна колегія:

Іван Білас, Степан Галамай, Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян, Ілля Дмитрів,
Віталій Дончик, Святослав Караванський, Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Омелян Кушпета, Любомир Наконечний, Василь Олесків,
Мирослав Панчук, Володимир Погребенник, Анатолій Погрібний, Тарас Салига,
Володимир Сергійчук, Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: 020 7607 6266

Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: 020 7607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати матеріяли і виправляти мову. За достовірність надрукованих матеріялів відповідальність несуть автори. Надіслані матеріяли редакція не рецензує і не повертає. Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 2000 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Україна	14 грн. 40 коп.	7 грн. 20 коп.	1 грн. 20 коп.
Австралія	100 дол.	60 дол.	10 дол.
Австрія	900 шіл.	500 шіл.	100 шіл.
Аргентина	50 дол.	30 дол.	5 дол.
Бельгія	2.500 б. фр.	1.300 б. фр.	300 б. фр.
Велика Британія	ф.40.00	ф.23.00	ф.4.00
Канада	100 дол.	60 дол.	10 дол.
США	85 дол.	50 дол.	8 дол.
Німеччина	150 н. м.	80 н. м.	15 н. м.
Франція	450 фр.	250 фр.	40 фр.
Швеція	600 кор.	300 кор.	50 кор.

В інших країнах – рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед безпосередньо на адресу адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні або на адреси наших представників.

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Зміст

Про авторів	2
Наука	
<i>Мирослав Панчук.</i> Микола Міхновський – передвісник українського організованого націоналізму	3
<i>Сергій Чорний.</i> Українці в Сибіру	15
<i>Юрій Гумен.</i> Іван Сірко: міти і реальність	25
3 історії боротьби ОУН-УПА	
<i>Григорій Дем'ян.</i> Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фолклористики (Частина 3)	34
<i>З. Служинська, Ю. Шапков.</i> Катерина Зарицька – організатор мережі вишколів підпільного Українського Червоного Хреста (УЧХ)	54
<i>Євген Контролевич.</i> «Ми загинули б, якби не гинули»	60
Культура	
<i>Микола Козак.</i> Чебрецеві вітри. Сумнавий роздум. До 15-річчя від дня смерти поета	73
<i>Сергій Квіт.</i> Естетична доктрина Михайла Рудницького. (Філософський аспект)	75
<i>Сергій Харчук.</i> «Щоденний бій, мов корона...». (До 100-річчя від дня народження Юрія Липи)	82
<i>Ярослав Попик.</i> Історія та історичне пізнання. (Філософські ескізи)	96
<i>Вікторія Типчук.</i> Постать народного майстра Василя Турчиняка в сакральному мистецтві Гуцульщини поч. XX ст.	104
Література	
<i>Галина Гірдашевич.</i> Дещо про російську ментальність. Етнопсихологічний етюд	108
<i>Ганна Черінь.</i> З нових поезій	113
Огляди, рецензії	
<i>Микола Мушинка.</i> Спілка визволення України існувала	117
<i>Роман Кухар.</i> Літературний портрет Ірини Дибко-Филипчак	121
<i>Володимир Луців.</i> Україна і Візантійський обряд	122
Посмертна згадка	
<i>ТП ОУН у ВБ.</i> сл. п. Пеля Олеськів – «Марія»	125
<i>Дорогій Подрузі Пелі Олеськів</i>	126

Про авторів

Мирослав Панчук
політолог, м. Львів.

Григорій Дем'ян
кандидат історичних наук;
старший науковий працівник Інституту
народознавства НАН України.

Євген Контролевич
голова Тернопільського обласного
товариства «Холмщина».

Сергій Квіт
доцент Інституту журналістики
Київського університету ім.
Тараса Шевченка.

Сергій Харчук
учень 11 класу, Запорізька обл.,
с. Чернігівка.

Вікторія Типчук
аспірант кафедри декоративно-ужиткового
мистецтва Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ.

Галина Гордасевич
письменник; член національної Спілки
письменників України; лауреат літературного
конкурсу «Шістдесятники» (1996), премій
ім. Олександра Білецького та ім. Валерія
Марченка (1997); проживає у Львові.

Ганна Черінь
(пс. Галини Паньків); завідувачка відділом
міжнародного обміну бібліотеки Чиказького
університету, США; письменниця.

Мирослав Панчук

Микола Міхновський – передвісник українського організованого націоналізму

Тарас Шевченко, здавалося б простими, але надзвичайно вагомими словами виразив суть української державницької ідеї: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». Тільки своя хата-держава може бути гарантом свободи, утверджувати справедливість і силу народу – говорив він своїм сучасникам і нащадкам. І поруч з цим він вказував шлях до здобуття тієї свободи – громадою сталити зброю, будити народ, повставати і рвати кайдани неволі – а це був революційний шлях. Уся поетична творчість і громадська діяльність Тараса Шевченка, його життєвий подвиг містили в собі заряд визвольної думки величезної сили, який, здетонувавши, привів до дії нові покоління борців за національну ідею. Тому в новітній історії України Шевченко постає як духовний батько українського націоналізму.

Невипадково, що Микола Міхновський розпочав свою політичну діяльність як один із засновників «Братства Тарасівців» – першого організованого гурту молодих наддніпрянців, що виник у 1891 році й поруч з культурницькою програмою висунув ідею самостійності України. Саме в середовищі «Тарасівців» робив свої перші кроки і формувався як український самостійник Микола Міхновський.

Ідеологічна платформа «Братства Тарасівців» була оприлюднена у львівському літературно-науковому й політичному часописі «Правда» під назвою «Визнання віри молодих українців».¹

У «Визнанні віри» висувалися такі головні цілі:

1. Розбиття московських кайданів і визволення підросійських народів з під гнітючого деспотизму й централізму.
2. Відновлення і вироблення серед інтелігенції та народних мас українських національних почувань.
3. Піклування про народний добробут.
4. Праця в дусі такого ладу, де не буде місця ні визискувачам, ні визискуваним, а буде місце цілоукраїнській національній родині.
5. Віддання всіх своїх сил на визволення української нації.
6. Повна автономія всіх народів.

Отже, передумовами державного відродження нації «Тарасівці» вважали визволення її з кайданів московської неволі, тобто вирвання її з лабет

1. Profession de foi молодих українців // Правда (Львів), 1893. – Т. XVII. – Вип. 1. – С. 201-207; Мартинець В. Микола Міхновський – піонер українського націоналізму // Політологічні читання. 1995. – Ч. 2. – С. 250.

московської імперії, відновлення в народі національної свідомості, а новоутворену українську державу уявляли як державу народного добробуту, в якій живе соборна українська нація («цілоукраїнська національна родина»). Для здобуття такої – самостійної – держави (повної, а не лише культурної чи територіальної автономії) вони поклялися віддати всі свої сили. «Тарасівці» були твердо переконані, що ніяка нація, а особливо українська, не може вільно жити й розвиватися без власної національної держави, і що настав час розпочати боротьбу за здобуття державности України. Тому «Тарасівці», визнаючи внесок просвітницької роботи тодішніх українофілів, вважали необхідним в українському русі перенести акценти з літературно-культурної на активну політичну працю. В цьому пляні одним з основних завдань молодого покоління вони вбачали створення української ідеології як дороговказу боротьби за визволення нації та створення держави.² Виходячи з таких позицій, «Тарасівці» виступили в русі народництва як нова група, що почала відроджувати давню самостійницьку ідеологію і, за оцінкою академіка Івана Крип'якевича, готували ґрунт для становлення новочасного націоналізму.³ Своїми радикальними поглядами «Братство Тарасівців» різко виділялося на фоні сучасних йому «українофілів», що були прихильниками чисто культурницької роботи при дотриманні лояльності до московського колоніального режиму, і на тлі драгоманівців з їх федералізмом та соціалістів, що нехтували національною ідеєю. В поглядах молодих «націоналів» (якими вважали себе «Тарасівці») вже тоді проявилися зародки ідей українського націоналізму, розгорнуті згодом Миколою Міхновським.

Символічно, що засновники «Братства» не тільки назвали свій гурт іменем Тараса Шевченка, але й склали присягу на вірність своїй ідеї на Шевченковій могилі. Пізніше Микола Міхновський ще раз підкреслить духовний зв'язок тогочасного покоління з Тарасом Шевченком, якого назвав первозвісником сучасного політичного українства і стверджував, що «... сучасна молода Україна вважає себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка...».⁴

Середовище «Братства Тарасівців» не було надто численне – групу його перших засновників склали Іван Липа, брати Микола та Юрій Міхновські, Олександр Черняхівський, Володимир Самійленко, Микола Вороний, Борис Грінченко та ін. Проте «Тарасівці» активно діяли серед студентів і першими розповсюджували націоналістичні гасла серед селянства, а деяких селян Микола Міхновський зумів залучити до цієї організації. І хоча Міхновському та його однодумцям не вдалося перетворити «Братство» на сильну розгалужену структуру, бо після закінчення Київського університету він і його друзі роз'їхались по Україні, а згодом, внаслідок розкриття в 1893 році поліцією, воно й зовсім припинило діяльність – усе ж братчики зуміли підготувати своїх прихильників, які поширювали українську са-

2. Романчук О. Микола Міхновський // Визвольний Шлях, 1994. – Кн. 6, червень. – С. 643-644.

3. Крип'якевич І. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – С. 276.

4. Міхновський М. Самостійна Україна. – Київ-Львів: ВПО ДСУ, 1991. – С. 16.

мостійницьку ідею серед значної частини молоді, працюючи в різних місцевостях України.

За ініціативою колишніх членів «Братства Тарасівців», діячів студентських громад Дмитра Антоновича, Боніфатія Камінського, Левка Мацієвського та Михайла Русова у січні 1900 року в Харкові була заснована перша у Великій Україні національна політична організація – Революційна українська партія (РУП). Микола Міхновський на прохання Д. Антоновича написав програму для РУП, а її нарис виголосив у своїй промові на Шевченківських святах 1900 року в Полтаві та Харкові. Ця програма, що вперше була опублікована окремим виданням під назвою «Самостійна Україна» у Львові, стала дороговказом РУП у перший період діяльності партії.

У цьому програмному документі Міхновський розвиває ідеї гурту «Тарасівців». Він стверджує, що тільки наповнена національним змістом держава може забезпечити своїм громадянам – членам нації – нічим не обмежену можливість усебічного духовного розвитку й матеріального добробуту, отже головною умовою існування нації є державна самостійність, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнародних відносин.⁵ Також стверджує, що протягом усього часу свого історичного існування українська нація докладала величезних зусиль для того, щоб організувати своє життя в рамках самостійної держави. Ставлячи питання, чи можливе для українців національне визволення, яка його головна мета, шлях її досягнення та рушійна сила, Міхновський доводить, що українська нація з погляду міжнародного права має всі підстави знехтувати порушену Московією Переяславську угоду 1654 року та відновити державність. Далі в основній частині «Самостійної України» автор подає і розвиває ряд головних тез, що визначили ідеологію РУП на першому етапі її існування і червоною ниткою пронизують ідеологію українського націоналізму на подальших етапах його становлення й розвитку.

По-перше, це базова ідея та головна мета української нації: створення *одної, єдиної, неподільної, вільної, самостійної держави від гір Карпатських аж по Кавказькі*.^{*} Тут Міхновський наголошує не тільки на життєво необхідній потребі унітарності, самостійності, непорушності території, але й на *соборності Української держави*, яка повинна охоплювати всі українські етнічні землі від Заходу до Сходу. Пізніше Микола Міхновський розвине, наповнить цю ідею, обстоюючи *соборність усієї української нації*, такими словами:

Українська національна думка мусить обнімати всіх українців, де б вони не проживали, на всій Україні. без огляду на державні кордони [...] Великою нацією, і то нацією у справдешньому значенню цього слова, стануть українці лишень тоді, коли в кожному з нас до решти загине полтавський, галицький і т. д. провінціал, а в цілому зродиться та зросте Всеукраїнець, якого думи і змагання обнімають усю Україну зарівно і неподільно як нерозлучну і єдину цілість.⁶

5. Там само.

* Тут і далі – наголошення автора.

6. Міхновський М. З закордонної України. – Львів: вид. УНП. 1905.

По-друге, Микола Міхновський вказує *шлях* здобуття Української держави – це шлях революційної боротьби. У лютому 1900 року в своїй промові на Шевченківському святі у Полтаві Міхновський саме наголосив на необхідності революційної акції та збройної боротьби за права українського народу.

У праці «Самостійна Україна» він стверджував, що часи чистого етнографізму, часи «вишиваних сорочок, свити та горілки» в українському русі ніколи вже не вернуться. Натомість молода «українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної», і Міхновський не приховує цього, бо передбачає, що «боротьба буде люта і довга», а «ворог – безпощадний і дужий».⁷ Але молода українська інтелігенція вірить у свої сили та сили нації, і виконає свій обов'язок.

Вона віддає себе на служення цьому великому ідеалові, і доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти всі покоління українців йтимуть на війну. Війна провадитиметься усіма засобами, і боротьба культурна вважається також відповідною, як і боротьба фізичною силою.

А в іншому місці своєї програми Міхновський підкреслив: «Ми виголошуємо, що візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято у нас теж силою».

По-третє, Міхновський, як вище відзначалося, визначав цю авангардну силу, що має очолити боротьбу нації за волю і державну самостійність. Це – молода, «третя» українська інтелігенція, що повинна взяти у свої руки стерно національного корабля, бо це її право та обов'язок. «Наша нація ступила на новий шлях життя, – пише Міхновський, – а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу».⁸

Виділяючи нове, молоде покоління української інтелігенції того часу як революційну і рушійну силу визвольного змагання, Микола Міхновський протиставляє її середовищу українофілів, які виступали лише за культурницьку працю, не хотіли думати про ніяку національну революцію і тому заперечували потребу революційної діяльності. Свою позицію вони обґрунтовували тим, що, мовляв, ця діяльність потягне за собою урядові репресії і викличе також переслідування навіть за чисто культурницьку працю «льоляльних» громадян.⁹ У «Самостійній Україні» Міхновський підкреслює, що українофіли, налякані репресіями проти Шевченка і переслідуванням його однодумців, «виплюкали цілий культ страхополохства, виробили цілу релігію льоляльності, ці покоління своєю бездіяльністю, своєю незвичайною інертністю відіпхнули від себе цілий ряд рухів молоді, що стояла на українському національному ґрунті».¹⁰ Таким чином, український націоналізм початку ХХ

7. Міхновський. Самостійна Україна. – С. 16.

8. Там само.

9. Шемет С. Микола Міхновський // Хлібороб України, 1925. – Кн. 5. – С. 7.

10. Міхновський. Самостійна Україна. – С. 16.

століття, як стверджував історик Йосип Гермайзе, поривав з політикою мовчазного угодництва і виходив на шлях революційної боротьби.¹¹ Звичайно, несправедливо було б надто суворо осуджувати загалом покоління «українофілів», бо чимало з них культурно-просвітницькою працею зробили внесок в українську справу. Але слід відмітити, що ще в ті далекі від нас роки Міхновський боровся з опортунізмом в українському русі.

Микола Міхновський обстоював принцип орієнтації українського визвольного руху на *власні національні сили*. Він писав: «Приклади із життя народів Заходу навчили українську інтелігенцію, де шукати гарантії політичної сили для України; вони навчили, що існує єдина в світі гарантія – то *власна сила*».¹² В іншому творі Міхновський підкреслював: «Вся суть в тому, щоб ми з себе складали силу, тоді нам скрізь і завжди буде гарно, а коли ми будемо слабі і в нас не буде ніякої *власної організації*, тоді нам скрізь і завжди буде погано». І далі він підкріплює цю думку: «Без сили нема права; щоб здобути право, треба мати силу. Цю силу, що нам потрібно, дасть нам організація своя власна, національна, українська».¹³

Коли націонал-революційному крилові РУП не вдалося в цій партії утвердити ідею українського націоналізму і зробити партію саме такою – національною, українською, тому що перевагу в партії здобули соціал-демократи, Міхновський і його однодумці засновують у 1903 році Українську народну партію (УНП). Для УНП Микола Міхновський складає «Десять заповідей», найперша з яких знову проголошує одну, єдину, неподільну від Карпат аж до Кавказу, самостійну, вільну й демократичну Українську державу загальнонаціональним ідеалом, опрацьовує програму партії, де обстоює ідею самостійної української держави. Незадовго, бо вже в 1904 році, УНП створила підпільний загін «Оборона України» – перше українське бойове формування ХХ століття, що стояло на позиціях самостійництва.

Важливо відзначити, що Міхновський у програмі УНП¹⁴ та й в інших працях¹⁵ висуває поруч з ідеями національного визволення перші соціальні постулати. Він стверджує, що «на Україні, як ніде в світі, питання соціально-економічне є разом питанням національним»,¹⁶ а тому «вирвати свою соціальну справу із рук чужинців, забрати її у власні руки – це і є головний ідеал кожного поневоленого народу».¹⁷ Слід відмітити, що, крім програмних документів РУП, УНП тощо, Микола Міхновський створив перший у ХХ столітті проєкт Конституції України – «Основний Закон Самостійної України – Співки народу українського» (1905).

11. Цит. за: Берко П. Микола Міхновський // Літопис Червоної Калини, 1995. – Ч. 1-3. – С. 26.

12. Міхновський М. Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії. – Чернівці: вид. УНП, б/р.

13. Міхновський М. Робітниче свято першого мая. – Чернівці: вид. УНП, б/р.

14. Міхновський. Справа української інтелігенції.

15. Міхновський. Робітниче свято.

16. Міхновський М. Робітнича справа у програмі Української народної партії. – Чернівці: вид. УНП, 1902.

17. Міхновський. Справа української інтелігенції.

Обстоюючи ідею визволення української нації, Міхновський стоїть і за здобуття свободи всіма поневоленими народами, свідченням чого є його тези про те, що «треба плекати здоровий націоналізм поневолених народів»,¹⁸ що шляхом до здобуття тієї свободи є «уоружені повстання зневолених націй проти націй-гнобителів»¹⁹ (на цю тезу Міхновського згодом звернув увагу видатний ідеолог українського націоналізму Степан Ленкавський.²⁰ Тут варто згадати й цитований вище клич із «Визнання віри» «Братства Тарасівців», що зове до визволення всіх підросійських народів).

Аж до початку Першої світової війни Міхновський займається активною громадсько-політичною, організаторською роботою і видавничою діяльністю, присвячуючи велику увагу поширенню ідей українського самостійництва, а наприкінці 1916 року розпочинає нову сторінку свого життя. Вірний обстоюваному ним принципові творення власних сил нації, він ініціює і разом зі своїми однодумцями робить заходи для організації українського війська. Маловідомий той факт, що ще далеко перед березневою революцією Міхновський, передбачаючи можливий розвиток подій, у грудні 1916 року в Українському клубі в Києві зібрав таємну нараду патріотів, де запропонував розпочати пропаганду за створення української військової сили.²¹ Для Міхновського настав час перетворення в дійсність – тепер уже у військовій ділянці – ідеї власної сили нації, яку він обстоював іще від початку століття. Як відомо, Микола Міхновський невдовзі, протягом буремного 1917 року, розгортає надзвичайно активну діяльність з організації перших формувань збройних сил з українців, що служили в тодішній російській армії. Вже в березні 1917 року за почином тоді поручника Миколи Міхновського проведено перші збори українських військовиків залоги Києва та його околиць, і скоро на березневій нараді цього ж військового контингенту після промови Міхновського одностайно ухвалено приступити до «негайної організації власної національної армії як могутньої своєї мілітарної сили, без якої не можна й подумати про здобуття повної волі Україні».²² Створення Українського військового клубу ім. Павла Полуботка, Першого українського охочого ім. гетьмана Богдана Хмельницького полку, невтомне відстоювання на I та II Всеукраїнських військових з'їздах у травні й червні 1917 року ідеї організації національних збройних сил, ініціювання повстання українського полку ім. Павла Полуботка в липні цього ж року з метою спонукати Центральну Раду припинити автономістську політику, уступки російському Тимчасо-

18. Міхновський М. Націоналізм і космополітизм // Слобожанщина: Щоденна політ., екон., літерат. та громадська часопись (Харків), 1906, 25 березня.

19. Міхновський. Самостійна Україна. – С. 16.

20. Ленкавський С. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес Українських Націоналістів // У зб.: Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 396.

21. Єремів М. Полковник Коновалець на тлі української визвольної боротьби // У зб. Євген Коновалець та його доба. – С. 147.

22. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія Українського війська: 4-е вид. – Львів: Світ, 1992. – С. 359.

вому урядові й повністю відокремитись від Росії – це далеко не всі етапи невсипущої діяльності Міхновського як одного з перших організаторів національного війська.²³ Полемізуючи в той час з представниками соціалістичних партій про потребу створення національних збройних сил, Міхновський наголошував: «коли розмежуємося з Москвою, коли вкопаємо граничні стовби й збудуємо свою *хату*, а на сторожі нашої *правди* поставимо нашу *силу* – наші залізні полки [...] заліза-криці на плуги-лемеші маємо з достатком, а багнет завжди буде запорукою, що в нашій землі панує не чужа, а власна *воля!*».²⁴ Так Микола Міхновський з погляду військового діяча перефразував пророчі слова Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля», ще раз підтверджуючи духовний зв'язок з Великим Кобзарем – духовним батьком українського націоналізму.

Важко переоцінити ролі Миколи Міхновського як видатного українського політичного діяча свого часу. Наприкінці XIX-на початку XX століття в патріотичних колах українського суспільства по обидва береги Збруча почали нуртувати ідеї національного самовизначення, особливо серед студентської молоді. Однією із знаменних подій того часу став вихід у світ праці Юліяна Бачинського «Україна ірредента» (Львів, 1895), де висувалась ідея політичної самостійності України: в 1900 році львівське студентське віче на пропозицію Лонгіна Цегельського прийняло резолюцію, де проголошувалося, що тільки самостійна національна держава може забезпечити нормальні умови розвитку нації, а тому побудова цієї держави в етнічних межах доконче потрібна. Але так, як говорив Міхновський про ідею самостійної України, з тогочасних українських політиків не виступав на початку XX століття ніхто.

У 1900 році Міхновський у своїх виступах і праці «Самостійна Україна» рубом поставив питання державної окремішності України і боротьби за визволення нації від колонізаторського гніту Москви. Його «Самостійна Україна» (а також інші праці) поруч із тверезою оцінкою стану нації сповнена революційним патосом, наступальним духом, вона була безпосереднім закликком до визвольної боротьби всіма доступними методами аж до перемоги. На початку XX століття, коли завмерла придушена чужинецьким гнітом національна свідомість широких мас українського люду, а «українофіли», драгоманівці та соціалісти визнавали ідеї просвітянщини або культурної автономії чи щонайвище федерації в межах Росії, виступ Миколи Міхновського був надзвичайною подією. Знаменно, що набагато пізніше член Проводу ОУН, головний ідеолог збройного підпілля майор-політвиховник Петро Федун-«Полтава» підкреслив, що «ідея Української Самостійної Соборної Держави, висунена Міхновським у 1900 р. в його брошурі „Самостійна Україна“, подіяла на окупантів, як грім з ясного неба. Ідея УССД в цей час була таким же гро-

23. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. – Львів: Кальварія, 1997. – С. 40-59, 74-77.

24. Євтимович В. Військо йде // Цит. за: Голубко. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. – С. 40-41.

мом з ясного неба і для більшості тогочасного українського громадянства, скаліченого багатовіковою неволею».²⁵ Цей грім був несподіваним для багатьох, але як перший, хоча й іще далекий провісник майбутніх революційних подій визвольної боротьби, покликав до дії перші когорти українських самостійників, націоналістів-державників. Ідеї Миколи Міхновського та його гасло самостійної України стали кличем патріотичної української студентської молоді як під російською, так і під австро-угорською окупаціями.

Висуваючи й обстоюючи ідею самостійної України, Міхновський поруч з цим говорив, кому повинна служити майбутня українська держава. Він проголосив: «Україна для Українців, і доки хоч один ворог-чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя».²⁶ Цей клич на початку століття зустрівся (і досі деколи зустрічається) з дикою злобою, істеричним лементом і брехливим перекручуванням з боку ворогів України, хоч кожному має бути ясно, що тут ідеться про забезпечення законних прав і достойного життя корінної – української – нації на її споконвічній батьківщині. І не кожний чужинець є небажаним в Україні, а лише чужинець-ворог; тому й зчиняють нечуваний лемент навколо гасла «Україна для українців» наші вороги, бо сумління в них нечисте.

У «Самостійній Україні» Микола Міхновський вселяв сучасникам віру в майбутнє, у незнищенність нації. Він писав:

Нас багато – цілих 30 мільйонів. Нам належить будучина, бо зовсім неможливо, щоб [...] ціла велика нація могла зникнути, могла бути задушеною, коли вона спроможна воювати з цілим світом! [...] Як не можна спинити річку, що, зламавши кригу навесні, бурхливо несеться до моря, так не можна спинити націю, що лама свої кайдани, прокинувшись до життя.²⁷

Слід підкреслити, що Міхновський був першим з українських політичних діячів початку ХХ століття, що відмітив історичну роль націоналізму як всесвітньої рушійної суспільно-політичної сили сучасності. «Націоналізм – це велетенська і непереборна сила, яка надто яскраво почала проявлятися з ХІХ віку», – наголошував він у «Справі української інтелігенції у програмі УНП».²⁸ І продовжував:

Під її могутчим натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя народи, що до одного часу покірно несли свої рабські обов'язки проти чужинців-переможців. Націоналізм єднав, координував сили, гнав до боротьби, запалив фанатизмом поневолені нації в їх боротьбі за свободу.

Це була констатація факту, яка набула сили прогнози на все ХХ століття, протягом якого розпалася не одна імперія й здобули державну самостійність десятки націй.

25. Полтава П. Елементи революційности українського націоналізму // Ідея і чин. – Ч. 10, 1946. – С. 12.

26. Міхновський. Самостійна Україна. – С. 16.

27. Там само.

28. Міхновський. Справа української інтелігенції.

З відомих причин визвольні змагання 1917-1920 років не привели до остаточної перемоги ідеї самостійної України, яку обстоював Микола Міхновський. Але цю ідею підняли на щит нові покоління українських націоналістів. Ідеї та концепції Міхновського (самостійність України, соборність нації й держави, революційна боротьба як шлях до здобуття державности, орієнтація на власні сили та ін.), опрацьовані й збагачені новим змістом, творчою працею ідеологів українського націоналізму 1920 та подальших років, стали внеском в ідеологію та політику УВО й ОУН. Вже в програмному документі, що визначав завдання створеної в 1920 році Української Військової Організації бачимо тези революційної ідеології і стратегії націоналізму.²⁹ На позиції українського націоналізму, прийнявши ідеї Миколи Міхновського, стали підпільні ідеологічні формування молоді «Організація вищих клас українських гімназій», «Група української державницької молоді» (ГУДМ), на основі яких у 1926 році в Західній Україні виник об'єднаний «Союз української націоналістичної молоді» (СУНМ). (Найпершим популяризатором «Самостійної України» та інших праць М. Міхновського в цьому молодіжному середовищі став Степан Охримович, чільний діяч ГУДМ, СУНМ, а згодом і ОУН). У Чехословаччині, у 1920 роках виникли за почином інтернованих туди молодих військовиків УГА та Дієвої армії УНР «Група української націоналістичної молоді» (ГУНМ) та «Легія українських націоналістів» (ЛУН), які стояли на соборницьких позиціях. Ці організації були теж спадкоємцями ідей М. Міхновського, причому ЛУН певною мірою вважалась ідейним послідовником очолюваного в 1917 році Міхновським Українського військового клубу ім. Павла Полуботка; в ЛУН велася робота з подальшого опрацювання висунутих іще в середовищі Армії УНР національно-державницьких політичних і соціальних концепцій для створення оновленої програми боротьби за відновлення державности України.³⁰ Незадовго ідейно-політичні концепції Міхновського, сформульовані ним у постановочному, початковому пляні, були широко розгорнуті в постановах I Конгресу Українських Націоналістів, який заснував ОУН. На цьому Конгресі за основу ідеології українського націоналізму були прийняті сформульовані М. Міхновським і Д. Донцовом теоретичні постулати, які в ідеологічній дискусії представили й обстоювали Юліян Вассиян, Степан Ленкавський і Степан Охримович.³¹ Треба зауважити, що в «Декалозі українського націоналіста» (його перший точці – «Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї»), створеному Степаном Ленкавським, звучить далекий відгомін заклику Миколи Міхновського із «Самостійної України»: «... або побороємо, або вмеремо...». Високу оцінку діяльності Міхновського дав у своїх постановах II Великий Збір ОУН (квітень 1941 р.):

Перші почини надати українському націоналістичному рухові організованих форм сягають 1900 року, коли то Микола Міхновський почав на Лівобережній Україні

29. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Укр. видавництво, 1968. – С. 22-25.

30. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів // У зб.: Євген Коновалець... – С. 380.

31. Мірчук. Цит. праця. – С. 91.

закладати перші націоналістичні гуртки для боротьби за державно-політичне визволення України з-під ярма царської Росії. Націоналістичні гуртки Міхновського були передвісниками організованої націоналістичної сили.³²

В матеріалах Великих Зборів революційної ОУН, працях ідеологів українського націоналізму 1920 і пізніших років Миколі Міхновському неодноразово відведено почесне місце серед державних мужів і громадсько-політичних діячів України. У програмних постановках II ВЗ ОУН відзначається, що ОУН бореться за здійснення заповіту Тараса Шевченка, йдучи революційним шляхом Коновальця, шляхом великих князів Святослава, Володимира Великого, гетьмана Хмельницького, *Міхновського* і Петлюри. У матеріалах VI Великого Збору ОУН (1981 р.) Микола Міхновський названий одним з великих учителів українських націоналістів-революціонерів, поруч із Тарасом Шевченком, Дмитром Донцовом.³³ Цей перелік можна продовжити й до наших часів. Зокрема, в матеріалах II Збору Конгресу Українських Націоналістів – політичної партії, створеної волею революційної ОУН – і в Програмі Конгресу, затвердженій його III Збором (1998 р.), стверджено, що теоретичною базою діяльності Конгресу є праці українських мислителів та ідеологів українського націоналізму: Пилипа Орлика, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, *Миколи Міхновського*, Дмитра Донцова, Степана Бандери, Ярослава Стецька, Юрія Липи та багатьох інших.³⁴ У цих же документах дана оцінка діяльності Миколи Міхновського як найвидатнішого на початку XX століття утверджувача державної самостійності України, в тому числі на військовому відтинку, і засновника першої націоналістичної політичної організації – Революційної української партії; за ним визнається заслуга формулювання політичних ідеалів і вимог українства як нації, а не тільки етнічної групи, чіткої постановки мети нації – державної самостійності – визначення шляхів національного визволення із застосуванням політичної, і в разі потреби – збройної боротьби.³⁵ Так оцінюється постать, ідеї і чин Миколи Міхновського з погляду поколінь українських націоналістів-революціонерів протягом XX століття.

Сучасник знайде в «Самостійній Україні» та в інших працях Міхновського багато думок, які не втратили своєї актуальності й сьогодні, в умовах відновленої державності України. Звичайно, ці думки Міхновського, висловлені ним на початку століття, не можемо повністю переносити в наш час. Але, прочитані з урахуванням часу й нових обставин, вони наводять на певні аналогії.

32. Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів // У кн.: ОУН в світлі постанов Великих Зборів. Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р. – Б/м., 1955. – С. 24.

33. Шостий Великий Збір Організації Українських Націоналістів. Матеріали і постанови. – Б/м, 1984. – С. 425.

34. Матеріали Другого Збору Конгресу Українських Націоналістів. – К.: Конгрес Українських Націоналістів, 1997. – С. 18; Програма Конгресу Українських Націоналістів. – К.: Гол. Провід Конгресу, 1998. – С. 10.

35. Програма Конгресу Українських Націоналістів. – С. 32.

Міхновський, торкаючись тогочасного стану нації, стверджував, що головною причиною її нещастя є брак націоналізму серед широкого загалу.³⁶ І мав рацію, бо це підтвердив дальший хід історії. Микола Міхновський турбувався наслідками довголітньої московської неволі – бездієвності, інертністю, індиферентністю значної частини української інтелігенції та народних мас, москвофільством, а звідси – почуттям меншовартости серед українців,³⁷ він засуджував експансію московських колонізаторських елементів в український життєвий простір, у тому числі в українські міста, що були осередками культури і влади,³⁸ насаджувану віками русифікацію, або – як він казав – «москалізацію» українства, відсутність національної літератури, преси і школи, русифікаторський вплив московської Церкви в Україні («... сам Бог зробився чужинцем і не вмів української мови»). Міхновський зірвав «миролюбну» маску з тогочасних московських псевдodemократів, відзначаючи, що московська демократія «хоче загарбати в свої руки державну владу на всій території сучасної Росії [...] вона не чує права кожної нації російського поневолення на державну незалежність...», і точно передбачив: «Коли московська демократія завоює собі державну владу в Росії [...] вона скине цілковито машкару „братерства і любови до всіх народів“» і тоді «ясно і одверто кине в очі поневолених націй свій шовіністичний пароль і програму».³⁹

Великим лицемірством назвав Микола Міхновський намагання московських псевдodemократів під виглядом «братнього» єднання народів насаджувати цю єдність «силою рушниць і меча, примусом і насиллям для власного вжитку». Історія знає немало прикладів цього, найновіший з них – кривавий геноцид, який чинить Москва над чеченським народом, теж – «для власного вжитку» – заради утримання Чеченії в кайданах новітньої російської імперії.

Виходячи з історичного досвіду, Міхновський остерігав, що відносини між українською та російською сторонами можливі тільки на рівноправній основі. Засуджуючи вороже ставлення тодішніх московських громадсько-політичних організацій до національних вимог українців, він писав:⁴⁰

Тільки в тім разі, коли б московські революційні організації признали наші національні права і право мати свою державу, Україну вільну, непідвладну, право самостійно управлятися на своїй землі, коли б вони признали це не тільки на словах, але й ділом підперли наші національні вимоги, тільки б в тім разі можлива наша запомога москалям, а без цієї умови наша честь не дозволяє нам мати з ними нічого спільного.

36. Міхновський. Справа української інтелігенції.

37. Міхновський. Самостійна Україна. – С. 16; Міхновський. Справа української інтелігенції.

38. Міхновський М. Справа української інтелігенції.; Міхновський. Робітниче свято першого мая.; Міхновський М. Робітнича справа у програмі Української народної партії.

39. Міхновський. Справа української інтелігенції.

40. Міхновський. Робітниче свято першого мая.

Це пересторога для всіх поколінь українців. У наш час ця умова прозвучала в постановах ІХ Великого Збору ОУН, який ствердив, що «єдиною оправданою формою міждержавних українсько-російських відносин можуть бути тільки двосторонні, взаємовигідні і рівноправні угоди на основі визнання незалежності, суверенітету і територіальної цілісності держави».⁴¹

Сто років минуло, відколи Микола Міхновський закликав українців до боротьби за самостійну національну державу. З того часу національно-визвольна боротьба за досягнення цієї високої мети ніколи не припинялась. Окупанти України та їх борзописці десятиліттями замовчували або зневажали ім'я Міхновського. Але воно жило в ідеях і чині поколінь борців за самостійну Україну, а Микола Міхновський увійшов в історію нації як перший ідеолог українського організованого націоналізму. □

41. Дев'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів: Матеріяли і постанови. – 1997. – С. 80-81.

Сергій Чорний

Українці в Сибіру

Сибір – частина Росії, яка простягається від Уралу до тихоокеанського вододілу й від Північного Льодовитого океану до казахських і монгольських степів. У багатьох історичних і етнографічних працях Сибір розглядається разом із Далеким Сходом, але в нашому дослідженні ці регіони будуть показані окремо, бо, по-перше, українці на згаданих землях утворили два віддалених на тисячі кілометрів масиви поселень («Сірий Клин» і «Зелений Клин»), по-друге, існують географічні, історичні й етнографічні особливості в кожного з цих регіонів, а отже, української діаспори.

Відомості про українців у Сибіру до кінця XIX ст., коли почалася масова селянська колонізація, досить спорадичні й недокладні. Немає сумніву, що їх участь в колонізації, господарській розбудові й культурному розвитку Сибіру була значна. Серед промисловців і «служилих людей», які у XVII-XVIII ст. освоювали Сибір і Далекий Схід, а згодом Камчатку й Аляску, були й українці. Але ще більше було засланих на Сибір московським урядом українців з різних верств людності.

Українці відіграли поважну роль в економічному, адміністративному й культурному житті Сибіру. Знаходимо українців навіть у вищій адміністрації Сибіру (генерал М. Сулима, генерал-губернатор Східного і Західного Сибіру; генерал П. Капцевич, тобольський і томський генерал-губернатор; кілька губернаторів сибірських губерній також були українського роду), в управлінні скарбовими фабриками і заводами тощо.¹

Масове переселення українських селян у Сибір почалося в кінці 1880 років і прискорилося після будови сибірської залізниці (1891-1905). На південь від цієї залізниці, за вузькою смугою козачих станиць, стелилися безкраї степи – Барабінський, Кулундинський, Алейський. Сюди, в знайомі природно-економічні умови степового господарства, і направлялась головна маса українських переселенців. Друга частина мігрантів, головним чином з Чернігівської та Київської губерній, прямувала залізницею в Далекосхідний край, де знаходила собі відповідні природні умови та земляків, які раніше дісталися сюди морськими шляхами. Невелика частина українців оселилась переважно у лісовій зоні – на території сучасних Читинської, Іркутської, Томської областей і Красноярського краю. Перед Першою світовою війною (починаючи з 1897 року) у Сибір прибуло не менше 400 тис. переселенців з України.

Березнева революція 1917 р. в Росії викликала жвавий політичний рух поміж всього населення Сибіру. Відкрилися також значні можливості для українських організацій в Омську (Українська Вільна Громада), Томську (Окружна Рада), Славгороді, Кургані, Бійську, Каїнську (Алтайська Губ. Рада) та ін. Почали виходити українські газети: «Український Голос» в Омську та «Українське Слово» в Томську.

1. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. – Львів, 1998. – Т. 7. – С. 2788-2790.

Одночасно постали військові організації та в кінці 1917 р. велося формування окремих українських військових частин, зокрема куреня ім. гетьмана П. Сагайдачного в Омську, батальйонів в Іркутську та інших містах. Врешті, в Омську відбувся на початку серпня 1917 року Перший Український З'їзд Сибіру, який заснував Головну Українську Раду Сибіру (голова – Г. Концевич, заступник – М. Новосельський) та вислав делегата до Української Центральної Ради в Києві.

У житті українців Сибіру важливою подією був Другий Сибірський Всеукраїнський з'їзд в Омську (11-13.08.1918 р.), який вимагав від Сибірської Обласної Думи проголошення самостійності Сибіру та здійснення принципу самоврядування для окремих національностей, зокрема для українців, і створення Сибірської армії для охорони країни.²

Населення Сибіру не понесло великих втрат під час війни, революції й голоду 1921-22 років; разом з тим майже зовсім припинився приплив емігрантів з України (він у незначних розмірах відновився у 1924 році).

Розвиток економіки Сибіру в советський час відбувався шляхом індустріалізації, будівництва великих промислових підприємств, спорудження протяжних залізничних магістралей. На цих об'єктах широко використовувалася майже безплатна робоча сила мільйонів в'язнів і тих, хто був на висланні і спецпоселенні. Сибір був перетворений на один із найбільших районів політичного заслання і розміщення таборів, де люди масово помирали від непосильної праці, моральних тортур, голоду і сибірських морозів. Частка українських в'язнів і тих, хто відбував заслання, була високою.³

У 1950 роках багато українців брало участь в освоєнні цілих земель Сибіру. З відкриттям нафтових і газових родовищ у Тюменській області почалася нова хвиля переселень українців у Сибір – за 1959-89 роки чисельність нашого народу в цій області збільшилася на 242,6 тис. чол., тобто в 14,7 раза. Загальний приріст українців за вказаний вище період у Сибіру становив 261,7 тис. чол., отже на Тюменську обл. його припадало 92,7%. Проте тут треба враховувати той факт, що українська людність у районах давнішого поселення швидко асимілювалася. Так, між переписами 1959 і 1989 років чисельність українців у Омській і Новосибірській областях скоротилась на 18%, а в Алтайському краї – на 31,4%. Значно зросла кількість українців у субполярній смузі Сибіру – в Якутії у 6,3 раза, на Таймирі – у 3,8 раза.

Після розвалу СССР у Сибіру почали створюватися українські товариства, клуби, гуртки по вивченню рідної мови, історії. Як і всюди в Росії, наша людність у краї має проблеми з шовіністично налаштованою місцевою владою, з відсутністю коштів, а отже, немає можливості випускати газети, книжки, проводити свята тощо. У зв'язку з економічними труднощами українці почали виїжджати з Сибіру, особливо з районів крайньої Півночі.

Національний склад населення Сибіру за переписом 1897 року був таким (показано найбільш чисельні народи): росіяни – 4245,5 тис. чол. (78,8%), буряти – 288,4 тис. (5,35%), якути – 226,5 тис. (4,2%), українці – 166 тис. (3,1%),

2. Там само. – С. 2790-2791.

3. Заставний Ф. Д. Географія України. – Львів, 1994. – С. 215-216.

татари – 107,2 тис. (2,0%), евенки – 47,1 тис. (0,9%), алтайці – 38,4 тис. (0,7%), хакаси – 37,7 тис. (0,7%), казахи – 32,6 тис. (0,6%), жида – 30,6 тис. (0,6%). Загальна чисельність мешканців становила 5387,1 тис. чол.⁴

У 1897 році в Сибіру налічувалось 166484 українці (за мовною ознакою), вихідців з Полтавської губернії було 61,1 тис. чол., або 34,1% від загального числа (179 тис. чол.) переселенців з 9-ти українських губерній: з Чернігівської – 53,7 тис. чол., або 30,0%, Харківської – 24,0 тис., або 13,4%, Київської – 11,8 тис., або 6,6%. Отже, якщо враховувати переселенців з інших губерній, де відсоток нашої людності був значним, то дійсна кількість українців складатиме 200 тис. чол. Переважна більшість нашого народу жила в Західному Сибіру – в Томській (99300 чол. – 5,15% населення) й Тобольській (37769 чол. – 2,64%) губерніях. В Єнісейській губернії українців налічувалось 21421 чол. (3,76%), Забайкальській області – 5497 чол. (0,82%), Іркутській губернії – 2177 чол. (0,42%), Якутській області – 320 чол. (0,12%).⁵

У Тобольській губернії 88% всіх українців мешкало в трьох південно-східних повітах: Тюкалінському – 19905 чол. (9,54%) (найвищий відсоток у Сибіру), Ішимському – 8860 чол. (3,29%), Тарському – 4572 чол. (2,86%). В інших повітах чисельність нашого народу була незначною.⁶

Тюменський	1107	0,91%
Турінський	463	0,67%
Ялutorовський	1000	0,53%
Тобольський	622	0,49%
Курганський	1230	0,47%
Сургутський	6	0,08%
Березівський	4	0,02%

У Томській губернії 81% всього українського населення розміщувався у трьох південно-західних повітах: Барнаульському – 50310 чол., або 8,61%, Зміногорському – 19250 чол., або 7,93%, Каїнському – 10864 чол., або 5,81%. Отже, всього на території шести повітів Тобольської і Томської губерній, яка була частиною Сірого Клину, налічувався в 1897 році 113761 українець, або 6,89% всього населення.

У суміжному з Єнісейською губернією Маріїнському повіті українців налічувалось 11056 чол., або 8,02%, в Томському – 5398 чол., або 1,95%, в гірських повітах – Бійському та Кузнєцькому – відповідно 1918 чол., або 0,57%, 504 чол., або 0,31%.⁷

Майже вся наша людність у Єнісейській губернії розміщувалась у п'ятих південних повітах: Канському – 7078 чол., або 7,36%, Ачинському – 6317 чол.,

4. Розраховано за джерелом: Общий свод по империи результатов разработки данных первой Всероссийской переписи, произведенной 28 января 1897 г. – СПб., 1905. – Т. 2. – С. 38-55.

5. Там само. Т. 79. – Табл. 13. – С. 38.

6. Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. 78. – Табл. 13.

7. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. 79. – Табл. 13.

або 5,67%, Усінському – 62 чол., або 2,94%, Мінусінському – 5305 чол., або 2,9%, Красноярському – 2141 чол., або 2,16%. У двох північних повітах – Єнісейському й Туруханському – українців було відповідно 513 чол., або 0,76%, 5 чол., або 0,05%.⁸

У всіх повітах Іркутської губернії питома вага нашого народу не перевищувала 1%: Нижньоудинський – 577 чол. (0,71%), Балаганський – 707 чол. (0,49%), Кіренський – 237 чол. (0,43%), Іркутський – 484 чол. (0,3%), Верхотурський – 172 чол. (0,25%).⁹

У Забайкальській області 70% нашого народу мешкало в Читинському відділі – 3818 чол., або 2,75%, 22% – в Нерчинському (787 чол., або 0,83%) й Нерчинськозаводському (442 чол., або 0,58%) відділах.¹⁰

У Якутській області майже всі українці жили у двох округах – Ольокмінській (179 чол., або 0,49%) та Якутській (136 чол., або 0,09%).¹¹

За переписом 1926 року національний склад населення Сибіру був таким:¹²

росіяни	8609,8 тис. чол.	76,9%
українці	851,3	7,6%
білоруси	327,6	2,93%
якути	239,4	2,14%
буряти	237,3	2,12%
татари	161,6	1,44%
мордва	109,7	0,98%
німці	79,7	0,7%
алтайці	52,2	0,47%
чуваші	52,1	0,47%
поляки	51,3	0,46%
казахи	49,5	0,44%
хакаси	45,6	0,4%
жиди	44,5	0,4%

Загальна чисельність населення Сибіру становила 11196,4 тис. чол., тобто у 2,1 раза більше, ніж у 1897 році. Найшвидше зростала чисельність чувашів, німців, білорусів, мордви, поляків. Кількість українців за 30 років зросла в 5,1 раза, росіян – у 2 рази. Найшвидше зростала чисельність нашого народу в межах колишньої Іркутської губернії – в 7,7 раза, Томської – в 5,7 раза, Єнісейської – в 3,9 раза, в межах Тобольської губернії та Забайкальської області вона росла повільно – відповідно у 2,3 і 2,0 раза, в Якутії вона залишалась такою ж, як і 30 років тому.

8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1905. – Т. 73. – С. 52.

9. Там само. – Т. 75. – С. 54.

10. Там само. – Т. 75. – С. 62.

11. Там само. – Т. 80. – Табл. 13.

12. Розраховано за: Всесоюзная перепись населения 1926 г. – М., 1928. – Т. 6. – С. 11-85, 346-347; Т. 7. – С. 32-33, 39-40, 169.

Таблиця 1. Чисельність і питома вага українців
у Сибіру за переписом 1926 року.¹³

	Чисельність українців	Питома вага у %
Славгородська окр.	202748	46,77
Омська окр.	159694	19,37
Каменська	70664	15,85
Рубцовська	64758	15,46
Барабінська окр.	68375	13,58
Мінусінська окр.	27349	8,61
Канська окр.	29509	7,78
Новосибірська окр.	60159	7,57
Барнаулська окр.	38675	5,53
Тулунська окр.	9674	4,36
Красноярська окр.	15027	4,03
Ачинська окр.	15812	4,02
Кузнецька окр.	13061	3,23
Томська окр.	20870	2,89
Ішимська окр.	10374	2,35
Бійська окр.	16819	2,26
Тарська окр.	6270	2,26
Чітинська окр.	7718	2,0
Іркутська окр.	6604	1,4
Сретенська окр.	2517	1,23
Хакаська окр.	836	0,94
Ойратська АО	569	0,57
Бурят-Монгольська АССР	1982	0,4
Тюменська окр.	922	0,18
Кіренська окр.	55	0,11
Тобольська окр.	134	0,07
Якутська АССР	138	0,05
Туруханський край	8	0,03
Всього	85132	7,6

Примітка: Ішимська, Тобольська, Тюменська округи входили до складу Уральської області; Сретенській Чітинська округи були в складі Далекосхідного краю.

13. Джерело: Всесоюзная перепись населения 1926 г. – Т. 4. – С. 114, 134, 140; Т. 6. – С. 17-85, 346; Т. 7. – С. 32, 39, 169.

Десять з 11 районів, де українці становили більшість населення, знаходились на території двох округ – Славгородської та Омської:¹⁴

Славгородська окр.

Родінський р-н	38875	25326	65,15%
Карасукський	30451	18671	61,32%
Чорнокур'їнський	42453	24825	58,48%
Новоалексеєвський	31523	17313	54,93%
Ключевський	42908	21473	50,04%
Всього	186210	107608	57,79%

Омська окр.

Павлоградський	23452	19049	81,23%
Полтавський	29111	21284	73,12%
Одеський	23615	14970	63,39%
Таврічеський	15205	8874	58,36%
Уральський	18362	9616	52,37%
Всього	109745	73793	67,24%

Окрім українців, на території цих районів в Омській окрузі налічувалось 24341 росіянин (22,2% населення п'яти районів), 5959 казахів (5,4%), 2700 німців (2,5%), 1363 білоруси (1,2%). У п'яти районах Славгородської округи росіян було 61305 чол., або 32,9%, казахів – 5992, або 3,2 %, німців – 4645, або 2,5 %, білорусів – 4502, або 2,4%. У районах із мішаним населенням українців налічувалось.¹⁵

Омська окр.

Крестінський	28523	12859	45,09%
Борисовський	25729	10295	40,01%
Калачінський	59141	15128	25,58%
Ісількульський	39007	7098	18,2%
Сосновський	22379	3308	14,78%
Москаленський	28375	4004	14,11%
Бородінський	34422	4671	13,57%
Іконніковський	23669	2816	11,9%
Всього	261245	60179	23,04%

Барабінська окр.

Баклушевський	24111	7885	32,7%
Купінський	46410	14195	30,59%
Нижньокаргатський	33709	9250	27,44%
Юдінський	30211	6414	21,23%
Татарський	69799	9889	14,17%
Убінський	31770	3790	11,93%

14. Розраховано за: Всесоюзная перепись населения 1926 г. – Т. 6. – С. 246, 260.

15. Там само. – С. 242-261.

Михайлівський	23739	2725	11,48%
Казанський	21621	2473	11,44%
Спаський	27233	2820	10,36%
Всього	308603	59441	19,26%
Новосибірська окр.			
Індерський	37619	13456	35,77%
Ужаніхінський	37062	8224	22,19%
Каргатський	45480	5599	12,31%
Гутовський	44757	5495	12,28%
Всього	164918	32774	19,87%
Славгородська окр.			
Славгородський	64989	32222	49,58%
Знаменський	37382	17521	46,87%
Андріївський	20123	9181	45,63%
Хабаровський	33096	13629	41,18%
Михайлівський	23463	7916	33,74%
Благовіщенський	28410	7639	26,89%
Волчіхінський	39849	7032	17,65%
Всього	247312	95140	38,47%
Каменська окр.			
Зав'яловський	46329	17615	38,02%
Кочковський	31948	7511	23,51%
Баєвський	38473	9035	23,49%
Панкрушіхінський	41289	5891	14,27%
Кіпрінський	16235	2012	12,39%
Каменський	64722	6571	10,15%
Куліковський	33548	3360	10,01%
Всього	272544	51995	19,08%
Тулунська окр.			
Куйтунський	30251	4651	15,38%
Рубцовська окр.			
Локтевський	36782	14982	40,73%
Поспеліхінський	50034	13291	26,57%
Шіпуновський	33744	7148	21,18%
Угловський	27800	4824	17,35%
Рубцовський	81601	14079	17,25%
Всього	229961	54324	23,62%
Барнаулська окр.			
Алейський	53411	7135	13,36%
Мамонтовський	35616	4455	12,51%
Чистюньський	48620	5873	12,08%
Всього	137647	17463	12,69%

Томська окр.			
Ішимський	24323	3604	14,82%
Кузнецька окр.			
Устьєсосновський	21477	5464	25,44%
Мінусінська окр.			
Абаканський	38530	6059	15,73%
Бейський	26673	3903	14,63%
Всього	65203	9962	15,28%
Красноярська окр.			
Уярський	30957	4015	12,97%
Канська окр.			
Рибінський	31166	8186	26,26%
Нижньоінгашевський	32697	4158	12,72%
Всього	63863	12344	19,33%
Іркутська окр.			
Тагнінський	17050	2577	15,11%

Всього в районах, де українці становили більшість населення (разом з Петропавловським районом Каменської округи – 22191 мешканець, 12799 українців, або 57,68%) жило 318146 чоловік, із них нашої людности – 194200, або 61,04%. У районах із мішаним населенням налічувалось 1875354 мешканці, 413933 українці, або 22,07%. Всього в Сибірському краї на українських етнічних островах і на мішаних землях жило в 1926 році 2193500 чол., з них нашого народу – 608133 чол., або 27,72%.

До мішаних земель належали також Сорокинський район Ішимської округи – 19703 мешканці, 3315 українців, або 16,83% й Улетовський район Чітинської округи – 24224 мешканці, 3606 українців, або 15,05%. Отже, всього в районах із переважно українським населенням і в районах зі змішаним населенням у Сибіру жило 2237427 чоловік, з них українців – 615054, або 27,49%. На цих землях розміщувалось 72,25% нашого народу в краї. На землях, які були продовженням Сірого Клину в 1926 році вже мешкало (у районах із переважно українським і мішаним населенням) 560 тис. українців, їх питома вага складала 29,5%. Окрім названих вище районів, нашої людности було багато в південно-східній частині Томської округи – в Іжморському (2138 чол., або 9,61%), Верхчебулінському (1761 чол., або 5,75%), Малопіщанському (1269 чол., або 5,23%) районах; у центральній частині Ачинської округи – в Тюхтецькому (2298 чол., або 9,37%), Березівському (3588 чол., або 7,77%), Ачинському (2985 чол., або 6,24%), Назаровському (2047 чол., або 5,69%), Боготольському (2147 чол., або 4,7%) районах; на південному сході Красноярської округи – в Манському (1477, або 5,89%), Партизанському (1451, або 6,82%) районах; на півдні Канської округи – в Ірбейському (3995, або 9,8%), Устьянському (1535, або 7,78%), Тайшетському (2136, або 7,3%), Рождественському (1526, або 6,57%), Амонашевському (1137, або 5,97%) районах; у Мінусінській окрузі – у Ку-

рагінському (5346, або 9,62%), Мінусінському (5896, 8,57%), Єрмаковському (2340, або 5,68%), Ідрінському (2209, або 5,47%) районах.

Визнавало рідною українську мову 474,2 тис. українців (55,7% їх загальної чисельності в Сибіру) та 6,5 тис. неукраїнців, разом – 480,7 тис. чол. Найменш русифікованим наш народ був там, де він жив компактно – у Славгородській (75,4% українців розмовляло українською), Омській (72,2%), Барабінській (53,2%), Новосибірській (50,1%), Каменській (45,3%), Рубцовській (42,5%), а також в Ішимській (68,5%), Кузнецькій (66,7%) округах і в Бурятії (66,3%). В цих округах було багато представників інших національностей, для яких рідною була українська мова: у Славгородській окрузі – 1690 чол., Омській – 990 чол., Новосибірській – 730 чол., Ішимській – 667 чол., Барабінській – 659 чол. У Сибіру були райони, в яких чисельність україномовної людності перевищувала чисельність етнічних українців: Ярковський Тюменської округи – 46 українців (0,15% всього населення) й 348 чол. україномовних (1,16%); Абатський і Аромашевський райони Ішимської округи – відповідно 52 українці (0,17%) й 223 чол. (0,72%) та 1014 українців (2,91%) й 1228 чол. (3,52%); Уральський район Омської округи – 9616 українців і 9637 україномовних. Мовна ситуація в Ішимській і, особливо, в Тюменській округах (тут неукраїнці становили 56,3% всієї україномовної людності) потребує додаткового дослідження.

Чисельність українців у містах Сибіру за тридцять років (1897-1926) зростала у 8,4 раза (з 4,1 тис. чол до 34,4 тис.), проте рівень урбанізації їх зростав слабо – від 2,5% до 4,0%. Це свідчить про те, що основний потік переселенців з України направлявся в села Сибіру. Виняток становила східна частина краю – тут рівень урбанізації нашої людності був значно вищим (у Якутії – 43,5%, в Бурятії – 39,2%, в Іркутській окрузі – 32,4%, Чітинській – 30,2%, Сретенській – 22,2%). Найменше українців жило в містах Ачинської (1,3% їх загальної чисельності), Канської (1,8%) та Славгородської (2,0%) округ. Столицею українців Сибіру можна вважати Славгород – чисельність нашого народу тут становила 4091 чол., питома вага – 23%. Хоча в Омську нашої людності було значно більше – 5581 чол., її питома вага була незначною – 3,45%, багато українців налічувалось у Рубцовську – 1282 чол. та 8,06% й Каргаті (Новосибірська округа) – 1118 чол. та 17,0%.

Як і в інших регіонах Росії, у 1926-1959 роках найбільше постраждали від денационалізації українці в тих місцевостях, де їх питома вага була найвищою. Так, у межах сучасної Новосибірської області чисельність нашого народу за тридцять два роки зменшилась у 3,3 раза – з 205 тис. до 62 тис., на території Алтайського краю – у 2,8 раза (з 318 тис. чол. до 112 тис. чол.), в Омській області – у 1,3 раза (з 166 тис. до 128 тис.).

У той же час кількість українців у Якутії зросла майже в 100 разів, у Бурятії – в 10 разів, у межах Іркутської області – в 5 разів, Кемеровської – в 4,6 раза. На території Красноярського краю чисельність нашої людності майже не змінилась (86 тис. чол. у 1926 році і 85,4 тис. у 1959 році).

У 1959-1989 роках чисельність і питома вага українців у Сибірському краї зазнали таких змін:

Таблиця 2. Чисельність і питома вага українців у Сибіру за переписами 1959 і 1989 роках.¹⁶

	Чисельність українців		Питома вага	
	1959	1989	1959	1989
Тюменська обл.	17643	260203	1,62%	8,4%
Якутська АССР	12182	77114	2,5%	7,05%
Омська обл.	128011	104830	7,78%	4,89%
Іркутська обл.	97184	97405	4,92%	3,45%
Красноярський край	85384	118763	3,27%	3,29%
Чітинська обл.	23101	38208	2,23%	2,78%
Алтайський край	111875	76738	4,17%	2,72%
Томська обл.	20275	25799	2,71%	2,58%
Бурятська АССР	10183	22868	1,51%	2,2%
Кемеровська обл.	109544	65245	3,93%	2,06%
Новосибірська обл.	62261	51027	2,71%	1,84%
Тувінська АССР	1105	2208	0,64%	0,72%
Всього	678748	940408	3,73%	3,72%

Внаслідок асиміляції та виїзду значної частини в'язнів і поселенців із Сибіру, чисельність українців сильно скоротилася: з 851,3 тис. чол. у 1926 році до 678,7 тис. чол. у 1959 році, тобто на 172,6 тис. чол., або на 20,3%. Різко зменшилась питома вага нашого народу – з 7,6% у 1926 році до 3,73% у 1959 році.

Хоча чисельність української діаспори в Сибіру в 1959-1989 роках зросла на 261,7 тис. чол., або 38,55 %, її питома вага майже не змінилась. Продовжували скорочуватись чисельність і частка українців на півдні Західного Сибіру – в Омській, Новосибірській областях і Алтайському краї, в Кемеровській області; збільшилась кількість нашого народу, але зменшилась частка в Іркутській і Томській областях; збільшилась чисельність, а питома вага залишилась без змін у Красноярському краї; помірно зросла питома вага й чисельність у Забайкаллі (Бурятія і Чітинська обл.); різко зросла чисельність і частка в Тюменській області та Якутській АССР. Таким чином, спостерігається подальше переміщення центрів української діаспори в Сибіру з півдня на північ. Якщо в дореволюційні роки українські переселенці осідали переважно поблизу Транссибірської залізниці, у 1930-50 роки українські в'язні та переселенці відбували покарання й заслання в таборах і поселеннях, розміщених здебільшого значно північніше названої залізниці, то вже починаючи з 1970 років основні переселенські потоки українців були спрямовані, як уже зазначалося, в країні північні регіони (поблизу Північного полярного кола).

У Сибіру, як і на Уралі, «стару» українську діаспору «з'їдає» асиміляція; в нових районах формування української діаспори асиміляційні процеси ще не так помітні. Наприклад, у районах «старої» української діаспори (Алтайський край, Новосибірська, Омська й Томська області) частка українців, які вважають рідною мовою українську, коливається від 27,2% до 33,2%. В місцях, де українські переселенці з'явилися порівняно недавно (Тюменська область, північні райони Красноярського краю), ці показники є значно вищими й становлять 54-68%.¹⁷ □

16. Заставний. Географія України. – С. 215.

17. Там само. – С. 216.

Юрій Гумен

Іван Сірко: міти і реальність

Советська історична наука постійно доводила, що історію творить народ, а не окремі особистості. Погодитись з цією думкою важко, бо існують інші аргументи.

З прадавніх часів народ був звичайним стадом, яке йшло туди, куди вів вітер. З часом виникла потреба в провідникові здатному наводити відповідний громадський порядок і вести вигідну зовнішню політику. Якщо керманич відповідав цим вимогам, то його народ відповідно розвивався й утверджувався. В іншому випадку народові загрожувало вимирання і підкорення іншими народами.

Свою увагу я загострив на найдраматичнішому періоді історії України – на Руїні. Саме тоді особливо гостро відчувалась потреба в провідникові. На цю роль претендувало декілька знатних старшин. Одним з них був кальницький полковник Іван Сірко, родом з Мерефи – власного хутора на Слобожанщині.

У наш час серед українських літераторів та істориків спостерігається спроба ідеалізації кошового Сірка. Для прикладу можна назвати «Ясу» Юрія Мушкетика чи «Дике поле» Віталія Кулаковського. Г. Колісник назвав Сірка «Героєм». Можна також перелічити «Історії УРСР» і «УРЕ». У своїй статті я намагаюся довести необґрунтованість таких поглядів і тверджень, посилаючись одночасно на праці українських істориків В. Антоновича, М. Аркаса, М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича і Н. Полонської-Василенко. А також я використовую першу і єдину серйозну історичну працю Дмитра Яворницького «Іван Дмитрович Сірко, славний отаман війська запорозьких низових козаків».

Розпочинаючи роботу над статтею, я мав намір лише показати суперечливість і недосконалість висвітлення діяльності Сірка, підтверджуючи це фактами, але дальша праця показала, що цього дуже мало. З допомогою Яворницького, а точніше – його фундаментальної праці, я коротко в хронологічній послідовності схаактеризував життя і діяльність кошового:

- а) світогляд І. Сірка;
- б) політична освіченість;
- в) суперечливий характер Сірка як особистості, як людини і як кошового отамана;
- г) психологічна аналіза.

При написанні праці, я дотримувався такого плану:

- 1) Сірко в період гетьманства Івана Виговського (1657-1659);
- 2) участь Сірка у війні 1665 року;
- 3) взаємини з гетьманом Петром Дорошенком;
- 4) ворогування з гетьманом Іваном Самойловичем;
- 5) Східне питання в діяльності Сірка;
- 6) відносини з московським царем Алексеем Романовим.

«По ділах ви пізнаєте їх»¹

Іван Сірко – кошовий калницький полковник, народився на Слобожанщині. Вперше згадується він у 1654 році як противник військової угоди з Московією. Проте в 1659 році він виступив уже на боці московського царя.² Важливо заглибитися в хронологію цього доленосного для України року.

У 1657 році генеральний писар Іван Виговський став гетьманом. Це була людина, яка найбільше не підходила Москві. Навівши порядок, Виговський вирішив продовжити діло Хмельницького – вийти з військової протекції Московщини, яка вже вважала Україну своєю провінцією.

Таким чином було підписано Гадяцькі пакти (16.9.1659 р.), за якими Україна оголошувалась Великим князівством Руським у конфедерації з Польщею і Литвою.³ Московська армія князя А. Трубецького без оголошення війни вдерлася в Україну, але була повністю розгромлена під Конотопом українськими частинами (1659 р.).

Саме тоді князь Трубецькой відправив посланців до Сірка з проханням «чинити промисел» над кримськими улусами. Московити знали, що з втратою татарських частин Виговський не зможе продовжувати боротьбу, а тим більше стати на чолі національно-визвольного руху. Розагітоване населення, а також зрадники з-поміж старшин не підтримали державницьких плянів гетьмана. Урядах зрадників опинився і Сірко, який, не задумуючись, пішов на Крим, відкинувши союзників-татар, змусив їх стати на захист своєї батьківщини.⁴ Втративши владу і підтримку, Виговський емігрував у Польщу. Зрадивши державні інтереси, Сірко присягнув московському цареві. За заслуги перед царем Сірко отримав соболів на триста карбованців і двісті червінців.⁵ Того ж 1659 року, 9 жовтня, Сірко брав участь у Переяславській раді, де й офіційно присягнув, поцілувавши хрест, а за нього через неписьменність розписався гетьман Юрій Хмельницький.⁶

Увесь час гетьманування Ю. Хмельницького Сірко проводив за наказом московського царя спустошливі походи на Крим. Ці походи були зовсім непотрібні, оскільки вони підривали авторитет українських гетьманів, які хотіли налагодити дипломатичні й добросусідські відносини з Кримом. З іншого боку, в походах гинуло багато мирного люду і козаків, а це значно зменшувало обороноздатність гетьманської України, що було на руку московським політикам, які плянували повне поневолення України. Отож з певністю можна сказати, що в цей період Сірко відстоював московські інтереси. Павло Тетеря пішов війною на Лівобережну Україну 1663 року з метою

1. Біблія (Новий Заповіт). Євангелія від св. Матвія. – «Українське Біблійне товариство», 1992. – 6:18. – С. 10.

2. Яворницький Д. І. Іван Дмитрович Сірко, славний отаман війська запорозьких низових козаків. – Київ: «Веселка», 1992. – С. 11.

3. Енциклопедія Українознавства. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 1. – С. 333.

4. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. – Київ: «Либідь», 1993. – Т. 2. – С. 39.

5. Яворницький Д. І. Сірко. – С. 17.

6. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. – Львів: «Світ», 1991. – Т. 2. – С. 202.

об'єднати її зі своєю булавою. Хід війни був сприятливим для гетьмана Тетері, але кошовий Сірко здійснив самовільний виступ проти татар, які рухалися на допомогу Тетері, й відрізав їм шлях в Україну. Таким чином цю війну було програно, а Тетеря також емігрував, записавши своє майно монастиреві.⁷ Скільки «милостей» отримав від царя Іван Сірко за цей похід, того історія не зафіксувала. Новий гетьман Петро Дорошенко (1665-1676) поставив собі за мету звільнити Україну від московської та польської влади й об'єднати її. А щоб досягнути цю мету, він уважав за найкраще опертися на Туреччину та Крим. Султан обіцяв визнати Україну від Севська до Перемишля.⁸ На початку Дорошенко мусів визначити своє ставлення до Польщі, бо в більших містах України стояли польські залоги. Крім того, треба було боротися з опонентами: полковник Дрозденко оголосив себе гетьманом. Дорошенко швидко навіть порядок у країні, кількість його прихильників зростала, хоч основною силою його були сердюки – наймане військо. У 1666 році, користаючи з послаблення Польщі внаслідок повстання проти короля, Дорошенко з допомогою татар завдав польському військові під проводом Маховського нищівної поразки біля Брацлава. Польські історики порівнювали значення цієї поразки з розгромом під Жовтими Водами та Корсунем.⁹ У 1667 році Дорошенко з допомогою кількох десятків тисяч татар обложив польську армію в Галичині біля Підгайців. Але запорожці під проводом кошового отамана напали в цей час на Перекоп, і татари, Дорошенкові союзники, уклали з поляками сепаратний мир.¹⁰ Дорошенко змушений був визнати підданство Польщі. Таким чином Сірко знову, як у 1659 році, зрадив велику справу визволення України в один з найбільш сприятливих моментів історії. За це Сірко отримав від царя похвального листа. Як твердить український історик Д. Дорошенко, Сірко під час цієї війни перебував у союзі з татарами і не повинен був допуститись звичайної диверсії проти Криму.¹¹ Таким чином можна зробити висновок, що кошовий Сірко весь час діяв у власних інтересах, постійно міняючи союзників, і вів безвідповідальні походи, які не мали ні політичного, ані оборонного значення. Іншими словами, в період 1659-1665 Сірко поглиблював Руїну авантюрними походами на Крим, що суперечило дипломатичній роботі українських гетьманів того періоду. Далі Сірко то вступає, то виходить з фракцій і угруповань козацької старшини. З 1668 року Сірко став прибічником Дорошенка і бере участь у сутичках з московськими військами. Під осінь він з'являється на Січі і бере участь у поході на Крим. Через рік Сірко знову стає прихильником Москви, хоч допомагає гетьманові Дорошенкові, оточеному татарами з усіх боків біля Стеблева в липні 1670 року.¹²

7. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. – Київ: «Дніпро», 1991. – Т. 2. – С. 149.

8. Полонська Василенко. Історія України. – С. 43.

9. Там само. – С. 43.

10. Там само. – С. 44.

11. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. – Львів: «Світ», 1991. – Т. 2. – С. 316.

12. Яворницький. І. Д. Сірко. – С. 28.

13 березня 1672 року московити підступно арештували гетьмана Дем'яна Многогрішного і заслали в Сибір. Звістка про падіння Многогрішного особливо запала Сіркові в душу: бачучи, які нікчеми брали у свої руки гетьманську булаву, Сірко вирішив добиватися гетьманства в Україні для себе. Звістка про це швидко дійшла до Москви, і там, знаючи військові здібності Сірка, його вплив серед запорожців, а водночас і ненадійну вдачу, вирішили за всяку ціну не допустити його до гетьманської булави. У цьому допомогли вороги Сірка, які у вдалий момент ув'язнили його,¹³ а потім відправили у Москву, а далі – заслання в Сибір.

Навесні 1672 року 300-тисячна турецька армія напала на Польщу і навіть загрожувала піти на Київ. Тому недивно, що поляки першими почали клопотатися про звільнення Сірка.¹⁴ П'ятого липня 1672 року до Москви прибув польський посол Кшиштоф Ковалевський. З-поміж інших він порушив також питання про повернення Сірка з Сибіру для «загальної користі». «Той Сірко, – говорив Ковалевський, – служив обом великим государям, безперестанку над спільним ворогом, над кримським ханом промисел чинив і взяв у полон мурзу, за якого йому давали п'ятдесят чоловік та три тисячі єфимків викупу».¹⁵ Мурзу Сірко віддав на милість цареві, знехтувавши великим викупом, а сам потрапив у немилість царя. З тієї заяви польського посла добре видно діяльність кошового, який заради власних інтересів часто чинив згідно з бажанням його господарів, які поділили між собою Україну та вміло використовували Сірка для розбрату українського народу. Таким чином чужинецькі короновані особи могли вільно проводити свою політику на загарбаній території. Зрозуміло, що Сірка, людину неграмотну, мало цікавив стан його народу. Він не прагнув визволити його від поневолення, а лише непотрібними походами на Крим підтримував військову могутність і перекреслював державницькі наміри гетьманів.

Відразу після звільнення з Сибіру Сірко зайнявся звичним ділом походів на татар, а пізніше з 10 тисячами козаків подався у Волощину, щоб допомогти своєму благодійникові, польському королеві Янові Казимирові.¹⁶ Ніякої користі для українського суспільства цей похід не приніс. Через деякий час Сірко знову помирився з Дорошенком і намагався помирити його з московським царем. Алексей Романов послав Дорошенкові грамоту про прощення¹⁷ у разі прийняття присяги на вірність. Тим часом про перехід Дорошенка до московського царя відразу ж дізналися турки. Довідалися вони й про те, що виною того був кошовий Сірко, і вирішили за це йому помстити:

Турецький султан звелів кримському ханові готуватися до походу на Дорошенка й Сірка, як тільки-но зійде сніг і скресне крига. Хан же вирішив послати навесні ратних людей суходолом і по воді на Січ, щоб там поставити фортецю, щоб у майбутньому запорожці в море не виходили і турецькі землі не спустошували.¹⁸

13. Там само. – С. 29-30.

14. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка. – Київ: «Дніпро», 1991. – С. 297.

15. Яворницький І. Д. Сірко. – С. 32.

16. Там само. – С. 33.

17. Там само. – С. 66.

18. Там само.

Погроза турецького султана справдилася у грудні 1675 року. Так закінчилася одна з небагатьох спроб Сірка «побавитися» в політику і принесла для його ж народу безліч жертв і страждань. Турецький султан Мохаммед IV винищив велику кількість населення України, сплюндровав, обернувшись у попіл і зрівняв з землею сімнадцять міст.¹⁹ Подібну тактику використовували римські імператори у завойовницьких війнах.

Для повної і об'єктивної характеристики діяльності кошового Сірка слід загострити увагу на східному питанні – на непримиренній боротьбі з татарами і турками. При цьому потрібно відзначити також неабиякі організаторські та військові здібності полководця. В усіх походах, набігах, окрім незначних, він перемігав. Проте ці походи важливого стратегічного і військово-політичного значення для України не мали, а навпаки – підривали авторитет державницьких гетьманів, які шукали союзників у Криму.

В політичному відношенні Сірко був недалекоглядним, бо своїм основним завданням уважав не консолідацію політичних провідників в ім'я збереження державности, а постійну, непримиренну боротьбу з татарами. Сірко писав братові Самойловича:

Бог свідок душі моєї, що я ніколи не ходив на Україну з тим, щоб плюндрувати вітчизну мою; не хвалюсь, істину кажу, що всі мої старання були спрямовані на боротьбу зі споконвічними неприятелями нашими, бусурманами, і тепер, на схилі літ, я думаю не лише про військові подвиги, але й про те, щоб до останніх днів моїх стояти проти тих же ворогів наших.²⁰

Слід тут згадати про невдалий похід яничар і татар з метою знищити Січ. Але Боже провидіння врятувало Січ від знищення: вночі козак Шевчик побачив силу-силенну яничар на Січі й розбудив товаришів з куреня. Запорожці майстерно винищили ворогів, а хан з татарами втік перед тим. Жорстоко помстився Сірко татарам, спалюючи і винищуючи все живе, дійшов тоді з невеликим загonom запорожців аж до Бахчисараю. На зворотньому шляху він ще переміг утричі більше ханське військо.

Існує переказ, у якому Сірко наказав вирубати бранців-християн, які хотіли повертатися не в Україну, а в Крим, де у них був дім, робота, вільне життя. Цей злочин кошовий обґрунтував так: «Простіть нам, браття, а самі спіть тут до страшного суду Господнього, замість того, щоб розмножитися вам у Криму між бусурманами на наші християнські молодецькі голови і на свою вічну без хрещення погибель».²¹

Тяжко коментувати цей вчинок кошового, однак Сірко не міг собі уявити життя християн поміж мусульманами, а тому вважав цих людей зрадниками батьківщини і віри.

Як було сказано, Сірко вважав основним своїм завданням боротьбу з бусурманами. Майже в усіх боях і сутичках козаки Сірка виходили перемож-

19. Там само. – С. 67.

20. Там само. – С. 13.

21. Там само. – С. 73.

цями. Слід відзначити неабиякий військовий талант і організаторські здібності Сірка, якого низові козаки поважали і багато разів обирали кошовим. У найкращі часи на Січі було 15 тисяч козаків, але це не перешкоджало Сіркові перемагати набагато більші загони яничар і татар.

Політично неграмотний полководець ставав маріонеткою то в російських, то в польських руках. Часто ставав союзником Дорошенка, а особливо в його боротьбі з Суховієм, якого татари оголосили гетьманом. Але союз з гетьманом у Сірка був недовгим, кошовий не міг згодитися з його (Дорошенка) спілкою з турецьким султаном. Султан Мохаммед IV запропонував Сіркові й запорожцям заступництво і співпрацю (відоме під назвою «Лист султана до запорожців»). Але козаки не прийняли його пропозицій і дали султанові відповідь у сатиричній формі.

Багато вчених трактували ці зносини як вияв неабияких дипломатичних якостей кошового, а також спробу показати ненажерливість султана, який хотів підкорити собі волелюбних запорожців, які прискіпливо ставились до Мохаммеда. Це твердження варто заперечити, оскільки можливий союз з Туреччиною приніс би більше користи Україні, звільнивши її від московської залежності. За такий військовий союз стояв Дорошенко і велика частина старшини в Лівобережній Україні. Такий союз татарам перешкодив би також робити людововські походи в Україну і став би у загальному міцним підґрунтям для утворення цілком незалежної Української держави, привівши також до остаточного розпаду Османської імперії.

Сірко подібну теорію сприйняти не міг. Бо, за його словами, якщо дістав би гетьманську булаву, то використав би її проти бусурман.

А відносно змісту листа, то він був притаманний для всіх тодішніх можновладців, які вихвалялися спочатку своєю владою, бажаючи показати свої переваги над іншими.

Відповідь запорожців не можна трактувати однобічно. З одного боку – волелюбність, яку можна заперечити листами до московського царя Алексея Романова, а з іншого – дипломатична недосвідченість. Туреччина на той час була ще могутньою імперією, і подібні звернення козаків Сірка тяжко відбилися на долі українського народу. В 1678 році турки і татари розпочали авантюрну війну з Москвою і Україною з метою посадити на гетьманському кріслі Юрія-Гедеона Хмельницького.

Загадкою залишається історія Сірка з Лже-Симеоном. На Січі з'явився загігдонських козаків І. Міносського, в якому один молодик називав себе «чудом врятованим» від злих і заздрісних бояр царевичем Симеоном, якого досі вважали померлим. Іван Сірко і запорожці відразу повірили «царевичу» і відписували листи до царя і бояр в Московщину, що змусило Москву запанікувати. Переживши недавній бунт Степана Разіна, москвини вважали подібну новину небезпечною. Московські бояри вимагали видати самозванця, але Сірко відписував, що вірить «царевичу», бо бачив у нього царські знаки. У Москві стався справжній переполох, і цар намагався швидше покінчити з самозванцем, поки не почався новий бунт, що міг перетворитися у війну з народом. У своєму листі цар запропонував велику винагороду Сіркові за достав-

лення самозванця у Москву, а при цьому «уклінно» доводив смерть Симеона у малолітстві при свідках і вказував на місце поховання.

Врешті-решт Сірко віддав на суд самозванця, отримавши за це велику нагороду. Самозванця страчено в Москві 17 вересня 1674 року.

Не легко коментувати таку подію. Звичайно, Сірко не міг повірити «чудом врятованому» царевичеві. Найімовірніше, як уважає Д. Яворницький, Сірко розіграв у цьому випадку роль людини, переконаної в істинності царського походження Лже-Симеона – це було потрібно йому для того, щоб тримати Москву в політичній залежності (на короткий час) від Запоріжжя, а також пригадати і своє заслання в Сибір. Напідпитку Сірко проговорився, що він не забуде цього до кінця свого життя.²² Москві довелося нагородити вірного слугу, цар подарував Сіркові два десятки соболів, тобто сорок дві пари по сім карбованців за кожну.²³ У цьому випадку теж проявилась політична короткозорість І. Сірка.

Кошував Сірко з Самойловичем, який хотів позбутися Сірка і писав у Москву доноси на кошового. Сірко називав гетьмана «поповичем», бо він був сином священика. Були часи, коли вони жили мирно, але при нагоді відразу сварилися.

До кінця свого життя Сірко залишався кошовим. Усі прохання до царя про відставку були безуспішними, бо на заваді ставав Самойлович, який своїми доносами перекреслював усі пляни Сірка. У 1675 році появились чутки про намір яничар знищити Січ. У зв'язку з цим гетьман листовно виявив готовність допомогти Сіркові у боротьбі з ворогами. У відповідь кошовий і запорожці подякували Самойловичу, але відхилили його пропозицію:

Якщо Ви, Ваша ясновельможносте, почнете турбувати Вашу гетьманську особу з такою ж приязню та заповзятливістю, як Ви це робили в Ладжині, Умані, Чигирині, Каневі та інших українських сьогобічних місцях і повітах, то краще Вам залишатися у власному домі й не дивитися зблизька на наше падіння, як дивилися безжально на падіння Чигирини. А ми ввіряємо себе всемогутній Божій милості й самі будемо, з усесильною Божою поміччю, дбати про свою цілість на випадок ворожого нападу.²⁴

28 травня цього ж 1675 року коломацький сотник Остап Подерня в листі до охтирського полковника Федора Сагуна писав, що в цей день через слободу Коломак їхав загін орельських і запорізьких козаків, які розповідали йому (Подерні): «Надіслано од Сірка в усі міста листа про те, що бусурмани хотіли з ним мир укласти й не уклали».²⁵

Це була остання вістка про Сірка, бо невдовзі його не стало:

Того ж літа [1680 р.], серпня першого числа упокоївся, похворівши трохи у Грушівці на пасіці своїй, славний кошовий отаман Іван Сірко. Доставлений водою на

22. Там само. – С. 47.

23. Там само. – С. 48.

24. Там само. – С. 98.

25. Там само.

Запорізьку Січ, він був похований з почестями усім військом низовим запорозьким у полі за Січчю, напроти Московського Шанця, де погребалось й інше товариство козацьке. Ховали його 2 серпня знатно, з гучною гарматою та мушкетною пальбою і з великою від усього війська низового жалобою.²⁶

Незадовго до смерті Сірка, в 1676 році, помер цар Алексей Романов, і кошовий з усім військом запорізьким присягнув його старшому синові Фьодору.

З могилою кошового причинилася не менш цікава історія. Дмитро Яворницький відвідав наприкінці XIX ст. місця колишніх Запорізьких Січей, зокрема село Капулівку (нині Нікопольський район Дніпропетровської області), яке розташоване там, де колись була Чортомлицька Січ. Тоді, писав учений, могила Івана Сірка з пам'ятником знаходилась посеред городу селянина Миколи Мазая, який дбайливо її доглядав.

За радянських часів до могили було прокопане Каховське море. А вночі з 23 на 24 листопада 1967 року археолог Л. Крилова почала розкривати могилу-пам'ятник, що охороняється державою. Була негода. Мокрий сніг переходив у дощ. Уперше в світовій практиці розкопки велися потужним бульдозером при світлі прожекторів. Вириті кістки «археологи» зсипали в мішок, череп загорнули окремо в хустину й поклали до торбини.²⁷

З черепом Сірка сталося багато незрозумілого. На вченій раді Інституту археології АН УРСР Л. Крилова відповідала на запитання з цього приводу плутано і невпевнено. А дніпропетровські представники влади офіційно повідомили, що нібито череп знаходиться в Московському інституті ім. Миклух-Маклая. І після смерті Сірко спокою не знайшов. Відповіді можна словами Тараса Шевченка: «Занапастив еси вбогу / Сироту Україну. / За те ж тобі така й дяка...».²⁸

На надмогильному камені напис: «Року Божого 1680 мая 4 преставися рабъ Бож Іоанъ Серко Дмитрович атаманъ кошової воска запорозкого за его ц п в [пресветлаго величества] Федора Алексеевича. Памят праведного со похвалами».²⁹

Зіставляючи цей напис із свідченнями сучасника Сірка писаря Биховця та літописця Величка, ми бачимо різницю в місяці та дні смерті. Напис гласить, що кошовий помер 4 травня, а сучасник і літописець свідчать, що він упокоївся 1 серпня. Кому ж віддати перевагу? Мабуть, сучасникові й літописцеві, бо навряд чи нинішній пам'ятник той самий, що був поставлений відразу після смерті Сірка. Річ у тім, що через двадцять років по смерті кошового запорожці відійшли від московського царя (Петра I) і перейшли на бік шведського короля (Карла XII), а московський цар узяв гору над усіма ворогами своїми, в тому числі й над запорожцями, і наказав усю Січ, ославлену іменем Сірка, дотла спустошити і всі могили з землею зрівняти. Московські війська наштотхнулися на Чортомлицькій Січі на впертий опір ко-

26. Величко С. Літопис. – Київ: «Дніпро», 1991. – Т. 2. – С. 497.

27. Апанович О. М. Розповіді про запорізьких козаків. – Київ: «Дніпро», 1991. – С. 203.

28. Шевченко Т. Г. Кобзар. – Київ: «Держлітвидав», 1957. – С. 262.

29. Яворницький. І. Д. Сірко. – С. 102.

заків і настільки озлобилися, що, за свідченням очевидців, розкопували могили і викидали звідти трупи. Тому важко припустити, що після того вціліла могила Сірка. Навпаки, слід гадати, що її зруйнували в числі перших. Потім, коли запорожці знову повернулися до свого гнізда, вони спорудили Сіркові новий пам'ятник і, карбуючи на ньому напис, допустилися неточности.³⁰

Підсумовуючи сказане, хочу ще раз звернутися до Д. Яворницького, а саме до його узагальнення щодо кошового:

І за характером, і за всіма своїми діями Сірко являв собою істинного запорожця. Він був хоробрий, відважний, пристрасний, не завжди постійний, не завжди вірний союзникам: він схильний був миттєво захопитися новою думкою, новим пляном, щоб потім відмовитися від цього задуму і прийти до протилежного рішення.³¹

Словом, Сірко був «найтиповішою особистістю» серед запорожців, завершеним втіленням запорізької козацької вольниці з усіма сильними і слабкими сторонами.³²

Аналізуючи постать Сірка, його можна порівняти з сучасником гетьманом П. Дорошенком, якого один з українських істориків назвав «Сонцем Руїни», бо його діяльність у найважливіші роки державотворення України в кінці XVII ст. поглибила невирішеність цієї проблеми.

Отож у складний і проблематичний час будівництва держави необхідно звернутися до минулого – як героїчного, так і трагічного, його помилок, щоб у майбутньому їх було менше. □

30. Там само.

31. Наливайко. Козацька християнська республіка. – С. 298.

32. Там само.

Григорій Дем'ян

Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фолклористики (Частина 3)

Світлій пам'яті
Головного Командира УПА
генерал-хорунжого Тараса
Чупринки присвячується.

1946 рік

1 січня сотня УПА «Сурма» під командуванням Юрія Долішняка-«Б[ілого]» розгромила станицю «стрибків» у селі Дебеславці Коломийського району.

На початку року на околиці села Присліп, тепер Міжгірського району Закарпатської області, в нерівному бою з емгебістами загинув один з найвизначніших діячів націоналістичного руху в Південній Гуцульщині, керівник повстанського загону й провідний член ОУН Дмитро Бандусяк-«Лопата» і його сподвижник, прізвища якого наразі не встановлено. Народився він 25 серпня 1919 року в селі Ясінях Рахівського району Закарпатської області в сім'ї Михайла і Марії Бандусяків з роду Климпушів. Обидві родини брали активну участь у Карпатській Січі 1938-1939 років. Дмитро Бандусяк був в'язнем угорської тюрми, з якої його насильно відправили на фронт. Там здобув військову підготовку. З провідними діячами ОУН Степана Бандери підтримував безпосередній зв'язок уже з 1940 року, коли в нього зупинявся в Ясінях Василь Кук-«Юрко Медвідь», який спеціально виїжджав на Закарпаття для вдосконалення організаційних структур, особливо молодіжних. Дмитро Бандусяк і Микола Габовда керували військовим вишколом націоналістичної молоді Закарпаття, що проходив біля села Вишкова і тривав до червня 1945 року.¹⁹⁴

7 січня підвідділ сотні УПА ім. Колодзінського під командуванням «З.» сміливою атакою примусив енкаведистів панічно втікати з села Майдан Середній тодішнього Ланчинського району на Станиславщині. Коли ж туди вороже командування вислало більшу групу внутрішніх військ, повстанці вбили двох енкаведистів і п'ятьох поранили, а самі перейшли на нове місце постю.

9 січня відділ УПА «Сурма» в селі Химчин Косівського району на Станиславщині в збройній сутичці ліквідував трьох активних компартійців: російського капітана, начальника Косівського районного військового комісаріату, та лейтенанта і сержанта – працівників цієї ж установи, які неодноразово

24 лютого в Чорному Лісі Богородчанського району Станиславівської області загинув один з найвидатніших командирів УНС і УПА Василь Андрусак-«Різьбяр», «Коваль», «Різун», «Грегіт». Народився 15 січня 1915 року в Снятині. Активний учасник «Просвіти», «Сокола», під кінець польської окупації став головним керівником останнього, водночас – повітовий провідник ОУН Снятинщини. В'язень польської та російської тюрем. У серпні 1940 року відходить за межі СРСР. Навесні наступного року вступає до легіону «Ролянд». Восени 1941 року – знову на Снятинщині. Очолює повітовий, а відтак окружний Провід ОУН, стає членом обласного військового штабу. З літа 1943 року працює в УНС. У липні очолює невелику групу повстанців у складі 17 стрільців, а вже в листопаді вона стала сотнею «Змії». Підготовлені в ній кадри військовиків значно допомогли у створенні інших відділів УПА. Під командуванням Василя Андрусяка-«Різуна» курінь «Скажені» стає одним з найкращих в усій УПА-Захід. Його переможний бій 9 липня 1944 року проти двох німецьких і одної угорської дивізії на горі Лопата в Долинському районі Станиславівської області став однією з найвизначніших подій у військовій історії УПА. Михайло Дяченко-«Марко Бое-слав» оспівав цей подвиг в історичній поемі «Бій на Лопаті».¹⁹⁶ Навесні 1945 року призначений командиром тактичного відтинку УПА «Чорний Ліс». З його діяльністю пов'язані також інші славні сторінки повстанської боротьби на Гуцульщині та в її найближчих околицях. У 1945 році він написав військово-теоретичну працю «Як перемагати». Василь Андрусак відзначений різними нагородами УПА та УГВР, посмертно – найвищою – Золотим Хрестом Бойової Заслуги I класу й одержав чин полковника.¹⁹⁷

25 лютого повстанці відділу УПА ім. Колодзінського в лісі біля Слободи Рунгурської Печеніжинського району звели півгодинний бій проти великої банди емгебістів, яка напала на їхнє місце постою. Вдало організована оборона змусила ворогів відступити, залишаючи на полі бою трьох убитих і одного пораненого.

У лютому в селі Кривоброди Коломийського району емгебістам вдалося знайти крийку, в якій перебували «Сомко», стрілець «Прут» і місцевий станичний ОУН з дружиною та маленькою дитиною. Після тривалого опору повстанці знищили все організаційне майно. На пропозицію ворога здатися вони відповіли: «Бандерівці не здаються» – і всі пострілялися.

10 березня на поствій відділу УПА ім. Колодзінського біля села Слобідки Лісної Коршівського району Станиславівської області налізла чимала банда внутрішніх військ МГБ. Зав'язався гарячий бій. Емгебісти не витримали влучного вогню повстанців і, втративши трьох убитими та багатьох пораненими, втекли.

23 березня повстанці з відділу УПА «Дзвони» влаштували засідку на шляху Посіч–Лисець Лисецького району. На неї вийшла група емгебістів. Двох большевиків убито й одного поранено, решта втекла. Повстанці втрат не мали і здобули 2 автомати ППШ та один кріс.

31 березня відділ УПА ім. Колодзінського успішно відбив напад військ МГБ, які проводили облаву в лісах на правому березі Прута біля районно-

го центру Ланчина на Станиславівщині. Втративши в півгодинному дуже завзятому бою 4 убитими і 6 пораненими, ворог панічно відступив.

1 квітня в селі Текуча Яблунівського району боївка сотні УПА «Сурма» знищила станицю «стрибків».

2 квітня в селі Зеленій Надвірнянського району повстанці з відділу УПА «Гуцули» влаштували засідку на емгебістів. Їм удалося знищити легковий автомобіль, у якому їхало четверо офіцерів МГБ, хоча той супроводжували панцерник і вантажівка, вщерть наповнені солдатами.

4 квітня повстанська боївка з відділу УПА «Сурма» в районному центрі Яблунів на Станиславівщині ліквідувала районного резидента агентури МГБ та одного енкаведиста.

6 квітня в селі Брустури Косівського району Станиславівської області підвідділ сотні УПА ім. Богуна наскочив на місцеву станицю «стрибків». Прислужників МГБ розігнано, здобуто зброю та набої, знищено в той же час деякі засоби російсько-большевицької агітації та пропаганди.

7 квітня в селі Річка Косівського району на Станиславівщині підвідділ УПА «Дністер» під командуванням «Ю.» атакував станицю «стрибків». Московські прислужники після короткого бою покидали зброю і в паніці розбіглися. Упівці здобули скоростріл, кільканадцять крісів і велику кількість набоїв.

9 квітня в селі Зеленів Вашківецького району на Буковині українські повстанці розгромили станицю «стрибків», здобули зброю та значну кількість гранат і набоїв.

10 квітня на шляху Космач–Яблунів Станиславівської області повстанська боївка з відділу УПА «Сурма» влаштувала добре підготовлену засідку. Її учасники влучним вогнем знищили одного капітана МГБ, одного старшого лейтенанта й одного рядового. Дуже важливим трофеєм повстанців стали таємні документи, які знайдено в офіцерській торбі одного з убитих.

16 квітня в селі Лукавиця Вижницького району Чернівецької області українські повстанці знищили ряд об'єктів російсько-большевицького адміністративного апарату.

17 квітня біля села Пилипи Коломийського району на Станиславівщині 150 емгебістів напали на один рій з відділу УПА «Сурма». Під час бою рій змушений був відступити, але від нього відлучилися чотири стрільці. Тепер на них посунула ціла зграя большевиків. Повстанці прийняли бій. Чотири герої тривалий час оборонялися, знищили 16 ворогів і самі полягли.

17 квітня в селі Нижній Лукавець Вижницького району Чернівецької області повстанці спалили два совхози, які постачали продукти російським окупантам, і ліквідували енкаведиста Юрія Мельницького.

20 квітня емгебісти влаштували облаву на лісі біля села Пилипи Коломийського району на Станиславівщині, під час якої вбили в перестрілці трьох українських повстанців. З полеглих познімали кращий одяг і взуття, а тіла притягли до дороги й забрали до села Іспас. Там їх поприпирали під хатою, в уста позапихали запалені папіроси й на очах місцевих гуцулів стріляли в неживих, як по цілі, брутально по-російськи обзиваючи і їх, і тих людей, яких змусили спостерігати за цією сценою.

20 квітня три українські повстанці – «Максим», «Гриць» і «Нестор» – у селі Луг Яремчанського району Станиславівської області розгромили станицю «стрибків». При цьому вбили її начальника, його заступника і трьох рядових, а решту – тих, хто за собою ще не мав великих злочинів – розігнали.

22 квітня в селі Слобода Банилівська Вашківцеького району на Буковині українські повстанці провели бій проти банди емгебістів, яка розшувала учасників національно-визвольного руху. Упівці втрат не мали.

24 квітня відділ УПА «Гуцули» під командуванням «Т.» зруйнував вузькоколіїну залізницю між Рафайловою та Надвірною Станиславівської області. В ході цієї акції вбито 5 енкаведистів з охорони, здобуто один автомат ППС (пістолет-пулемьот Сімонова), одну десятизарядку, чотири кріси й один пістоль.

У квітні повстанці провели цілий ряд акцій проти російсько-большевицької системи визиску українських земель, під час яких знищили майже всі совхози в Сторожинецькому районі на Буковині.

1 травня українські повстанці влаштували засідку на емгебістів, які постійно тероризували мешканців села Бергомет Вижницького району Чернівецької області. Під час бою вбито старшого лейтенанта МГБ та рядового солдата з внутрішніх військ. Одного емгебіста поранено.

2 травня подібна акція була проведена в Сторожинецькому лісі Чернівецької області. Повстанська засідка вбила під час перестрілки одного лейтенанта й дев'яток рядових енкаведистів, а також спалила їхню автомашину.

4 травня на присілку Лукавця Нижнього – Парцелі – Вижницького району Чернівецької області повстанська засідка вбила активного ворога українського самостійницького руху – секретаря районного виконавчого комітету Довбенка.

7 травня в селі Космач Яблунівського району на Станиславівщині відділ УПА «Сурма» знищив станицю «стрибків». Повстанці здобули 2 скоростріли, 19 крісів і 1150 набоїв.

10 травня відділ УПА «Гуцули» зайняв станицю «стрибків» і роззброїв її залогу в селі Волосів Ланчинського району, 12 травня – в селі Майдан Горішний, 14 травня – в селі Добротів, 16 травня – в селах Перерісль і Тарновиця Лісна. Здобуто багато стрілецької зброї та аmunіції.

26 травня відділ УПА «Сурма» провів ліквідаційні акції на станиці «стрибків» у селах Іспас, Кривоброди й Трач Коломийського району та Микитинці Косівського району, здобувши при цьому велику кількість зброї та набоїв.

27 травня повстанці в селі Бобівці Сторожинецького району Чернівецької області ліквідували вислужника емгебістів, грабіжника і терориста, який працював дільничним міліціонером.

На початку травня в селі Соколівка Косівського району на Станиславівщині повстанці «Карпатський» і «Чупринка» самі роззброїли станицю «стрибків», здобули 2 скоростріли, 3 десятизарядки та 6 крісів.

4 червня в районному центрі Яблунів Станиславівської області кілька повстанців під командуванням «Б.» під носом недалеко розташованого відділу МГБ вбили двох дуже активних агентів московського репресивного апарату.

10 червня підвідділ сотні УПА «Сурма» під командуванням «Х.» на шляху Космач–Яблунів влаштував засідку, яка знищила 8 емгебістських офіцерів і начальників.

3 липня неподалік містечка Надвірної на шляху до Станиславова підвідділ УПА влаштував засідку, в яку потрапили 4 автомашини окупантів з транспортом харчових продуктів. Повстанці вбили чотирьох емгебістів, здобули значну кількість консервів і солонини, а вантажівки спалили. Акція викликала великий переляк між більшовиками в Надвірній. Емгебістський гарнізон провів усю ніч у бойовій готовності, виставивши навколо міста застави, які майже безперервно освітлювали терен ракетами. Вранці російська артилерія обстріляла ліси біля Манявського Скиту, Городище та Гвоздецьку гору.

7 липня відділ УПА, повертаючись з мітингу в селі Камінка Ланчинського району на Станиславівщині, біля села Волосова вийшов на емгебістську засідку, але й у такому бою повстанці зуміли завдати ворогові блискавичного удару. Від вогню упівських скорострілів емгебісти втратили 4 убитими, а решта поспішно відступила.

8 липня відділ УПА «Залізни» влаштував засідку на шляху Надвірна–Отинія з метою знищення емгебістського панцерника, який мав повертатися з села Виноград. О 13 годині 30 хвилин машина показала на дорозі. Повстанці сипонули вогнем, від якого двигун вийшов з ладу, і панцерник зупинився. Емгебісти втратили 7 убитими, серед них були начальник Отинійського районного відділу НКВД Шевчук, капітан і старший сержант МГБ, а також їхній агент із села Виноград.

10 липня в селі Глинки Ланчинського району на Станиславівщині під час зустрічного бою з емгебістами повстанці з відділу УПА «Залізни» вбили 4 ворогів.

11 липня в селі Кривотули Старі Отинійського району на Станиславівщині відділ УПА влаштував засідку, на яку вийшла емгебістська банда, що вирушила на чергову грабіжницьку операцію. Цього разу їхніми жертвами мали стати мешканці села Кривотули Старі. Вогонь повстанських скорострілів, крісів та автоматів назавжди пришив до землі 8 людоловів, а решта розбіглася.

Від 1 до 20 вересня відділ УПА ч. 59 (командир – поручник Михайло Москалюк-«Спартан») проводив перевишкіл особового складу. Після його закінчення розділився на малі підвідділи для заготівлі харчів на зиму. Разом з тим підвідділи проводили збройні та політико-виховні акції.

21 вересня в селі Слобода Рунгурська Печеніжинського району на Станиславівщині рій під командуванням ройового «Смілого» з відділу УПА ч. 59 влаштував засідку. На неї натрапила зграя російських облавників. У бою двох напасників було вбито й одного поранено. Здобуто одну десятизарядку, два кріси та набой до них.

22 вересня в селі Іванівцях Ланчинського району Станиславівської області ройовий «Пімста» з роєм вийшов на російську засідку. В перестрілці був поранений стрілець «Білявий».

22 вересня в селі Уторопи Яблунівського району ройовий «Довбуш» з відділу УПА ч. 58 (командир – поручник «Білий») ліквідував комуніста, який тероризував людей, збирав агентурну інформацію про українських повстанців тощо. Здобуто при цьому один автомат ППШ і 160 набоїв до нього.

24 вересня підвідділ чотового «Шаблі» з сотні УПА ч. 59 провів сміливий наскок на районний центр Печеніжин, що в Станиславівській області. «Стрибки», що були на стійках, без жодного пострілу панічно повтікали. Повстанці обстріляли будинки НКГБ й НКВД та здемолювали молочарню, що обслуговувала окупантів.

27 вересня в районному центрі Печеніжині стрільці під командою ройового «Впертого» з відділу УПА ч. 59 за 50 метрів від будинку НКВД ліквідували двох емгебістів, у тому числі старшого лейтенанта Василюка. Большевики зробили спробу оточити й знищити сміливців, але повстанці успішною атакою прорвали кільце і без втрат вийшли на нове місце постюю.

27 вересня в селі Уторопи Яблунівського району Станиславівської області ройовий «Довбуш» ліквідував небезпечного емгебістського інформатора-комуніста, здобув автомат ППШ і 160 набоїв до нього.

27 вересня в Іванівці Ланчинського району політвиховник відділу УПА ч. 59 «Гайворон» організував і провів великий мітинг з людьми, яких тисячі зібралися туди на свято Чесного Хреста. Подібні заходи повстанці провели також у селі Саджава того ж району, Молодятині Печеніжинського і Шешорах Косівського району.

29 вересня в селі Іванівці Ланчинського району чотовий «Зенко» з відділу УПА ч. 59 з двома стрільцями зайшов до хати. Незабаром налетіла зграя облавників. «Зенко» з одним стрільцем зуміли вирватися з оточення. Другий стрілець, «Фірман», при цьому був поранений, але завзято продовжував відбиватися від ворогів. Емгебісти кричали, щоб він здався і тоді збереже життя, але повстанець на це відповідав кулями. Коли вичерпався запас набоїв, останнім застрілився сам.

1 жовтня в селі Сопів Печеніжинського району на Станиславівщині п'ятеро стрільців під командою вістуна «Крука» з сотні УПА ч. 59 заготовляли харчі для повстанців. Місцева сільська розвідка повідомила, що в іншій частині цього села большевики грабують людей. Повстанці підійшли до тієї хати, і коли большевики виходили з награбованим майном, обстріляли їх. Двох грабіжників було вбито. Здобуто автомат ППШ, кріс і набої до них.

15 жовтня в селі Саджаві Ланчинського району п'ятеро стрільців під командою вістуна «Вихора» з відділу УПА ч. 59 влаштували засідку, на яку вийшли емгебісти. Одного з них у перестрілці було вбито й другого поранено. Вістун УПА «Вихор» дістав легке поранення.

18 жовтня в селі Товмачик Коршівського району на Станиславівщині політвиховник «Гайворон» провів масовий мітинг. Повертаючись з нього, повстанці зловили в селі російського солдата, забрали пістоль з набоями і після недовгої розмови солдата відпустили.

У жовтні на шляху Дора–Яремча Станиславівської області три повстанці влаштували засідку. На неї виїхали вантажівкою 13 емгебістів. Дванадцятьоро ворогів загинуло, одному вдалося втекти.¹⁹⁸

9 листопада в селі Березів Нижній Яблунівського району Станиславівської області булавний «Левадний» з двома стрільцями УПА наскочив на сильну засідку емгебістів. Під час перестрілки загинув вістун «Стригун».

13 листопада в селі Березів Вищий Яблунівського району стійковий через непорозуміння (прийняв за ворожу стежу) поранив старшого вістуну «Жайворонка» і старшого стрільця «Гайдамаку». Старшого вістуну «Жайворонка» від важкого поранення врятувати не вдалося, й він опісля помер.

15 листопада в селі Раківчик Коршівського району Станиславівської області підвідділ під командуванням чотового «Зенка» з сотні УПА ч. 59 зробив наскок на станицю «стрибків». Найактивнішого з них ліквідовано, а інших розігнано.

20 листопада стрільці чотового «Зенка» з відділу УПА ч. 59 зупинили вози, якими доставляли з Коломиї для компартійних номенклатурників у Ланчині 15 центнерів борошна. Вантаж конфісковано для потреб повстанців і місцевого населення, а візникам видано посвідчення й відпущено додому. В зазначеному документі пропонувалося, щоб голова районного виконавчого комітету Іван Іванович за відшкодуванням звернувся до ЮНРА.

28 листопада група стрільців під командуванням ройового «Буркуна» з сотні УПА ч. 59 ішла до села Саджави Ланчинського району й натрапила на емгебістську засідку. Коли їх намагалися затримати, вдарили вогнем. Один з напасників був убитий, а повстанці відійшли без втрат.

Від 1 до 6 грудня підвідділ під командою «Зенка» з сотні УПА ч. 59 пройшов пропагандивним рейдом селами Коршівського й Отинійського районів Станиславівської області. Розповсюджено значну кількість націоналістичної літератури, проведено кілька десятків бесід з людьми, знищено об'єкти окупаційного адміністративного апарату на місцях. У селі Молодилові Отинійського району політвиховник «Гайворон» зібрав у школі 45 людей і провів з ними мітинг.

8 грудня в селі Залуче Коломийського району рій УПА під командуванням старшого вістуну «Довбуша» атакував станицю «стрибків». Однак після короткої перестрілки змушений був відступити, оскільки збоку напали російські гарнізонники, які перебували недалеко і відкрили сильний вогонь по повстанцях.

9 грудня в селі Химчин Косівського району 5 стрільців під командою ройового «Бойка» зустрілися зі стежею російських людоловів. У завзятій перестрілці двох оперативників убито. Повстанці втрат не мали.¹⁹⁹

10 грудня біля села Іванівці Ланчинського району Станиславівської області большевики напали на постійний підвідділ чотового «Зенка» з сотні УПА ч. 59 і оточили його. Повстанці вчасно зауважили ворога, стрімкою атакою прорвали його найслабше місце і без втрат вийшли з оточення. Двох емгебістів було вбито.

18 грудня в районному центрі Ланчин старший стрілець «Орлик» з двома повстанцями з відділу УПА ч. 59 роззброїв двох російських лейтенантів з місцевого гарнізону внутрішніх військ. Здобуто два пістолі та набой до них.

23 грудня в районному центрі Печеніжин банда внутрішніх військ та оперативники МГБ заскочили під час вечері кулеметника «Веселого» й

стрільця «Куну» з відділу УПА ч. 59. Оточені вчинили відчайдушний опір ворогові, вбили слідчого НКВД Жукова, старшого лейтенанта НКВД і сержанта з гарнізону внутрішніх військ. Витративши запас набоїв і гранат, повстанці пострілялися самі.

1947 рік

15 січня біля села Рунгури Печеніжинського району Станиславівської області на колибу рою під командою «Береста» з сотні УПА ч. 59 о шостій годині ранку напали емгебісти. Стрільці залягли й відбивалися, потім, відстрілюючись, зуміли відірватися від карателів. Живим до рук ворога потрапив кулеметник «Яшур», але витримав усі жорстокі допити й жодної таємниці не видав.

20 січня біля містечка Княждвір Печеніжинського району до постою підвідділу чотового «Ворона» з сотні УПА ч. 59 крадькома підсувалася банда російських військовиків та емгебістських оперативників. Стійкові вчасно зауважили ворога, підвідділ ударив по ньому сильним вогнем і без втрат відійшов на нове місце постою.

23 січня біля села Жуків Бережанського району Тернопільської області героїчно загинув член Проводу ОУН і головний керівник СБ ОУН Микола Арсенич-«Михайло», він же «Дем'ян», «Григор», «Березовський», «Максим» (народився 27 вересня 1910 року в селі Нижній Березів). Член УВО та Пласту, член ОУН з 1929 року, учасник I Конгресу Українських Націоналістів (1929), політв'язень польських тюрем, головний теоретик і організатор діяльності СБ ОУН. Надзвичайно багато зробив для боротьби проти агентури Гестапо та НКВД, НКГБ, їх наступників МВД та МГБ, за що був нагороджений Золотим Хрестом Заслуги (1946).²⁰⁰

24 січня в селі Тростянець Коломийського району на Станиславівщині повстанець Василь Гураль-«Б.», оточений у хаті емгебістами, убив лейтенанта МВД та дільничного міліціонера з села Дебеславці.

6 лютого в селі Белелуя Снятинського району Станиславівської області емгебісти знайшли криївку, в якій зимували повстанці «Славко» й «Вітер». Зав'язалася перестрілка. Оточені двох напасників знищили та ще двох поранили. «Славко» й «Вітер» довго чинили опір, а відтак обидва героїстично загинули.

7 лютого біля села Старі Кути Кутського району на Станиславівщині 80 бандитів-емгебістів напали на криївку групи українських підпільників ОУН. Навколо криївки завчасно були встановлені міни. Вийшовши на них, три емгебісти загинули й чотири були поранені. Підпільникам через вдало прокладений вихід вдалося вирватися з оточення.

12 лютого в селі Ростоки Вишняцького району на Буковині відбулася збройна сутичка чотового «Залізняка» і ройового «Рися» з відділу УПА ч. 62 ім. Колодзінського з бандою емгебістських військ. Большевики залишили на місці сутички одного вбитого. Чотовий «Залізник» був легко поранений.

13 лютого в районному центрі Жаб'є на Станиславівщині відбулася збройна сутичка повстанців з відділу УПА ім. Богуна з емгебістами, в якій одного з ворогів було важко поранено. Повстанці втрат не мали.

16 лютого в селі Шипіт Косівського району Станиславівської області упівці без власних втрат у перестрілці з ворогом убили двох емгебістів, один з яких мав чин капітана.

19 лютого в селі Гринява Жаб'ївського району чотовий УПА «Залізник» зловив трьох «стрибків». Здобуто один автомат ППШ, десятизарядку, кріс і набої до них.

20 лютого в селі Брустури Косівського району на Станиславівщині повстанці чотового «Галайди» з відділу УПА ім. Богуна атакували групу спецвійськ МГБ, які крали в місцевого гуцула сіно. Трьох грабіжників було вбито, одного важко поранено, інші в паніці розбіглися. Повстанці втрат не мали.

21 лютого в селі Чорні Ослави Яремчанського району Станиславівської області місцеве населення використало відсутність гарнізону внутрішніх військ МГБ і за власною ініціативою зруйнувало його приміщення.

22 лютого в селі Молодятин Печеніжинського району чотовий «Буря» з відділу УПА ч. 59 зловив члена агентурно-провокативної бойовки МГБ, що видавала себе за українських повстанців і чинила насильства, грабежі, катування й убивства гуцулів. Вчасно запримітивши ворога, підвідділ вдарив по ньому вогнем і без втрат відійшов на нове місце.

12 березня на присілку Вороні в Перерослі Ланчинського району на Станиславівщині повстанці ліквідували старшого лейтенанта МВД, який систематично тероризував і грабував місцевих гуцулів.

12 березня в селі Рунгури Печеніжинського району кулеметник «Пружина» з відділу УПА ч. 59 живим потрапив до рук емгебістів. Тут же його почали катувати й допитувати. На пропозицію видати друзів, за що йому буде подарована кара, він ніби погодився, а коли зробив спробу втекти, його вбили.

16 березня в селі Космач Яблунівського району рій повстанців під командуванням ройового «Дуная» з сотні ч. 62 звів бій з бандою большевиків. Та сили були надто нерівні, й повстанці відступили. Ройовий «Дунай» у бою був легко поранений.

17 березня в селі Гуцулівка Косівського району Станиславівської області повстанці ліквідували дільничного МВД Михайла Кушнірчука, який активно допомагав емгебістам у боротьбі проти ОУН і УПА, грабував і тероризував людей.

18 березня в селі Уторопи Яблунівського району на Станиславівщині повстанці з відділу УПА «Сурма» ліквідували запеклого московсько-емгебістського виступника, провокатора й грабіжника – дільничного МВД.

20 березня в селі Криворівня Жаб'ївського району Станиславівської області бойовка збройного підпілля ОУН ліквідувала лейтенанта МВД Федора Кімейчука, який систематично виступав проти УПА, жорстоко катував гуцулів під час допитів тощо.

22 березня в селі Кам'янка Ланчинського району на Станиславівщині російська банда оточила в хаті двох повстанців – «Славича» і «Ворона». На пропозицію ворогів кинути зброю вони відповіли: «Українські повстанці не здаються» – і продовжували завзято й уміло оборонятися, вбили

двох емгебістів. Витративши запас гранат і набоїв, вони пострілялися, щоб не потрапити живими до рук окупантів.

23 березня в селі Бабин Косівського району група повстанців під командуванням ройового «Відважного» з відділу УПА ч. 58 «Сурма» (командир – поручник Юрій Долішняк-«Білий») влаштувала засідку на облавників-емгебістів. Ворог вийшов на передбачуване місце. Спалахнув бій. Без власних втрат повстанці знищили трьох оперативників і здобули їхню зброю: два кріси, пістоль і набой до них.

24 березня в селі Іспас Коломийського району рій під командуванням «Довбуша» із сотні УПА ч. 58 разом з учасниками збройного підпілля ОУН без власних втрат у збройній сутичці знищив двох емгебістів, у тому числі молодшого лейтенанта. При цьому здобуто один автомат ППШ, кріс, два пістолі та набой до них.

24 березня біля того ж самого села повстанці з відділу УПА «Сурма» влаштували засідку, яка знищила дільничного МВД лейтенанта і рядового поспіаку.

25 березня в селі Кривоброди Коломийського району група повстанців під командуванням ройового «Бойка» з того ж відділу УПА ч. 58 також із засідки ліквідувала офіцера-емведиста і його рядового охоронця, здобуто два автомати СКТ і набой до них. Під час перестрілки дістав поранення вістун «Жук».

25 березня на присілку Мельники в селі Саджаві Ланчинського району Станиславівської області відбулася збройна сутичка повстанців з відділу УПА ім. Колодзінського з емгебістами, в якій одного напасника вбито і двох поранено.

25 березня політвиховник «Гайворон» ішов проводити мітинг у селі Саджава Ланчинського району. На присілку Мельники українські повстанці зауважили емгебістську засідку. Рій з відділу УПА ч. 59 тихо підсунувся під ворожі становища і раптово вдарив сильним вогнем. Російські людологи втратили одного вбитим, якого залишили на місці бою, а двох важко поранених забрали і втекли.

29 березня в селі Чорні Ослави Яремчанського району на Станиславщині боївка збройного підпілля ОУН влаштувала засідку на висулжників окупаційного режиму – «стрибків». Двох із них убито. Підпільники здобули ручний скоростріл.

1 квітня в селі Рожен Великий Кутського району Станиславівської області підвідділ УПА під командуванням «Залізняка» виявив двох емгебістських провокаторів, які видавали себе за українських повстанців і жорстоко тероризували гуцулів. У перестрілці одного провокатора вбито, а другого захоплено живим.

4 квітня біля села Березів Нижній Яблунівського району на Станиславщині підвідділ УПА під командуванням ройового «Хитрого» з сотні ч. 58 влаштував засідку на емгебістів та компартійних советизаторів і грабіжників. Акція була дуже вдало підготовлена і проведена. Без власних втрат ліквідовано другого секретаря районного комітету компартії Саренка, спіймано начальника паспортного столу емведиста Сергієнка та колишнього «стрибка», який на той час працював інспектором контори державного страхування – Сковронського. Інші большевики повтікали. Здобуто три автомати ППШ, два пістолі та набой до них.

6 квітня в селі Прокурава Косівського району Станиславівської області два повстанці під командою ройового «Бескида» з відділу УПА ч. 58 «Сурма» ліквідували дільничного емведиста й начальника «стрибків», які протягом тривалого часу переслідували і жорстоко карали гуцулів за допомогу українським самостійникам. Здобуто два автомати ППШ з набоями.

6 квітня в селі Майдан Ланчинського району на Станиславщині підвідділ УПА під командуванням чотового «Зенка» із сотні ч. 59 ім. Колодзінського знищив станицю «стрибків». Повстанці здобули 7 крісів і набої.

6 квітня біля села Саджави Ланчинського району на повстанську криївку, в якій перебували кулеметник «Зимний» із сотні УПА ч. 59 та стрільці «Довбуш» і «Вівчар» з терену, напала зграя емгебістів. Оточені завзято й довго відстрілювалися, відкидаючи пропозиції здатися. Коли закінчувалися набої, останніми пострілялися самі.

8 квітня над рікою Прут біля села Саджавки Ланчинського району на Станиславщині рій з відділу УПА ім. Колодзінського провів героїський бій проти банди емгебістів, яка оточила його з усіх сторін. Закидавши ворога гранатами, повстанці вирвалися, але далі наскочили на другу зграю людоловів, що примчала з Ланчина на допомогу першій. Нерівний бій затягнувся. Ворогові знову вдалося оточити українських повстанців. Емгебісти пропонували їм капітулювати, на що повстанці відповідали сміхом, жартами та вогнем. Командир «Смілий» гукнув на повний голос: «Хіба ви не знаєте, що бандерівці не здаються?!». Важко поранений у бою, він застрілювався, щоб не потрапити живим до рук ворогів. Поліг і ройовий «Іскра», який особливо відзначився умілим маневруванням зі скорострілом, довгий час влучним вогнем поливаючи московських терористів. Впали також «Богун» і «Малий», «Ворон» і «Сірий», які, будучи важко пораненими, попідривалися гранатами. Лише чотирьом з цього славного рою вдалося пробитися через щільне кільце оточення. Большевики втратили 13 убитими і кільканадцять пораненими.

10 квітня в селі Пістинь Косівського району рій під командуванням ройового «Гуцула» з відділу УПА ч. 58 влаштував засідку, на яку вийшла група російських військовиків з гарнізону в Брустурах разом з емгебістським висулжником – головою сільради. Шістьох большевиків убито. Булавний УПА «Гуцул» і старший вистун «Бойко» під час бою були поранені.

18 квітня в селі Люча Яблунівського району на Станиславщині група повстанців зловила дільничного уповноваженого МВД Кузенка, який часто брав участь в емгебістських операціях проти українських підпільників, збирав агентурну інформацію про них.

18 квітня біля села Пістинь Косівського району повстанці з відділу УПА «Сурма» організували добре підготовлену засідку, яка знищила п'ятьох облавників з гарнізону внутрішніх військ МГБ в Брустурах та їхнього агента.

19 квітня в селі Люча Яблунівського району українські повстанці з відділу УПА «Сурма» ліквідували дільничного МВД, який разом з емгебістами лазив по лісах, шукаючи підпільників, брав участь у арештах, конвоював затриманих селян.

20 квітня біля села Люча-Лаз Яблунівського району підвідділ УПА під командуванням «Вихора» влаштував засідку на московських облавників. На неї, як і передбачалося, вийшли гарнізонники з внутрішніх військ МГБ з села Космача. У бою двох облавників убито, одного поранено, інші повтікали.

20 квітня в селі Тораки Путильського району Чернівецької області гуцул Іван Сав'юк вирвав кріса з рук «стрибка» Василя Чикіна і на місці застрелив його.

20 квітня в районному центрі Ланчин Станиславівської області два стрільці під командою ройового «Шувара» з сотні УПА ч. 59 ліквідували зрадника і вислужника МГБ – колишнього чотового «Буйтура».

21 квітня гуцули із сіл Горінчево й Лоза Хустського району Закарпатської області камінням прогнали зі своїх полів компартійних та советських функціонерів і трактористів, які намагалися насильно перетворити їхні ниви на суцільний колгоспний масив.

23 квітня в районному центрі Ланчин на Станиславівщині повстанці з відділу УПА ім. Колодзінського без власних втрат у перестрілці знищили емгебіста.

24 квітня в селі Іванівці Ланчинського району Станиславівської області повстанці з відділу УПА провели масовий мітинг з юнаками та дівчатами. Роздано підпільні видання ОУН і УПА, поширено нові повстанські пісні.

25 квітня в селі Слобода Банилівська Вашківецького району на Буковині уповноважений МВД заарештував двох голодуючих зі Східної України, які прийшли просити зерна і борошна, щоб врятувати свої сім'ї від смерті. Большевицький посіпака відібрав у нещасних випрошені харчі й почав жорстоко знущатися над ними. Це побачив зі своєї схованки повстанець «Козак», швидко вибіг на подвір'я і чергою з автомата вбив напасника.

26 квітня в селі Яблуниця Яремчанського району на Станиславівщині бойовики збройного підпілля ОУН під носом у величезної емгебістської охорони Микити Хрущова, який тієї ночі зупинявся там, убили двох російських терористів.

26 квітня в селі Слобідка Лісна Коршівського району Станиславівської області бойовики збройного підпілля ОУН ліквідували дільничного МВД.

27 квітня в селі Іспас Вижницького району на Буковині боївка збройного підпілля ОУН провела акцію проти об'єктів російського колоніального економічного визиску загарбаних українських земель, знищуючи будівлі та устаткування.

28 квітня в селі Виженка Вижницького району Чернівецької області боївка збройного підпілля ОУН конфіскувала документи місцевої сільради, знищила засоби телефонного зв'язку, провела заходи політико-виховного змісту з гуцульською молоддю, роздала юнакам і дівчатам націоналістичну літературу.

30 квітня боївка ОУН над шляхом біля районного центру Яремча на Станиславівщині влаштувала зразково підготовлену і проведену засідку. Не зазнавши жодних втрат, повстанці знищили начальника районного відділу МГБ, «героя Советського Союзу» Кравца, начальника Яремчансько-

го гарнізону внутрішніх військ МВД капітана Букова, одного лейтенанта і п'яťох рядових терористів.

30 квітня в селі Станівці Долішні Вашківецького району Чернівецької області боївка збройного підпілля ОУН провела чергову економічну акцію з метою ослаблення колоніального визиску російським окупаційним режимом українського населення. Поширено в селі підпільну літературу, проведено політико-виховні бесіди з людьми.

1 травня в селі Білоберезка Кутського району Станиславівської області боївка ОУН ліквідувала начальника «стрибків» Дудиру та його заступника Шарабуряка, які переслідували місцевих гуцулів, брали участь в еґебістських облавах, знущалися над арештованими, збирали агентурну інформацію для ворога.

1 травня боївка збройного підпілля ОУН на шляху між гуцульськими селами Шепіт–Селятин, Лопушна–Берегомет Вижицького району на Буковині знищила засоби телефонного зв'язку, позривала дроти і спалила стовпи, чим на деякий час ускладнила російським зайдом боротьбу проти українського визвольного руху.

2 травня біля районного центру Ланчин на Станиславщині повстанці з відділу УПА «Сурма» влаштували засідку. Знищено трьох еґведистів і двох поранено. Здобуто один скоростріл, три автомати, один кріс і набої до них.

7 травня в селі Петраші Вижицького району Чернівецької області боївка ОУН зібрала людей і роздала їм конфісковані в місцевій державній крамниці товари. Поширено також підпільну літературу.

8 травня в районному центрі Жаб'є на Станиславщині боївка збройного підпілля ОУН спіймала сержанта російської контррозвідки Грігорія Комарова.

11 травня в селі Березів Середній Яблунівського району Станиславівської області бойовики збройного підпілля ОУН ліквідували начальника «стрибків» Карп'яка та його активного рядового вислужника, які тероризували людей за підтримку українського визвольного руху.

13 травня на верху Бочків, що біля села Мариничів Вижицького району Чернівецької області, відбулася збройна сутичка повстанців з большевиками, в якій знищено компартійного працівника районного виконавчого комітету капітана Кірілова й лейтенанта МВД Круглого. Здобуто три кріси, пістоль, набої до них і значну суму грошей, які компартійці, залякуючи гуцулів виселенням до Сибіру, насильно постягали з них під виглядом чергової советської позики.

21 травня в селі Люча Яблунівського району на Станиславщині над шляхом Яблунів–Космач підвідділ УПА влаштував засідку на еґебістів. Коли їхня зґрая наблизилася до повстанців, ті відкрили вогонь і трьох еґебістів убили, а одного важко поранили. Наступного дня він помер. У цьому бою загинув відважний повстанець «Сергій» зі Східної України.

21 травня в селі Білоберезка Кутського району Станиславівської області боївка збройного підпілля ОУН захопила станицю «стрибків», їх начальника вбито, а рядових роззброєно та розігнано. Підпільники здобули один скоростріл, один автомат ППШ, п'ять крісів і набої до них.

26 травня в селі П'ядики Коломийського району повстанці спалили совхоз, який регулярно забезпечував харчами апарат окупаційної влади.

26 травня в селі Рафайлова Надвірнянського району Станиславівської області повстанці з відділу УПА «Довбуша» організували засідку, на яку вийшла група емгебістів. Під час перестрілки одного московського посіпаку вбито, інші встигли повтікати.

27 травня в селі Ростоки Вижицького району на Буковині московська агентурно-провокативна банда під керівництвом «Пугача», передягнувшись у строї українських повстанців, напала на оселю гуцула Михайла Бойчука, пострілами відігнала господаря від хати й узялася демонстративно, на очах сусідів та односельців, грабувати і нищити майно. Про це дізналися підпільники ОУН «Куниця» і «Лис», без найменших вагань наскочили на емгебістську зграю, одного вбили, другого поранили, а решта втекли, залишивши награбоване. Господар щиро дякував своїм рятівникам.

28 травня в селі Черешенька Вижицького району на Буковині бойовики збройного підпілля ОУН захопили зграю «стрибків». Їхнього начальника розстріляно, а в рядових відібрано кріси, гранати, набої й після відповідної розмови та попередження наказано їм розходитися по домівках.

29 травня в лісі на дорозі між селами Волока й Станівці Долішні Вашківецького району Чернівецької області українські повстанці виявили емгебістську засідку, атакували її й убили одного з відомих терористів і грабіжників.

29 травня в селі Королівці Коломийського району емгебісти зненацька заскочили в хаті українського підпільника. Повстанець відкрив вогонь по ворогах і вбив сержанта внутрішніх військ МГБ. Інші напасники залягли навколо хати і тривалий час обстрілювали оточеного, вимагаючи, щоб він здався. Коли підпільник витратив запас набоїв, останнім застрілвся, щоб не потрапити живим до рук окупантів.

31 травня під час емгебістської облави на село Красноставці в Снятинському районі Станиславівської області група підпільників ОУН вбила двох людоловів, у тому числі одного лейтенанта, і двох поранила; сміливою атакою прорвала вороже кільце і без власних втрат відійшла на нове місце постою.

2 червня в селі Старі Кути Кутського району на Станиславівщині під час сутички боївки збройного підпілля ОУН з емгебістською зграєю було вбито двох російських терористів, у тому числі старшого лейтенанта-оперативника МГБ. Самі підпільники втрат не мали.

3 червня в селі Шипіт Косівського району Станиславівської області підвідділ УПА під командуванням «Вихора» влаштував засідку на російських військових терористів. Час і місце обрано вдало. Зграя емгебістів вийшла на передбачуване місце й опинилася під вогнем українських повстанців. Трьох зайд убито і двох взято в полон.

7 червня над дорогою між селами Зелена й Топільне Жаб'ївського району на Станиславівщині повстанці організували засідку на московських облавників. Двох рядових під час перестрілки поранено, а їхнього командира-лейтенанта вбито, інші повтікали.

10 червня на полонині Ледескул біля села Космач Яблунівського району українські повстанці в збройній сутичці знищили одного емгебіста і другого поранили. Самі втрат не мали.

10 червня біля села Явірник Жаб'ївського району підвідділ УПА під командуванням «Скоби» провів старанно продуману й підготовлену засідку проти облавників, які вешталися лісами та селами, шукаючи підпільників. Коли на місце засідки виїхала автомашина, повстанці відкрили вогонь. Один емгебіст був убитий і троє поранені. Автомашину спалено.

12 червня в селі Іспас Коломийського району на Станиславівщині підпільник ОУН «Крук» вийшов на старанно замасковану засідку спецгрупи внутрішніх військ МГБ. Під час перестрілки він убив капітана МГБ, а сам щасливо відірвався від карателів.

13 червня в Луцькому лісі на Коломийщині відбулася збройна сутичка повстанців зі зграєю емгебістів. Відомостей про втрати сторін не збереглося.

15 червня в селі Старий Косів Косівського району Станиславівської області боївка ОУН захопила станицю «стрибків», роззбрóла її залогу, а двох найактивніших московських вислужників розстріляла. Підпільники здобули два автомати ППШ, одну десятизарядку, 12 крісів, а також гранати і багато набоїв.

17 червня в селі Мишин Печеніжинського району на Станиславівщині відбувся зустрічний бій українських повстанців з бандою російських окупантів, під час якого знищено одного емгебіста.

18 червня в лісі Красик, що в Коломийському районі Станиславівської області, відбувся бій між українськими підпільниками й емгебістами. Відомостей про втрати сторін наразі не знайдено.

21 червня на шляху Жаб'є–Станиславів підвідділ УПА під командуванням «Скоби» влаштував засідку на емгебістів. Коли зграя внутрішніх військ МГБ виїхала на очікуване місце, почався завзятий бій, що тривав півгодини. Повстанці знищили п'ятьох гарнізонників і одного поранили. При цьому захопили п'ять автоматів ППШ, дві самозарядні гвинтівки Токарева, значну кількість набоїв і чималу суму угорських грошей, що їх перевозили большевики.

25 червня в селі Брусниця Вашківецького району Чернівецької області підпільники конфіскували товари в місцевій державній крамниці. Частину з них забрали для потреб підпілля, а більшість роздали селянам. Акцію використано також для проведення відповідної політико-виховної роботи. Роздано людям, у першу чергу молоді, нові підпільні видання ОУН.

4 липня в селі Підлісна Коломийського району боївка збройного підпілля ОУН ліквідувала районного начальника «стрибків», який тероризував і грабував гуцулів, знуцався над арештованими й вимагав те саме від своїх підлеглих.

9 липня в селі Ясенів Горішній Жаб'ївського району на Станиславівщині підвідділ УПА під командуванням ройового «Гриця» провів засідку на облавників і компартійних активістів. Як і передбачалося, на місце засідки виїхала автомашина, в якій було 15 працівників МГБ та МВД, компартійців і чиновників з районного центру. Одного большевика вбито, ляйтенанта МВД взято в полон, голову РШК Мовчана, уповноваженого міністерства заготівель Нехрістова, начальника районного відділу МГБ Попова й чотирьох рядових емгебістів та міліціонерів важко поране-

но, а кілька учасників цієї грабіжницької виправи, рятуючись від повстанських куль, пострибали в Черемош і потопилися. Машину повстанці спалили, здобули зброю та боеприпаси. Власних втрат рій «Гриця» не мав.

9 липня в селі Микитинці Косівського району підвідділ УПА під командуванням «Білого» провів завзятий бій проти банди спецвійськ МГБ. Повстанці вбили двох емгебістів і одного поранили, втративши при цьому одного полеглим і двох легко пораненими.

9 липня в селі Микитинці Косівського району підвідділ УПА із засідки обстріляв зграю емгебістів. Відомостей про результати цієї акції наразі не знайдено.

12 липня в селі Іспас Коломийського району під час збройної сутички з емгебістськими облавниками загинув один український підпільник.

17 липня в селі Ясінях Рахівського району Закарпатської області повстанці знищили приміщення сільської ради і документи, які там зберігалися, а голову цієї установи, який всупереч неодноразовим застереженням і попередженням систематично виступав проти ОУН і УПА, інформував емгебістів про тих гуцулів, які підтримують визвольну боротьбу, і навіть тероризував їх, ліквідовано.

21 липня в селі Слобода Рунгурська Печеніжинського району на Станиславівщині повстанці з відділу УПА ім. Колодзінського мали коротку збройну сутичку з емгебістами, з яких двох поранили. Власних втрат не мали.

22 липня в селі Мишин Печеніжинського району боївка збройного підпілля ОУН влаштувала засідку на емгебістів. Коли в зону її дій увійшла група большевицьких людоловів, повстанці відкрили вогонь і трьох із них убили.

25 липня в селі Дятківці Коломийського району повстанці здійснили експропріативний наскок на місцеву паперову фабрику. Конфіскували різні необхідні для українського підпілля речі й відійшли.

3 серпня в селі Вербіж Печеніжинського району на Станиславівщині активна учасниця збройного підпілля ОУН «Леся» була раптово заскочена групою облавників. Дівчина стала стріляти в напасників з пістоля. Коли ж її оточили і почали вимагати, щоб кинула зброю, вона відповіла: «Українські повстанці не здаються! Слава Бандері! Хай живе Україна!». Після цього дівчина застрілилася.

8 серпня в селі Банилів Сторожинецького району Чернівецької області большевики оточили хату, в якій лежав хворий підпільник Ілько Петияк. Зброї при собі в той час не мав, але емгебісти того не знали й кричали, щоб він здався. Щоб не потрапити до рук окупантів живим, підпільник бритвою перерізав собі горло.

12 серпня в селі Слобідка Лісна Коломийського району українські повстанці атакували зграю озброєних комуністів, яка насильно стягувала з населення так звані «держпоставки» зерна.

15 серпня в селі Банилів Сторожинецького району на Буковині відбулася збройна сутичка між українськими підпільниками й емгебістами.

17 серпня в селі Кам'янка Коломийського району повстанці знищили устаткування совхозу та скирти збіжжя й сіна, призначені для відправлення до району для потреб окупаційної влади.

21 серпня в селі Чернів Лисецького району Станиславівської області 22 емгебісти зненацька оточили хату, в якій перебував український повстанець. Впевнені у своїй чисельній перевазі, большевики кричали: «Бендеровец, здавайся!». У відповідь пролунали влучні постріли й вигук: «Ось так здаються бандерівці!». Убивши двох бандитів і одного поранивши, сміливець щасливо вирвався з ворожого кільця.

22 серпня в селі Коритне Вашківецького району Чернівецької області відбулася збройна сутичка між підпільниками ОУН і відділом внутрішніх військ МВД.

25 серпня в селі Молодятин Печеніжинського району Станиславівської області два повстанці з сотні УПА «Спартана» звели важкий нерівний бій зі зграєю московських окупаційних військ. Обидва повстанці загинули.

30 серпня в селі Мига Вижицького району Чернівецької області боївка ОУН спалила контору лісового пункту, працівники якої займалися грабіжницьким вирубуванням карпатських лісів і вивезенням дерева для потреб окупаційної влади. Знищено також усі документи і вантажний автомобіль.

5 вересня в селі Вербіж Печеніжинського району на Станиславщині повстанці ліквідували начальника контори міністерства заготівель, комуніста, який таємно збирав інформацію про збройне підпілля ОУН, залякував населення вивезенням до Сибіру й у такий спосіб примушував його здавати окупантам продукти харчування та інші вироби сільського господарства.

6 вересня в селі Берегомет Вижицького району на Буковині повстанці застрілили «стрибка» – секретаря комсомольської організації, який шпигував за підпільниками, збирав агентурну інформацію для МГБ і відкрито тероризував населення. Від нього забрано автомат ППС та архів комсомольської організації. Там же захоплено «воєнрука» – капітана советської армії. Після перевірки його звільнено.

11 вересня в селі Корнич Коломийського району підпільники спалили три молотарки та інше устаткування, привезене большевиками для прискореної заготівлі зерна, що призначалося окупаційній адміністрації.

12 серпня в селі Семаківцях Коломийського району підвідділ УПА ліквідував станицю «стрибків», найактивнішого емгебістського вислужника вбито, спалено приміщення колгоспу й сільради, здобуто один скоростріл і набої до нього.

21 вересня в селі Замулинцях Коломийського району повстанці знищили приміщення колгоспу і роззброїли одного «стрибка».

22 вересня над шляхом біля села Замість Нове Вашківецького району на Буковині відбулася збройна сутичка між українськими підпільниками та російськими терористами. Одного з большевиків убито, другого поранено.

27 вересня на полонині біля села Мариничів Вижицького району Чернівецької області відбулася перестрілка між повстанцями та військовим відділом емгебістів.

Наприкінці вересня в Уторопському лісі, що в Коломийському районі Станиславівської області, група повстанців перебувала на постої. На неї вийшла зграя московських облавників. Повстанським вогнем знищено двох напасників і двох поранено, інших змушено до втечі. Упівці втрат не мали.

2 листопада в селі Годях Коломийського району відбувся бій українських повстанців проти банди облавників. Один повстанець загинув.

17 листопада на полях біля села Семенівки Коломийського району група повстанців провела бій з бандою московських терористів.

29 листопада в селі Стопчатів Яблунівського району на Станиславщині відбулася збройна сутичка групи українських підпільників ОУН із бандою емгебістів.

20 грудня в селі Гаврилівка Ланчинського району на Станиславщині підпільники здемолювали приміщення компартійного агітпункту та будинок сільради.

21 грудня в селі Шепарівцях Коломийського району боївка збройного підпілля ОУН провела бій проти банди емгебістів, під час якого ворог втратив двох убитими, в тому числі лейтенанта МВД, та двох пораненими.²⁰¹

Пояснення

194. Докладніше про Дмитра Бандусяка див.: Піпаш-Косівський В. Ціною власного життя // Зоря Рахівщини, 1999, 21 серпня; а також в інших розділах цієї праці та пісенному додатку до неї.

195. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник другий. – С. 116-117; Тимошук М. Березови в історії Гуцульщини. – С. 107.

196. Дяченко М. Бій на Лопаті (історична поема) // Дяченко М. (Марко Боєслав). Я все віддав тобі, Україно: Вибране. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 36-41.

197. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник. – 1994. – С. 63-64; Северин В. Незагоєні рани: Історична повість у двох частинах. – Снятин: Прут-Принт, 1997. – С. 10-86.

198. Бойові дії УПА. – С. 123, 126, 127, 128, 138, 139, 144-145, 147, 149, 150, 151, 153, 157, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 190; Дії Української Повстанської Армії // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 9. – С. 310, 311, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 330.

199. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 18. – С. 137-145.

200. Докладніше див.: Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник. – 1994. – С. 64; Тимошук М. Березови в історії Гуцульщини. – С. 161-162.

201. Бойові дії УПА. – С. 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205-206, 207-208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 222, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 233, 235, 236, 240, 242, 243, 244-245, 246, 247, 249, 251, 252-253, 254, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 273, 277, 281, 286; див. теж: Зі збройних дій УПА та збройного підпілля на українських землях під московсько-большевицькою окупацією // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 10. – С. 150, 151, 152, 154, 155, 157, 159, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 183.

(Далі буде)

З. Служинська
Ю. Шашков

Катерина Зарицька – організатор мережі вишколів підпільного Українського Червоного Хреста (УЧХ)

Катерина Зарицька,
організатор мережі підпільного
УЧХ в 1943-1944 роках.

Про діяльність Катерини Зарицької в 1944-1947 роках та її наступниці Галини Дидик і про практикуючих лікарів тих, що організували і здійснювали роботу підпільного УЧХ, крім невеликої кількості довірених осіб ніхто не знав. Збереглися скупі відомості у спогадах учасників визвольних змагань, і відтворити сьогодні цілісну картину створення мережі вишколів досить важко. В умовах німецької окупації, а згодом російської, все було за-конспіровано, а пізніше сама згадка про боротьбу УПА грозила цілій родині в'язницею або депортацією. Залишились живими переважно ті учасники, які мали змогу емігрувати, ті, що були в СРСР або згинули, або засуджені й відбували кару в концтаборах, порозкиданих на північних просторах імперії. Більшість з них сьогодні не живе, а ті, що залишилися після 55 років, часто не можуть згадати прізвищ або місцевості, не мали можливості зберегти фотографії.

Пропонуємо фрагментарні нарис, які хоч приблизно відтворюють ту величезну працю, проведену Катериною Зарицькою для створення пунктів вишколу лікарів і медсестер чи санітарів. Не забуваймо, що доводилось долати кілометри засніжених або розмитих болотами доріг, переодягатись у сільський одяг, пережити облави і фізичні знущання. Потрібний був гарт і залізна витримка, бо на кожній стежці могли з'явитися гестапівці або енкаведисти. Крім того мусіло бути високе почуття відповідальності за тих молоденьких недосвідчених лікарів (переважно студентів) і санітарок, яких Катерина Зарицька після вишколів розподіляла в різні пункти мережі підпільного УЧХ.

Студентів вишколювали на хірургів, бо ця спеціальність була найважливішою в умовах визвольних змагань. Забезпечення військових загонів лікарями було організовано зі студентів-медиків старших курсів, які прохо-

дили вишкіл на Бережанщині під керівництвом досвідчених лікарів Софрона та Яромира Олесницького, який у 1932 році вчився у Львівському університеті на медичному відділі. У 1939 році виїжджав до Кракова, а 1941 року повернувся на посаду асистента хірургічного відділу. В 1944 році проходив військовий хірургічний вишкіл у Відні. У Дивізії під Бродами був поранений у коліно, перейшов в УПА під псевдом «Ярий». У березні 1945 року в Поручині Бережанської округи, перебігаючи з бункера до лісу, був убитий большевицькими кулеметниками. Чотири дні не дозволяли поховати. У 30 років обірвалося життя дужого високого (188 см.), веселого, талановитого лікаря.

Др. Яромир Олесницький-«Ярий», провадив вишкіл хірургів на Бережанщині.

У Труханові (Сколівщина) керівником вишколу був «Юрко», терапевт і психіатр з Полтавщини, колишній підполковник совєтської армії, прізвище якого довго залишалося невідомим. Василь Гранас-Ониськів – учень Романа Осінчука та Василя Келемана – там читав лекції з 1944 до 1945 років.

У спогадах В. Гранаса-Ониськіва (псевдо «Десна») є багато епізодів, різноманітних ситуацій, подій, згадок про товаришів, але не названо ні одне прізвище, лише псевда, з огляду на безпеку людей. Тому знову ж таки відтворити справжні імена лікарів не завжди вдається. Робота проводилась настільки конспіровано, що деякі імена не відомі до сьогодні. Після виходу в світ 23 тому «Літопису УПА» за редакцією учасника визвольних змагань та лікаря Модеста Ріпещького встановлено прізвище «Юрка». Це був Олександр Давиденко. Народився 1900 року на Полтавщині. Загинув у Чорному лісі на Івано-Франківщині під час бою з НКВД. У 1918 році він пристав до Болбочана, був поранений, згодом засуджений, п'ять років відбув на Соловках. У 1941 році знову заарештований НКВД, працівники якого в той час усіх ув'язнених розстрілювали. О. Давиденкові вдалось утекти від розстрілу. Певний час переховувався, згодом пішов до УПА. Разом з «Шуваром» і «Мелодією» організував мережу підпільного УЧХ в Карпатах, здобув славу талановитого організатора, видатного хірурга. На жаль, до нас не дійшла його фотографія.

«Юрко» і «Шувар» (Євген Лужецький) – співавтори відомого «Санітарного конспекту», а «Мелодія» (Богдан Крук) написав працю «УЧХ в сучасних визвольних змаганнях», де подав відомості про те, як загинули на Хрещатій (Лемківщина) 23 січня 1947 року доктор «Рат», магістер фармації «Орест», санітар «Арпад», дві медсестри «Калина» і «Пчілка», «Дора», хворі та поранені. У санітарному пункті було 17 осіб. Їх оточило 500 польських вояків на чолі з полковником. Нерівний бій тривав багато годин. Вистрілявши набой, медичний персонал і поранені постріляли себе.

Ірина Козак,
заступник Катерини
Зарицької з організації
вишколів на Львівщині.

Ірина Козак (1919-1942), заступник Катерини Зарицької з організації вишколів на Львівщині, підбирала санітарів і медсестер, проводила виховну та ідеологічну роботу з дівчатами, передавала їх під професійну опіку Ліни Скремети, кваліфікованої медсестри, яка працювала у лікарні в Ходорові. Директор лікарні Олександр Білінський знав про вишкіл санітарів для УПА. Все проходило в суворій конспірації, і тепер, коли Л. Скремети і О. Білінського немає серед живих, неможливо відтворити кількість фахово підготовлених лікарів і санітарок. У літературі знайдено окремі згадки тих, хто в Ходорові проходив навчання. Серед них були: Володимир Манюк (1921-1987); Наталка Косарчин, яка після вишколу організувала аптеку і забезпечила її всіма медикаментами; Олена Лебедович-Кліш («Звенислава», «Заграва»), у 1944-1945 роках працювала в підпільному УЧХ в Любачівщині, де організувала санітарні курси та

підпільний шпиталик, у 1945 році перейшла з підвідділом «Крука» на територію УРСР з метою проводити санітарні курси в околицях Жовкви. 16 вересня 1947 року схоплена неспритомною в бункері Петра Федорів («Дальнича») і засуджена на 15 років. У 1955 році звільнена, в 1969 році виїхала до США, померла в Чикаго 1988 року.

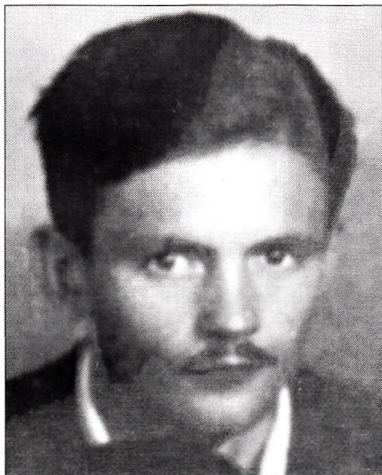
В околицях Балигороду (Лемківщина) проводився вишкіл медсестер. У Дверниках його очолив Остап Волинець («Гуцул»), на Буковому Бедрі санітарний курс вела досвідчена медсестра, прізвище якої невідоме. Остап Волинець після п'ятого семестру медицини у Львові працював у Чорному Лісі на Івано-Франківщині, пройшов добру школу під керівництвом лікаря-жида (прізвище невідоме), після чого був спрямований на Лемківщину в курінь «Рена». Там, на Буковому Бедрі, були два лікарі-жиди і три медсестри-жидівки. У 1945 році раптово почалась епідемія тифу, яка охопила дві третини вояків УПА, поширилася серед населення. Агенти НКВД, що були прикріплені до польських терористичних об'єднань, розкидали по хатах заражених вошей, а протитифозні сироватки підмінили отрутою. Під час лікуван-

Др. Олександр Білінський,
директор лікарні в Ходорові,
де відбувався вишкіл
санітарок під керівництвом
Ліни Скремети.

ня хворих на висипний тиф О. Волинець заразився, ослаблений після хвороби в складі сотні Д. Свістеля був оточений енкаведистами біля Ветлини і там загинув 2 квітня 1945 року на 23 році життя.

На Волині відбувався вищий центральний медичний курс. Із записів сотника УПА Б. Кіповського дізнаємося, що курсанток було більше сотні, всі освічені. Загальний нагляд над шпиталем мав «Еней», а керівником курсу була «Уляна» (згодом дружина «Соловея»). Медсестринських і санітарних курсів на Поліссі було декілька. Взимку 1943-1944 років Головне командування УПА перенесло вишкіл з Волині в Карпатські ліси, недалеко міста Сколе. Коло села Рожанки Вижньої, на старшинських курсах викладачем (і одночасно курінним лікарем) був В. Максимович (жид, якого справжнє прізвище Самуель Нойман), з ним весь час перебувала його мати. У жовтні 1944 року всі були оточені більшовиками, керівництво загинуло, а Нойман з мамою вирвалися з оточення, зустріли професора Флористину і редактора Едварда Козака, які допомогли йому з хворою мамою влаштуватись у Лавочному. Правдоподібно, лікар Нойман загинув у Чорному Лісі в липні 1945 року під час більшовицької засідки.

Остап Волинець,
студент медицини, викладав на
курсах медсестер у Дверниках
(Лемківщина).

Очевидно, в багатьох місцях проводився вишкіл студентів-медиків і санітарів, але про це відомості досить скупи, немає документів, а живі свідки з огляду на репресії мовчали понад 50 років. На курсах для фармацевтів викладали предмет «Лікувальні зела», звертали увагу на методи збору рослин, сушення, зберігання і застосування. Крім фахової медичної праці, лікарі мусли готувати кадри, які б займалися інспекцією санітарних пунктів та адміністрацією мережі УЧХ. У міру потреби вони мали мандрувати різними теренами як консультанти або хірурги. Коли закінчувались вишколи лікарів, Катерина Зарицька їздила разом з Іриною Козак забирати підготовлених фахівців для розподілу їх у теренах. Доволі часто вони навідувались до Ходорова. Останній раз вона прийшла в жовтні 1947 року на завчасно умовлений пункт і там відразу зрозуміла, що «провалилась». Вийшла з хати на вулицю і подалась на залізничний двірць. За нею вже йшли енкаведисти, а коли її арештували, розкусила ампулу з отрутою. Її врятували, слідство тривало дуже довго, її мучили, допитували, й аж у 1952 році повідомили, що вона засуджена на 25 років таборів.

Після арешту Катерини Зарицької в 1947 році керувала всією організацією підпільного УЧХ Галина Дидик (псевдо «Анна», народилась 1912 року в с. Шабалин на Бережанщині, померла 1979 року на Черкащині), була

також зв'язковою до Проводу українського підпілля в Україні. Вона зорганізувала підпільну систему УЧХ на Тернопільщині, сама опікувалась хворими і пораненими вояками УПА.

Про себе писала:

Особисто я нікого в житті не вдарила, ні на кого не підносила зброї... Мене заарештували 5.3.1950 р. в с. Білогорці під Львовом, де була остання криївка генерала Чупринки. При цьому генерал Шухевич застрелився, я вжила отруту. Мене врятували від смерті для того, щоб напівпритомну почати мордувати. Мене нещадно били півроку, робили це щодня, удень і вночі мені не давали спати. Таке слідство тривало понад два роки. Як би не хотіла, ніколи не могла б забути тих, хто мене катував, втрачаючи при цьому людську подобу – слідчих МГБ Гузєєва, Солопа, Півоарця, Кліменка, Леніченка. Були й інші, які приходили познущатися з мене задля п'яної розваги.

У 1961 році вийшов новий кримінальний кодекс, яким скасовано 25-річний термін ув'язнення, але до Галини Дидик, Катерини Зарицької, Одарки Гусак він не стосувався. Щойно в 1969 році їх трьох з тюрми перевезли до табору суворого режиму в Мордовію. Звідси по довгих роках ув'язнення (всі відсиділи по 25 років) вони вийшли на волю. В рідні місця повернутися не могли, бо не дозволяли. Г. Дидик поселилася на Черкащині, К. Зарицька разом з О. Гусак замешкали у малій хатині у Волочиську.

Весь життєвий шлях Катерини Зарицької (1914 року народження) був подвигом. У 1933 році арештована польською владою і засуджена на 8 років. У 1939 році вийшла на волю в час, коли німці окупували Польщу. Одружилася з Михайлом Сорокою, також діячем ОУН, а вже в 1940 році заарештована НКВД. У тюрмі Бригідки народила сина. У 1941 році бомба влучила в тюрму, і їй вдалося втекти. У 1943 році організувала мережу УЧХ в Західній Україні. У травні 1947 року заарештована НКВД знову. Відсиділа в тюрмах і таборах 25 років (Верхньоуральськ, Владімірська тюрма, Мордовія). У 1972 році вийшла на волю, але їй не дозволили поселитись у Львові, про-

Галина Дидик,
після арешту Катерини
Зарицької очолила роботу в
підпільному УЧХ.

Др. Роман Кушнір,
директор лікарні в Добромилі,
викладав на курсах санітарок
УЧХ в 1944 році.

писатись до мами, там, де мешкала до ув'язнення, і де жив її син. Замешкала у Волочиську. Померла 1986 року від тяжкої недуги. Похована у Львові на Личаківському кладовищі, де після смерті з'єдналась з чоловіком М. Сорокою, останки якого перевезли з Мордовії. Катерина Зарицька перенесла свій тяжкий хрест гордо і незламно. У в'язниці була розрадою для молодших і слабких. Про неї – жінку-легенду – написано багато спогадів: Уляна Любович – «Про юні роки Катерини Зарицької», Дарія Лебедь – «Замість квітів на могилу», Ірина Савицька-Козак – «Спогади про Катерину Зарицьку в рамках діяльності підпільного Українського Червоного Хреста», Надія Світлична – «Зі спогадів про Катерину Зарицьку», Меланія Волинець-Білинська – «Про Катерину Зарицьку». В жодному з цих спогадів немає інформації про її конспіративну діяльність. Де були вишколи, з ким контактувала, які практикуючі лікарі були втаємничені й допомагали оперувати і лікувати поранених вояків УПА, як розподіляла тих, хто закінчив вишкіл, і як могла забезпечити чітку координацію дій на такій великій території – не згадується нічого. □

Євген Контролевич

«Ми загинули б, якби не гинули»

Пророчими словами римського полководця Темістокла, винесеними в заголовок, можна справедливо охарактеризувати національно-визвольну боротьбу українців у 1940-50 роках на своїх етнічних землях у межах теперішньої Польщі. Тоді за свободу й незалежність рідної землі загинули тисячі юнаків і дівчат. Ніхто не міг передбачити тих випробувань і знущань, що випали на їхню долю, але вони були об'єднані вірою у святість виборюваної справи, були готові йти на смерть за правду, за волю, за Україну.

Серед тисяч патріотів, членів ОУН та вояків УПА було багато наших крайн-холмщаків, у тому числі мої двоюрідні брати Балії. Старший, Микола, народився в 1924 році, а Михайло – у 1925. У дитинстві їх називали в селі «нерозлийвода». Вони були нерозлучні, хоча жили в протилежних кінцях села зі своїми батьками.

Росли і виховувалися брати в невеличкому холмському селі Павловичі, рясно вкритому садами й квітниками, що знаходилося на південь від Грубешова, на лівому березі річки Варяжанка, яка впадає в Буг.

Саме село Павловичі, на погляд польської влади, вважалося неблагонадійним. Близькість до галицьких сіл Угринів, Нисмичі, Ниновичі, Корків (раніше по цій лінії проходив російсько-австрійський кордон), а також спілкування, знайомства, шлюбні зв'язки з галичанами значно сприяли зростанню національної свідомості його мешканців, особливо молоді.

З початку 1920 років аж до заборони польською владою тут діяли товариства «Рідна хата», «Сільроб», кооператива «Самопоміч», а також хата-читальня, де відбувалися вистави, був аматорський хор, духово-оркестра школярів. У селі функціонувала православна церква Св. Покрови, збудована з дерева без жодного цвяха ще в 1584 році. Була початкова школа, де навчання вже з 1921 року проводилося тільки польською мовою. Багато селян передплачували українську пресу, а для дітей – журнали «Дзвіночок», «Юні друзі» та ін.

У 1930 роках, коли значно посилюлись урядові репресії проти українства, нового розмаху набуло й нищення православних святинь. Одна з перших таких акцій пройшла в селі Павловичі. 29 серпня 1929 року була по-варварськи зруйнована стародавня святиня, яка вважалася пам'яткою архітектури. При цьому було побито й заарештовано багато людей, у тому числі й матір Миколи.

Після ліквідації товариства «Рідна хата» та інших патріотичних організацій польська влада вважала, що культурно-освітнє життя українців завмре. Але вся робота була перенесена в хати свідомих селян, де молодь таємно вивчала українську мову, історію рідного краю, читала патріотичну літературу. І далі підтримувалися зв'язки з галицькими селами, де репресії не були такими потужними.

Тепер цього села вже немає. У 1946 році після примусового виселення його мешканців до УРСР під час бою українських повстанців з військами

НКВД та польськими частинами воно було повністю спалене. Зараз на тій землі знаходиться лише прикордонна застава, що носить назву «Павлови-чі», зруйнований цвинтар, а на місці розвалені церкви самотньо височіє освячений кілька років тому хрест. Більше ніщо не свідчить про те, що тут колись лежало мальовниче й людне холмське село.

Батьки Миколи – Катерина і Микола, та Михайла – Софія й Омелян – були з діда-прадіда холмськими хліборобами, добрими господарями, православними християнами. Повертаючись на рідну землю в 1920 роках з Росії, куди їх родини були вивезені під час Першої світової війни, вони застали тут майже цілковиту пустку. Багато довелося їм пережити під час евакуації, революційних потрясінь у Росії та в Україні. Під час повернення через Україну до своїх осель їх батьки були свідками, а інколи й учасниками боротьби українського народу за незалежність. Щирі й доброзичливі за вдачею, вони завжди намагалися допомогти людям ділом чи порадою. Батьки за будь-яких умов прагнули дати синам освіту.

Уже з малих років Микола і Михайло тяглися до знань. Їх та інших дітей односельців таємно навчала української мови, історії України мати Миколи. Вона була вчителькою, проте в умовах суцільної колонізації українських шкіл на Холмщині не могла вільно займатися професійною діяльністю.

Ще зі шкільних років Микола та Михайло були постійними читачами сільської бібліотеки, захоплювались історичною літературою, були добрими спортсменами, активістами художньої самодіяльності, часто спілкувалися з людьми, які брали участь в українсько-польській війні.

Початкову школу вони закінчили дуже добре. У семирічну ходили в м. Варяж, що було за 5 км від села. У старших класах Микола любив математику, фізику, мріяв одержати технічну освіту. Михайла більше цікавили історія, мови, література. Він хотів стати вчителем і викладати в школі українську мову та літературу.

Незважаючи на те, що це був період урядової реакції, навіть польські вчителі рекомендували батькам продовжити освіту хлопців. У 1938 році вони успішно складають екзамени до Сокальської гімназії, проте їх не приймають через те, що вони українці. Навчання у приватних школах було надто дорогим. Тому залишилася тільки самоосвіта.

Після розвалу Польщі в 1939 році й приходу на наші терени німців, а також завдяки втікачам з Волині та Галичини, які рятувалися від советської влади, почалося духовне і національне відродження краю. У цей час Микола та Михайло, як і тисячі молодих людей Західної України, вступають у лави Юнацтва ОУН. У селі місцеву організацію очолив сільський учитель Василь Харко, потім Микола Балій, а згодом – Григорій Юрчук, який у 1970 роки загинув у советському таборі під час другого заслання.

На початку 1940 року в Холмі відкрилась українська гімназія, технічна та інші школи. Микола вступає на навчання в технічну школу, а Михайло – в гімназію, де його було прийнято в 5 класу. Будучи учнем, Микола очолює дозволену німцями шкільну організацію «Пласт», а фактично керує підпільною молодіжною ланкою ОУН і входить до її Холмського проводу. В

цей час він стає дійсним членом ОУН й отримує псевдо «Орленко», тісно співпрацює з підрозділом ОУН, що діє в гімназії і який очолює вчитель філології Андрій (Олександр) Марченко. В кінці 1943 року він був арештований Гестапо і розстріляний у Луцькій тюрмі за звинуваченням у приналежності до ОУН. В осередку ОУН гімназії Микола знайомиться з досвідченим фахівцем і педагогом, членом ОУН, директором Холмської технічної школи Василем Тракалом.

Ось що розповідав про Миколу Балія, їх навчання й підпільну роботу в технічній школі однокласник та односелець його Іван Квятковський, член ОУН, учасник визвольної боротьби на Холмщині:

До Холма для одержання освіти з с. Павловичі приїхало близько 20 моїх земляків. Більшість їх, 14 чоловік, розпочали навчання в гімназії, а я та Микола Балій – у технічній школі. Вже з перших днів навчання Микола показав себе добрим організатором з високою патріотичною свідомістю, працьовитою і доброзичливою людиною. Жили ми в приватній квартирі. Разом з нами спочатку квартирував його брат, гімназист Михайло, який у вересні 1941 року перейшов до Сокальської гімназії.

Як члени Юнацтва ОУН, а згодом – члени ОУН, ми суворо дотримувалися конспірації, усю роботу вели в режимі суворого підпілля. В ОУН приймали найбільш свідому молодь, справжніх патріотів. Своєрідним нашим кодексом честі був «Декалог українського націоналіста».

Про все «недозволене» ніколи не говорили на квартирі, проте восени 1942 року гестапівці зробили обшук у нашому помешканні. Не знайшовши ніяких компрометуючих матеріалів, вони пішли. Згодом стало зрозуміло, що обшук зроблено за доносом господині-польки, яка знала, хто відвідує нашу квартиру, і здогадувалася, що ми не тільки співаємо патріотичних пісень. Проте після зміни квартири та посилення конспірації нагляд Гестапо продовжувався.

У 1943 році німці різко посилили переслідування національно свідомих українців. Ішли масові арешти підпільників, людей сотнями ув'язнювали в концетраційні табори, розстрілювали.

Тим часом на Холмщині почалися криваві дні. Польські терористичні боївки все частіше нападали на українські села, вбивали людей. Розпалові міжнародної ворожнечі таємно сприяли також німці, що були зацікавлені в поширенні українсько-польського конфлікту. Все це змусило ОУН посилити конспірацію.

Тоді ж на теренах нашого краю почав активізовуватись український визвольний рух, складовою частиною якого були вихованці шкіл і гімназій Холма. За дорученням проводу ОУН на базі технічної школи організовують військовий курінь, основу якого становлять учні старших клас. Очолив його член ОУН Микола Балій. Він був людиною високих моральних принципів, які не зрадив упродовж усього свого життя. Зросту мій друг був середнього, з хвилястим волоссям. На вигляд симпатичний, спортивний, скромний. Мав неабиякі організаційські здібності, веселу вдачу, співучий голос. Його дуже поважав і довіряв йому наш директор Василь Тракало. З його думкою рахувались викладачі.

У класах панувала дружня атмосфера, свідомо дисципліна. Майже не було якихось незвичайних подій. Вважаю, що немала в цьому заслуга мого друга – провідника молоді технічної школи Миколи Балія.

У моїй пам'яті закарбувалося немало сумних сторінок воєнного часу. У травні 1943 року Гестапо заарештувало Михайла Балія, а також Валентина Середу

– наших учнів. Ми тоді закінчували матуральні іспити. Разом з ними була заарештована Ніна Вавришук, секретар гімназії, та ще хтось четвертий (прізвища не пам'ятаю). Проте доля виявилась поблажливою до них.

У цей час був у Холмі керівник Українського центрального допомогового комітету, професор Ягеллонського університету Володимир Кубійович. За його сприянням, а також за допомогою адвоката Антона Павлюка, який очолював Холмську філію Комітету, всі четверо в'язнів були звільнені й отримали змогу скласти випускні екзамени. Микола склав екзамени на «відмінно», що давало йому право вступу до політехніки. Проте доля розпорядилась інакше.

«На початку свідомого життя, – продовжує Іван Квятковський, –

Миколі Балію поталанило на добрих, безкорисливих людей, спілкування з якими, мабуть, визначило всю подальшу його долю. Зокрема, це колишні вояки УГА, односельці Федір Галета, Семен і Григорій Головачі, Микола Демось та ін., а також Тарас Боровець – власник крамниці мистецьких виробів у Холмі, а згодом отаман «Поліської Січі» – «Бульба».

Особливо плідні зв'язки були з Петром Балком («Святополком») – провідником Окружного проводу ОУН на Холмщині. Кожного разу, коли дорогою до батьків у Павловичі випадала нагода побувати в Грубешові, Микола відвідував українську книгарню та спілкувався з її господарем або його помічником Пірком. Тут він одержував націоналістичну літературу, інструкції у справі створення та зміцнення існуючих молодіжних організацій ОУН тощо.

Директора технічної школи Василя Тракала Микола вважав хрещеним батьком, наставником і соратником у визвольній боротьбі. Неодноразово зустрічався і з професором І. Огієнком, Митрополитом Холмським і Підляським Іларіоном, якого дуже поважав за те, що той був організатором і натхненником українсько-го духовного й національного життя на теренах своєї митрополії.

«Син ще в дитинстві, – розповідала Миколина мати Катерина, –

виділявся серед однокласників. Під час усіх дитячих забав він незмінно був ватажком, хоч за віком від нього були й старші. Миколка ніколи не ображав друзів, завжди заступався за молодших, хоча часто діставав за це. Пригадується мені таке свято, організоване молоддю нашого села.

Це було навесні 1941 року. До села на канікули приїхало понад 20 учнів з Грубешова, Холма, Белзу та інших міст. Якщо взяти до уваги, що село нараховувало лише 60 господарств, то така кількість є дуже великою. З ініціативи братів Миколи та Михайла Баліїв, Василя Балди та інших вирішено спорудити в центрі села Павловичі символічну могилу борцям за волю України. На толоку прийшло все село від малого до дорослого. За два дні могила була насипана, встановлений березовий хрест, впорядкована навколишня територія.

У день свята в село в'їхала колона кінних козаків, прибула процесія парафіян на чолі з православними та греко-католицькими священиками з навколишніх сіл. Діти тримали в руках синьо-жовті прапорці, а на грудях мали такого ж кольору стрічки. Після цього люди взяли участь в освяченні могили та хреста, у відправленні Панахиди. На закінчення зведений хор з навколишніх сіл дав великий концерт.

Після маніфестації частина молоді села та навколишніх сіл зібралась у нашій оселі. Коли я їх спитала, що сьогодні їм найбільше сподобалося, то за всіх відповів Василь Балда: Виконання зведеним хором і присутніми гимну «Ще не вмерла України». Це було грандіозно, зворушливо, просто радісно за нас, українців.

До сьогодні закарбувались у моїй пам'яті, – говорить мати Катерина, – приїзди додому Миколки. Перш за все, він не міг натішитись сестричкою Лариною, яка була набагато молодша від нього. Він дуже її любив і завжди говорив: «Рости на радість батькам, мені, а також нашій вільній Україні». Микола був непосидючий, у нього завжди не вистачало часу. Часто він зустрічався з односельцями, яким розповідав останні новини, переповідав історичні події.

Особливо його турботою була молодь села й навколишніх сіл. Вільний час він постійно проводив з ними. Надавав їм допомогу в створенні гуртків українознавства, у проведенні національних свят, домагався, щоб молодь знала сучасні теорії нації, «Декалог». Я сама також все це добре вивчала й знала. Його бібліотека постійно перекривувалась у вербовому дуслі в кінці городу над річкою Варяжанкою.

Багато чого вже забулось, однак останній раптовий приїзд сина не забуду ніколи. Це було на початку червня 1943 року. Ми знали, що Микола здає останні іспити. Аж раптом одного вечора він несподівано з'явився вдома. Сказав, що лише хотів побачити батьків. За його словами, іспити він уже здав і мав лише одержати свідоцтво про закінчення школи. На роботу влаштувався помічником майстра на залізничній електростанції неподалік від Холма, куди добиратись 15 хвилин потягом від міста.

Проте батьківське серце віщувало інше. Відчувалася в його поведінці якась неясна тривога. Нікуди не ходив, багато говорив з нами про домашні справи, турбувався про сестричку. За день перед від'їздом до Холма зустрівся з нашою родиною в рідному селі та в Гонятині, з багатьма односельцями. І, що характерно, з усіма прощався, немов це було востаннє. Це він пояснював тим, що поїде на роботу і не скоро повернеться додому. Важким було прощання з нами. Вже сідаючи на воза вигукнув: «Прощайте, мої дорогі! Прощай, рідна хато! Прощай, село!». Лише згодом ми дізналися про його арешт, відрядження на Волинь для проходження військового вишколу та ін. Ніколи не думали, що прощаємось з сином назавжди.

Настав день 26 червня 1943 року. Для нашої родини це був, мабуть, найтрагічніший день. Десь близько 12 години, упоравшись з господарством, я зайшла до хати, а у великій кімнаті в нас стояло дзеркало. І ось перед моїми очима воно чомусь раптом розсипалось на безліч шматочків, з нього почувся якийсь звук, що нагадував стогін мого сина Миколи. Я закам'яніла на місці, самі собою покотились сльози. Так тривало кілька хвилин, і лише тоді я ніби прийшла до тями. В цей час із поля вернувся чоловік. Ми ніби відчули, що з сином трапилось якесь нещастя.

Близько півночі прибув до нас із Холма його друг Іван Квятковський, який розповів про трагічну смерть Миколи. Після приїзду з дому Микола почав готувати випускний вечір, який мав відбутися 24 червня 1943 року. Після одержання свідоцтва про закінчення технічної школи й направлення на роботу він був дуже веселий, зустрічався з друзями, збирався поїхати на місце призначення, ознайомитись із станом справ і остаточно вирішити: працювати чи продовжити навчання.

Зранку 26 червня 1943 року після сніданку він пішов у справах до передмістя Холма, де була сільськогосподарська школа, а після цього поїхав потягом на станцію Руда гута, до місця його майбутньої роботи. І по дорозі був убитий і кинутий під потяг. Близько 13 години Холмська залізнична адміністрація про це повідомила дирекцію технічної школи. Наступного дня я, мій чоловік та Іван Квятковський виїхали до Холма.

У кінці дня, коли добрались до міста, в залі школи побачили не тіло, а лише його шматки, складені в домовину. Ввечері відбулася Панахида, а на світанку труну поклали на підводу, і процесія з викладачів, друзів та учнів провела його прах далеко за місто. До села ми добрались пізно ввечері.

На прохання друзів похорон відбувся 29 червня 1943 року. З'їхались односельці, друзі з Белза, Варяжа, Грубешова, Сокаля та багатьох сіл. Були представники Холмської гімназії, технічної, торговельної та сільськогосподарської шкіл. Люду, а особливо молоді, було так багато, що ніде яблуку впасти. Квіти, квіти...

Після відправи священиків М. Волкославського та Д. Товстюка на цвинтарі виступили з промовами директор Холмської технічної школи В. Тракало, представник проводу ОУН з Холма О. Мельничук, двоюрідний брат Михайло Балій, друзі В. Балда, В. Боруцький, Ю. Кней та ін. На його похороні вони заприсяглися, що в боротьбі за Холмську землю, за яку пролив кров член ОУН, провідник молодіжної організації ОУН технічної школи М. Балій, вони не пошкодують свого життя. Клятви вони дотримали. Всі полягли в боротьбі за Україну.

М. Балій похований на цвинтарі в рідному селі поруч з могилою діда. На його скромному пам'ятнику у вигляді зламаного бурею дуба з хрестом вибитий напис: «Тут спочиває М. Балій. 1924-1943 рр. Трагічно загинув за волю України».

Переглядаючи 55-річної давности пожовклі від часу документи з архіву батьків Миколи, зокрема промови на похороні їх сина, а також згадуючи зустріч у 1962 році з В. Тракалом, який у вересні 1943 року став викладачем Львівської політехніки, а згодом завідувачем катедрою вищої математики цього закладу, й складена характеристика цього юнака-патріота.

«Мій учень Микола Балій був дуже відповідальним юнаком, – згадував В. Тракало, –

був добрим організатором і спортсменом, вважався в мене правою рукою. Завжди без нагадувань виконував доручені йому справи, був відмінником навчання, гарно співав. Загалом був взірцем для учнів школи.

Він був вимогливим до себе й до інших. Категорично не сприймав неорганізованість, лінощі, елементи нехлюйства. Учні знали його як безкорисливу й доброзичливу людину з незмінним кредо: недбалий учень не може стати патріотом і спеціалістом. Часто вживав вислів: «На погибель ворогам України».

Я вже знав, що з вересня 1943 року буду працювати у Львівській політехніці. Хотів його забрати з собою, щоб ця обдарована природою людина продовжила навчання. На випускному вечорі домовилися з ним, що він пройде коротку двомісячну підготовку на Волині, куди він направлявся Проводом ОУН, а потім продовжить навчання у Львівській політехніці. Така молодь була вкрай необхідна у вищому навчальному закладі. Але смерть вирвала з наших лав відданого патріота.

Слідство, що його проводило Гестапо на прохання Холмського допомогового комітету, надіслало відповідь, що це «нещасний випадок», і справу закрито. У нас була інша думка, бо в той час Гестапо часто користувалося послугами поляків для винищення українців, якщо була можливість не робити цього самим. Лише на Холмщині загинуло понад 200 українських громадських діячів чи просто свідомих українців. Серед них було досить багато молоді. Після варварського вбивства М. Балія протягом липня-серпня загинуло в такий спосіб від рук польських боївок ще 5 юнаків. Серед них був учень старших клас Холмської гімназії Євген Дубенко. Надалі подібні випадки стали ще частішими, а відповідь німців була також однотипною: нещасний випадок.

На прощання В. Тракало заявив: «Жалію за цим патріотом-юнаком, який прожив коротке, але напрочуд яскраве життя. Він був талановитий від своєї

рідної Холмської землі, землі князя Данила Галицького. Хай земля буде йому пухом».

Не краще склалася доля двоюрідного брата Миколи – Михайла Балія. Навчаючись після Холмської у Сокальській гімназії, він одразу ж зв'язується з підпільною молодіжною організацією ОУН, а через певний час вступає в ОУН під псевдонімом «Маркіян». Працюючи в підпіллі, виконує особливі доручення керівництва.

Розуміючи, що для боротьби за незалежність України необхідна армія, разом з однодумцями таємно проходить військовий вишкіл у так званій «Сокальській групі», хоча це німці забороняли під страхом смертної кари.

У квітні 1943 року на території Холмщини польські прокомуністичні та шовіністичні банди, які співпрацювали з німецькими окупантами, пройняті ненавистю до українців, вихвалялися, що «від Замостя аж до Буга буде тільки чорна смуга». В цей час розпочалось активне втілення в життя цього гасла. Грубешівщина, Холмщина і Томашівщина потрапили під їх окупацію. Почалося масове нищення українських сіл та їх мешканців.

У пастирському посланні Митрополита Холмщини і Підляшшя Іларіона від 4 квітня 1944 року говориться, що тільки на Холмщині від 1942 по квітень 1944 року загинуло від рук польських банд понад 6 тисяч мирян (переважно дітей, жінок, старших людей).

Українці боронились, проте сили були надто нерівні. Тому на Холмщині під керівництвом ОУН для відсічі зайдам організовуються опорні пункти, відділи самооборони з числа національно свідомої молоді.

Михайло Балій на псевдо «Степовик» виділявся діловитістю, організованістю, зібраністю, дисциплінованістю і скромністю. Він був невисокого росту, міцної статури, мав чорне кучеряве волосся. Йому доручили очолити тереновий організаційний провід ОУН. Про те, яку посаду займав Михайло, мало хто знав. Ставились до нього з повагою, бо був освічений, вважався військово підготовленим – вже брав участь у боях з німцями на Волині.

З перших днів перебування на теренах рідного краю «Степовик» розпочав широку організаційну роботу. Створює по селах осередки ОУН, передає молоді військові знання, зміцнює досвідченими вояками, що прибули з-за Бугу, відділи і боївки самооборони, організовує збір зброї, одягу і продуктів, готує кадри для УПА, створює опорні пункти та ін.

Проти наступаючих банд на допомогу холмським боївкам, які намагалися зупинити ворога, вже в березні 1944 року прибули перші відділи УПА – «Галайди» і «Тигри». З Волині передислокувався відділ УПА під командою «Ягоди», який складався з добровольців-холмщаків і перебував там на вишколі. У квітні з Волині було перекинуто з групи «Турів» загін УПА ім. Богуна під керівництвом Остріжського-Голобенка, курінь командира Наливайка, а з Карпат – відділ УПА командира «Яструба». Ці сили збільшилися іще за рахунок боївків, відділів самооборони, які були раніше створені тереновим проводом ОУН, що дало додатково кілька нових сотень. Створено Холмський фронт.

Усі збройні сили УПА об'єднуються під командуванням майора Степана Новицького («Спец»). Широкий наступ на польські боївки закінчився їх по-

вним розгромом. Саме під охороною відділів УПА українські селяни отримали можливість повернутись у свої села і почали заново вести зруйноване господарство. Треба відзначити, що ці дії УПА викликали широкий відгук на Холмщині. Наприкінці квітня 1944 року в Холмі зібралися представники української громади, які високо оцінили зусилля УПА у справі захисту краю.

У цій перемозі була й заслуга теренового організаційного проводу ОУН і особливо «Степовика». Тоді його бачили по всій території Надбужанщини: при зустрічі прибулих із-за Бугу відділів УПА, створенні нових сотень та їх вишколі, розміщенні й лікуванні поранених повстанців і цивільного населення, влаштуванні утікачів від польських банд. На початку весни 1944 року він разом з проводом ОУН організовує і бере особисту участь у нападі на Сокаль, де мало бути звільнено українських в'язнів. Хоч операція в цілому була успішною, вона не досягла мети. Частина української поліції порушила домовленість і не підтримала наступу на місто, а після бою не приєдналася до відступаючих частин УПА.

Інколи друзі «Степовика» дивувались, де в нього беруться сили й енергія, щоб усе організувати, всюди побувати, часто жертвуючи сном і відпочинком. Для загальної справи він не жалів себе і вимагав цього від інших.

Після розгрому польських банд до переходу через наші терени лінії фронту (липень 1944 р.) українське населення краю було під охороною повстанців, які захищали їх від наскоків польських банд. Втікачі поверталися до своїх спалених сіл, відновлювали господарство. Вони розбирали хати польських осадників, а будівельні матеріали звозили на свої зграйща.

У цьому їм, за ініціативою ОУН, у тому числі й «Степовика», активно допомагали члени теренових відділів ОУН, а також вояки УПА, які в той час були на постой в холмських селах, зокрема куреня «Вовки», де будівничим був і сам «Ягода».

До річки Буг наближався фронт, а з ним новий, більш підступний і жорсткий ворог – більшовики. Перед проводом ОУН виникли нові, складніші завдання. Необхідно було готувати кадри для роботи в глибокому підпіллі в комуністичній Польщі, зміцнювати загони УПА, вести широку громадську роботу серед населення, переконувати людей не кидати рідних домівок та не виїжджати в УРСР.

Нові умови вимагали значного зміцнення Служби Безпеки ОУН та поповнення її лав освіченими і чесними патріотами. До СБ з відділів УПА і мережі ОУН направлялися кращі вояки. Серед них був і «Степовик». Тут він проходить короткий вишкіл, після закінчення якого стає членом СБ на Надбужанщині в надрайоні «Лиман» III округи ОУН, яка охоплювала терени Белзького, Грубешівського, Сокальського та Утринівського повітів, і переходить під безпосереднє керівництво командира надрайонної СБ, а згодом у підпорядкування шефа СБ III округи ОУН «Зенона» – Леона Лапінського, який призначає його слідчим офіцером і надає псевдонім «Міша». Як і багато інших, М. Балій був повністю відданий «Зенонові» аж до його зради.

Пригадується мені остання розмова з Михайлом у 1979 році у Варшаві, коли він подав коротку характеристику «Зенона».

Леон Лапінський був малого росту, з лисом, звуженою вгорі головою, мав малі, хитрі очі, які, здавалося, заглядали людині в саму душу. Він добре знав усіх підлеглих, добивався в їх роботі чіткості і швидкості, часто хворів, а тому постійно носив з собою ліки. У розмові був небагатослівний, говорив тільки про конкретні справи, був аж занадто вимогливий, вимагав митної, непохитної дисципліни від підлеглих, суворо карав за порушення.

Наші зустрічі (членів СБ) відбувалися за його викликом грипсом. Ми звітували «Зенові» про роботу, а він передавав нам інструкції, доручення, ніколи не питав про умови роботи. Це його просто не цікавило. За кожним дорученням вимагав писати доповідну, а по справах – чіткі й змістовні протоколи допиту. Давав вказівки щодо їх оформлення. Взяті протоколи кудись відправляв.

При відділах УПА ми мали своїх людей, але в їх діяльність ми не втручалися. Лише координували роботу, допомагали їм у веденні допитів зрадників. Постійного місця проживання в нас не було. Я за необхідністю міг пересуватися по всьому надрайонові, навіть у моєму селі. Центром нашого осередку вважалося велике та гарне село Угринів. Тут перехрещувались дороги всіх повстанських частин і їх зв'язки. Це для роботи мало неабияке значення. Часто зв'язківцями були дівчата, які належали до цивільної мережі ОУН. Від них ми одержували цінну інформацію про донощиків, зрадників, тих, хто намагався зашкодити нашому визвольному рухові.

Разом з командирами відділів УПА та бойовиками СБ ми спільними силами брали участь у проведенні бойових операцій проти наших ворогів, забезпечували таємність операцій, давали інформацію про ворога, після бою переслуховували і допитували впійманих полонених, винних у злочинах проти українців краю, за рішенням військового суду розстрілювали, а невинних – відпускали тощо.

Так, на дорозі Белз–Варяж було знищено відділ міліції обивательської у складі 19 польських поліцаїв (на чолі з їх командиром), які тероризували українців. Зайняті залізничні станції Кристинопіль і Сокаль–Забужжя. Усі вагони, призначені для вивозу населення, знищено, на Бузі висаджено в повітря 2 мости, а в Кристинополі та Крилові ліквідовані станції польської поліції. Розгромлено відділ польського війська кількістю 300 осіб, що виселяв село Хоробрів. Багато жовнірів після допитів за вчинені злочини проти українців було засуджено до розстрілу, а невинних відпущено.

Відділи УПА разом з бойовиками СБ вели бій у Долобичівському лісі. Ворога остаточно розгромлено. Ліквідовано на дорозі Ошів–Варяж зрадника, колишнього курінного Юрченка («Левочка»), а головне – у керівника енкаведистської агентури виявили списки сексотів у Надбужанщині та інші важливі документи.

Успішним був напад сотні куреня «Ягоди», яку очолив сам командир, на станцію Варяж. «Непрístupну фортецю», як її через метрові кам'яні стіни називали поляки і де знаходився їхній штаб, було повністю знищено партизанськими «торпедами» (реактивними набоями). З тюрми визволили понад 20 в'язнів-українців. З боку повстанців втрат не було, а ось поляки 2 тижні розбирали руїни та витягували загиблих.

Зроблено наскок на місто Грубешів, де завдано ворогові відчутних втрат. Брав участь «Міша» у складі надрайонової боївки СБ в бою з польською прикордонною заставою в с. Тудорковичі. В цій операції він був поранений. Лікувала його в селі Гонятині, в оселі станичного М. Галагіди, санітарка Українського Червоного Хреста на псевдонім «Ганя» – Ганна Милик, після одруження Мартинюк, яка по звільненні з тюрми повернулася до Польщі й зараз живе у Варшаві.

Після видужання за дорученням «Зенона» Михайло рейдує з групою СБ в кількості 25 осіб під керівництвом «Остапа» (заступника Лапінського) на Володавщину, щоб перевірити нібито зраду керівництва підпільного проводу ОУН надрайону «Левада», а при необхідності ліквідувати їх. Проте слідство не підтвердило ці факти.

Під кінець осені 1946 року група повертається на Грубешівщину і складає звіт «Зенонові», який був дуже незадоволений отриманою інформацією, звинуватив у непрофесійному веденні слідства свого заступника «Остапа».

Слід відзначити, що після деякої розгубленості під час слідства «про зрадницькі дії» місцеве підпілля ОУН на Володавщині й надалі працювало ефективно.

У своїх спогадах Євгенія Іваник (дівоче прізвище Галагіда) з с. Гонятин Грубешівського повіту розповідає:

Пригадую смерть «Остапа». Однієї ночі вони разом із «Степовиком» прийшли до нашої хати. Були страшно втомлені, бо повертались із Володавщини. Повечеряли й пішли спати. Спали аж до пообіддя і, мабуть, спали б іще довше, але мали приїхати провідник «Зенон» і «Борсук». Усі вони вийшли до другої кімнати й досить довго розмовляли. Скоро «Зенон» і «Борсук» відїхали, а «Остап», хвилину посидівши, накинув на плечі шинелю, взяв автомат і подався до своєї дівчини. Вона жила в с. Пісочне. Мені відомо, що коли вони обоє стояли біля воріт, на нього з усіх сторін накинулись військові. Це була засідка. Хто ж зрадив його? Дівчина, яку, щоб не видалось, хто є справжній вбивця, звинувачено у зраді. Ні, це не наречена видала «Остапа», бо вона й не знала заздалегідь про його повернення. Знав про це тільки «Зенон», із чийого наказу розстріляно не одного й не одну родину як «зрадників». То з його наказу забрано до лісу на суд найсвідоміших патріотів із с. Угринів, а серед них і мого дядька Степана Чавса. І коли б мій батько вчасно не повідомив «Дунайського», котрий чимдуж примчав на коні й затримав розправу, хто його зна, чим би це все закінчилось. Це була явно провокація, але чомусь ніхто з тодішніх провідників не захотів придивитись до «Зенона» ближче.

Перед депортацією своєї родини в УССР «Міша» зустрівся з кривими. Ось що розповідала рідна сестра Марійка, згадуючи його слова:

«Мої дорогі, – заявив він, –

УПА під керівництвом ОУН, якої членом я є, не стане на коліна перед ворогом. Ми будемо боротись до того часу, доки Україна не стане вільною. Я присягав українському народові, що буду боротись до повної перемоги, навіть якщо доведеться віддати своє життя. Наша мета чітка – воля і незалежність України».

Після прощання дав він мені свій коротенький вірш, просив не показувати його покищо батькам. Ось він:

Помандрую, дорога родино,
 У далеку незвідану путь.
 Судилось мені здобути перемогу,
 Або геройською смертю заснуть.

Більше його родина не бачила аж до звільнення в 1956 році з тюрми.

Протягом останніх двох років (1946-1947) УПА та СБ звели десятки великих і незліченну кількість менших боїв з польською армією та військами НКВД. Знищено сотні ворогів українського народу. Але повна депортація українського населення з етнічних земель додала значних труднощів з харчуванням та комплектуванням частин. Врешті, просто не стало кого захищати.

Командування УПА дає наказ припинити збройну боротьбу на Закерзонні, в тому числі й на Надбужанщині. Деякі відділи нашого краю, а з ними й «Степовик»-«Міша» дістають наказ іти на Захід, а решта – на територію України й продовжувати боротьбу.

Терплячи голод і труднощі далеких переходів, вириваючись з ворожих оточень, відділи УПА та бойвки СБ переходять на Захід, а інні – до УССР. Проте не всім було суджено дістатись до демаркаційної зони. У травні 1948 року «Зенон» – Леон Лапінський, шеф СБ Проводу III округи ОУН, який охоплює територію Холмщини й Підляшшя, читаємо в статті Євгена Місила «„Зенон“ Календар зради», організовує відправку в американську зону розпорошених на території Польщі членів Проводу ОУН III округи. Серед тих 6 осіб, які йдуть із «Зеноном», були «Міша» (Михайло Балій) і «Дубина» (Михайло Прокопчук).

«Через сім днів після переходу кордону, – розповідав мені Михайло, –

ціла група була оточена чеськими органами безпеки й узята без жодного пострілу під час сну. На варті тоді стояв «Зенон», який жалівся на безсоння через болі в шлунку. Після арешту я його більше не бачив. Тоді й зробили ми висновок про зраду «Зенона». Нас передали польським органам безпеки. Суд відбувся в Раковецькій тюрмі Варшави. Всіх засудили до розстрілу. Проте доля змилосердилася над нами, мною та М. Прокопчуком. Нас передали в УССР і в Києві смертну кару замінили 25 роками тюремного ув'язнення. А це означало надію, хай навіть слабку, на звільнення. Через 10 днів нас відправили в Сибір, у місто Александровськ Іркутської області. Сидів я в знаменитій Александровській тюрмі, де колись відбували вирок декабристи. Тут я зустрів свого давнього побратима по визвольній боротьбі на Холмщині «Романа» (Володимира Левосюка), який і розповів про зраду «Зенона».

У Сибіру засуджених застала політична відлига в ССРСР. Дещо покращилось харчування, можна було частіше писати й отримувати листи, відвідувати інших в'язнів. Михайло Балій згадував:

За кілька місяців до виходу на волю, коли була оголошена амністія, з'явилася можливість поспілкуватись з іншими своїми побратимами з України. Їх тут було аж восьmero. Серед них і син Романа Шухевича – Юрій. Зустрів і свого односельця Богдана Мельничука з Павлович. Той мав у Варшаві пекарню, куди часто заходив «Зенон», а тоді зрадив. Знайшовся й давній друг, крайнин, побратим по зброї Михайло Прокопчук.

Десь у жовтні 1955 року «Міша» разом з іншими в'язнями був уже у Варшаві. У поїзді відбулася незабутня зустріч з рятівницею, санітаркою УЧК «Ганею» – Ганною Мартинюк, яка свого часу врятувала йому життя. Цю зустріч так описує у своїх спогадах Ганна Мартинюк:

З нашого повіту були в цьому поїзді ще два вояки УПА – Михайло Балій з Павлович та Михайло Прокопчук. М. Балій оповів мені, що в 1948 році вони йшли разом із «Зеноном» у Західну Європу. Коли вони були вже у Словаччині, зупинилися у маленькому ліску. «Зенон» залишився на варті, бо жалівся на біль у животі. Чеська поліція захопила їх уві сні, а «Зенон» десь пропав. З ходу слідства М. Балій зорієнтувався, що «Зенон» – зрадник, хоча після арешту він його не бачив. Їх судили разом з більшою групою повстанців у Раковецькій тюрмі у Варшаві. Всіх розстріляли, лише двох відправили в Сибір. Після звільнення М. Балій закінчив педагогічну школу в Щеціні й факультет україністики у Варшавському університеті, хоч не мав допомоги ні від кого, бо його родину виселили в Україну. Згодом одружився, викладав українську літературу у Варшавському університеті та готував докторську дисертацію. Помер від серцевого нападу на 55 році життя.

До сказаного слід додати, що коли Михайлові стало відомо про амністію та про те, що й він підлягає звільненню, то почав добиватися дозволу на право проживання в УРСР разом з батьками, які були депортовані в с. Радовичі Турійського району Волинської області. Проте йому категорично відмовили. Після відбуття покарання його разом з іншими було інтерновано до Польщі, де він певний час сидів у тюрмі. Лише в січні 1956 року Михайла відпускають на волю та направляють разом з Петром Лагодою (псевдо «Громовий» – колишній начальник штабу 28 тактичного відтинку «Данилів») на роботу в с. Солянки, де вже працював десяток колишніх повстанців, а польська служба безпеки завжди мала їх під рукою.

Дитячі мрії Михайла Балія здійснилися, він став викладачем української літератури у Варшавському університеті. На жаль, навесні 1980 року він раптово помер. Похований на одному з цвинтарів Варшави, серед патріотів-українців, що віддали своє життя за волю України.

Осінь 1979 року. На прохання Михайла я побував у його новій оселі в Михайловіцях, що на околиці Варшави. Цей будинок він спорудив зі своєю дружиною Володимирою при допомозі її батьків. Сидимо з ним у затишній кімнаті та читаємо його спогади про головні події його життя. Це два зошити по 100 аркушів кожен, списані дрібним акуратним почерком. Читаємо, уточнюємо... Михайло говорить: «Скоро захищу свою докторську дисертацію й візьмусь за них. Присвячу їх друзям, побратимам по боротьбі, всім учасникам визвольних змагань, які загинули за волю України. Хай спомини будуть їм моїм пам'ятником». Це була остання незабутня зустріч з ним – патріотом, людиною з великої літери.

До цього часу невідома причина його смерті. Дружина Михайла розповідала, що напередодні він був радісний, бо пройшов попередній захист дисертації з позитивними відгуками.

Пізно ввечері Михайло працював, як завжди, у своєму робочому кабінеті. Провів принести йому філіжанку кави, бо плянував ще багато зробити, а щоб не бу-

дити мене і дітей – то він хотів поспати в себе на канапі, як це часто бувало. Зранку, коли я зайшла до нього, то він уже був мертвий і лежав на канапі. Горнятко порожнє, а вікно незачинене. Лікарі ствердили, що смерть наступила внаслідок серцевого нападу.

Проте важко сказати, як було в дійсності. Згодом виявилось, що зникли обидва його зошити зі спогадами.

Проходить час, не минає туга... Доля Миколи й Михайла Баліїв з Павловичів та їхніх друзів-односельців склалася по-різному. Під час визвольних змагань більшість з них брали активну участь у боротьбі за волю України, а багато хто віддав за неї своє молоде життя. У лавах УПА загинули Степан Грицай, Федір Лукашук, Степан Балда, Петро Іванюк, а Василь Балда та Михайло Кашуба служили в дивізії «Галичина» – подальша їх доля невідома. Були в УПА також Іван Гаврилюк, Володимир Білик, а зв'язковими сестри Настя і Євгенія Королі. У кушових відділах самооборони – Олександр Лукашук, Євген Вівторко, Микола Білик, Олександр і Микола Головачі, (останні два брали участь в нападі на Грубешів), а також односельці старшого віку.

Закінчили медичний вишкіл і працювали санітарками УЧХ Серафима Бусько, Надія Квятковська, Євгенія Балда, Надія Богун, Євгенія Гаврилюк, Марія Грицай, Надія Михальська, Ніна Дзюргай, Марія Рудь, Ліда Білик та ін.

У цивільній мережі ОУН села були Петро Кравчук, Іван Квятковський, Григорій Білик, Євген Дзісь, Василь Головач, Іван Дзісь (останні два в Україні здобули вищу освіту, стали відомими науковцями).

За сприяння УПА та зв'язки з нею були арештовані енкаведистами, засуджені до тривалих термінів ув'язнення та вислані в Сибір: Настя і Євгенія Королі, Гриць Білик, Євген Дзісь, Гриць Цебин, Серафима Бусько, Лесько й Олекса Іванюки, Петро Кравчук, Володимир Білик, пережили страшні тортури в польських тюрмах, а Василь Білик – у концтаборі Явожно. На жаль, багатьох патріотів з невеликого холмського села я вже не пам'ятаю.

З села Павловичі отримали близько десятка людей вищу освіту, багато – середню спеціальну. На сьогодні більшість вихідців з нього вже в кращому світі, а ще живі розкидані по Україні, Польщі, по цілому світі.

Дай, Боже, щоб ці спогади читало молоде покоління і знало, як їх ровесники жили, працювали і боролися за свою землю, як поклали своє молоде життя на вівтар Батьківщини. □

Чебрецеві вітри Сумнавий роздум. До 15-річчя від дня смерти поета

Війна продовжується понині: на відстані десь там, а було ж в Україні. Кати-заброди вішали, розстрілювали, гнали у безвихідь, везли товарняком у Німеччину, а непокірних до Сибіру колись везли. Сумні літа: 1920, 1930, сорокові і п'ятдесяті, шістдесяті, сімдесяті, вісімдесяті... Везли Україну за ґратами ніччю, підступно, і люто раділи кати-заброди. Хижість і нищість, і зненавид лютування... Харків, колишня столиця України, Харків – то відкрита рана пам'яті і серця... Саме тут була колись проголошена червона влада, кривава влада... Перед війною зібрали на «фестиваль» кобзарів з усіх земель України, і пазуристі чекісти в беззірні ночі розстріляли без свідків, без зірок, здається, десь у урвищах за Деркачами. Земля ворухнеться, важко дишає, небо заплакало, і птиці, і пам'ять... Архіви КГБ трухлявіють... Невмируща доля подвижників, на жаль, іще не пошанована. Немає ні знаку, ні хреста, ні таблиці з іменами кобзарів, яких знищили...

А було ж їх більше, аніж триста... Кати мого народу діють понині, мають залізні нерви, ситі, відгодовані обличчя... Плетуть сіті на справжніх, на відданих борців за волю і долю.

Читаю маленьку книжечку поезій «Чуєш, батьку...», яку видало видавництво «Прапор» у 1980 році... це ж третя книга поета... На жаль, остання... Страшна хвороба викрала життя... Таж залишилася добра пам'ять, щирість друзів, Боже милосердя. Про що б не писав поет Анатолій Курочка, вчувається тихий, лагідний сум, гіркий роздум, щирість, беззахисність перед проїдами і крутіями. Поет у дитинстві разом з хлоп'ятами розбирав міну... Стався вибух, навічно втратив зір, але ж не втратив віри в людину, в щедрість, важко народжував свої підгірклі поезії, з великою любов'ю не голосно, але ж щиро до матері-України. Ось ці скромні рядки з поезії «Гукає мати»:

Пропалий чебрецями,
Вб'жить у хату син –
Така щаслива мама,
Що є у неї він...

Та як зростають діти
У полі поміж трав!
Не встигнеш і помітити,
Коли дорослим став.

... До матері своєї.
 А в неї – сивина.
 І вже не він у неї –
 У нього є вона!

Є поети, які не мають ні слави, ні титулів, ні премій, зсучених до краю... Торгують невігласи, негідники... Торгують, хай їм грець. Поет Анатолій Курочка, поет і вчитель, вчитель і поет, а ще цікавий співбесідник, щирість якого відчуваєш відразу, і це надовго... Забуваються випадкові, метушливі, всюдисущі, владолюбці, кар'єристи, а іще сексоти, стукачі, донощики, якими переповнені творчі спілки... Не дай Боже, скажеш гірку правду забродам, і ти вже на гачку в КГБ... Система трималася на тюрмах, на концтаборах, на багнетах, на крові, на божевільнях... Читаю книгу поета і почуваюся винним, що не зміг сказати свого козацького слова, але ж хоча спізніло приходимо до тями... Най Господь Бог благословить цей гіркий, спізнілий сум. Ось маленька мініятюра:

Мені б ані слави,
 Ні пишних речей,
 Лиш слово ласкаве
 Та поруч плече,
 Та вітру рвучкого
 В дорозі крутій...
 І більше нічого
 Я б не хотів...

Капкани людоловів, капкани для душі і серця, капкани для думок бунтарських діють, що гріха таїти, понині, скрито, таємниче, підступно, кігтис-то... Невеликий вірш Анатолія Курочки «Я вірю». Подаємо дві строфи. Прочитав увесь вірш, і стало лячно й моторошно. Вдумаймося, браття:

Не вірю тим, хто все огудить,
 Усім причепить ярлики.
 Мов для мокриць, для них усюди
 Найперше – затишні кутки.
 За шторами їм не видати
 Не те що сонця – промінця.
 Їм тільки з Леніна цитати
 Читають без краю і кінця.

Далекоглядність поета, громадянська сміливість прорвалася на світ Божий. Редактори вирізали все або майже все: сміливу думку, нищили підтекст, нівелювали своєрідні речі, речі, варті уваги, кидалися в кошик – і то був режим катів. Як нині сумно, що багатьох із шістдесятників немає в живих, замордовано тисячі тисяч, над урвищем вітер пам'яти харчить...

Чуєш, брате мій!

Сергій Квіт

Естетична доктрина Михайла Рудницького (Філософський аспект)

Літературознавча концепція Михайла Рудницького має міцний філософський ґрунт. Рудницький робить огляд сучасних йому критично-філософських доктрин, висловлює своє ставлення до них, формулюючи в порівнянні власні погляди. Водночас він підводить під них свій спільний знаменник, не завжди зважаючи на дійсний зміст тієї чи іншої доктрини. Тут наявний певний момент еклектизму, проте, знову ж таки, так легко оперувати концепціями може лише науковець, який має велику фахову ерудицію та власний погляд на розглядувані проблеми.

Він, цілком зрозуміло, заперечує тоталітарне мислення в літературознавстві.

99 відсотків тих марксіських критиків, що їх надibuємо нині в нашій літературі, – це державні цензори, які стверджують, чи твір не має в собі якихось рис небезпечного буржуазного світогляду; вартість твору й талант письменника цікавлять їх мало [...]. Письменникові залишається спожаління гідне завдання описувати, змальовувати, звеличувати форми нової буденщини та ідеї, що панують над нею, втілені в урядову владу (1932; с. 119, 122).¹

Однаке, на думку М. Рудницького, детермінізм, зокрема у вигляді теорії Іпполіта Адольфа Тена, має право на існування в літературознавчій науці. «Основну ідею Тена про вплив середовища на ідеї знаходимо в середовищі марксіської критики; вона не має нічого спільного з Теном і дуже мало з Марксом» (1932; с. 119). У даному випадку свою роль відіграв не лише пієтет Рудницького до «європейської науки». Незважаючи на те, що його система поглядів суперечить концепції Тена, він вважає її функціонально доцільною. «Найбільше викінчену систему критики, що взяла за зразок природничі науки, дав нам Тен [...]. Адже ясно, що досить вийти від самої аналізи стилю, щоби на її підставі поробити загальні висновки» (1932; с. 112, 114). З того ми самі можемо зробити висновок, що Рудницький був прихильником наукового плюралізму, справедливо вважаючи його однією з ознак «європейськості» науки.

Кроком від детермінізму до суб'єктивізму для М. Рудницького став «прагматичний критерій» Вільяма Джеймса.

Наблизитися до твору письменника, до його спонук і зусиль як до проблеми, яку треба спершу пережити, щоби її зрозуміти і відтак її відтворити при допомозі власних засобів уяви та слова, щоби найти перед собою її дійсну вартість. Перевести досвід – значить досвідчити на собі, найти перехід від суб'єктивного пересвідчення до об'єктивного доказу, значить перетворити моменти суб'єктивного пережи-

1. Рудницький М. Між ідеєю і формою. – Львів, 1932. Посилання в тексті: (1932; сторінка №...).

вання в такі форми зовнішнього вислову, щоби вони могли стати підставою перевірки для інших» (1932; с. 128-129).

Михайло Рудницький фактично шукає різних шляхів до тієї ж самої ідеї – головну вагу має кожна авторська точка зору. Так, як скаже той чи інший окремий дослідник, вже не скаже ніхто ні до, ні після нього. Понад усе – творчий індивідуалізм письменника, науковця, читача.

Наступний крок до ідеального – концепція неогегельянця Бенедетто Кроче. Ось як Михайло Рудницький розкриває свій погляд на цього мислителя:

Твори минулих століть не менше досконалі, ніж сучасні, і неосяжні, неповторні [...]. Почування та образи – два основних елементи мистецького твору – нероздільні, переплетені між собою, змішані; поезія – не знаємо, чи вільно так висловлюватися – стає образом почувань і почуванням образів; Кроче називає її «контемплатцією почування», «ліричною (або чистою) інтуїцією» (1932; с. 165, 158).

Він стверджує абсолютну самодостатність мистецтва щодо життя. Світ художньої творчості є таким же повноправним світом, як і той, що навколо нас. У свій огляд Рудницький включає також Станіслава Леопольда Бжозовського – як речника мистецького суб'єктивізму й активізму. «Коли дійдемо до останнього щабля аналізу такого зусилля, званого „працею“, бачимо, що свідомість одиниці полишається сама із собою, коли шукає доказів своєї вартості» (1932; с. 199). Рудницькому було важливо наголосити на важливості конкретного (щоразу називаного) індивідуалізму.

Звертає на себе увагу цілеспрямоване нанизування Михайлом Рудницьким філософсько-критичних методологій на вже готовий стрижень власного розуміння проблеми. Це не звичайне «притягування за вуха». Я схильний трактувати такий певний еклектизм не на шкоду, а на користь теоретика, погляди якого внутрішньо систематизовані, сплавлені в індивідуальну концепцію. А найбільший вплив на М. Рудницького мав його викладач в Колледж де Франс, визначний французький філософ Анрі Бергсон.

Головне для Рудницького – довести, що вищі завдання мистецтва зовсім не співвідносяться з якоюсь утилітарною метою. Разом з тим, людина, що її розум виховувався в боротьбі за існування, спрямовує його на задоволення тих чи інших матеріальних потреб. Багатотисячолітній змаг за існування накопичив такий досвід, який заважає людині збагнути «справжній, найглибший процес життя, яке є однозначне з творчістю, бо воно творить вічно нові речі» (1936; с. 95).²

Бергсон також говорить про інтуїцію. Цей термін

має в нього своєрідне значіння: інстинкту, що в деякі хвилини має спромогу перевищати органи інтелігенції, тому що добуває із нашого психічного підземелля приспані там сили інтелектуальної симпатії, що зливається з огляданням предметом, духової напруги, що творить довкола нашого розсудливого розуму мряковину, схожу на той стан праці, в якому поети і артисти доходять до своїх цілей (1932; с. 131-132).

2. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів, 1936. Посилання в тексті: (1936; сторінка №...).

Це не фрейдівська підсвідомість, а інтуїція як концентрований вихід назовні активних і довготривалих духовно-інтелектуальних зусиль, що відбувається поза процесом безпосереднього осмислення. У тому ж річизі мислив Гастон Башляр, послідовник Карла Густава Юнга. Башляр говорить про «поетичну уяву (поетичне марення)».³ Щодо спільного з Бергсоном та Рудницьким в естетично-філософському аспекті, наведемо такі слова Башляра: «Всі образи гарні, якщо вміти ними користуватися».⁴ Проте він прийшов до своїх висновків, відштовхуючись так чи інакше (почерез Юнга), від самого Зігмунда Фрейда. Тоді як Анрі Бергсона можемо вважати продовжувачем власне католицької традиції, зокрема в його відомій тезі про відкрите суспільство.⁵

Разом з Артуром Шопенгавером та Фрідріхом Ніцше він став одним з головних представників філософії життя. Його творчість мала величезний вплив на світову культуру ХХ століття. Тут можна навести згадуваний уже прагматизм Вільяма Джеймса, також персоналізм, екзистенціалізм. Серед тих, хто відчув його вплив – Арнольд Тойнбі, Карл Поппер, Марсель Пруст. Бергсон казав: «Радістю в дійсності буде життєва простота, котру рознесе по світі містична інтуїція».⁶ Без сумніву, у формуванні цієї традиції також відіграли свою роль такі теоретики, як Фрідріх Шлейєрмахер та Вільгельм Дільтей.

Тезу про творчу інтуїцію бере на озброєння Михайло Рудницький. Він студіює Бергсона, полемізує з ним і виходить на власну концепцію. Не треба забувати, що Рудницький передусім інтерпретує інших теоретиків. Причому тлумачить їх дуже доволіно, тому часто його праці такого роду можна вважати оригінальними за формою власними теоретичними працями.

У мистецтві важливі, отже, по-перше, особистість мистця; по-друге, внутрішні питомі закони світу мистецтва, в якому живуть письменники та їхні твори. «Коли Бергсон каже про „абсолютне пізнання“ при допомозі інтуїції, тоді каже про творчий акт, завдяки якому предмет пізнання зливається з людським „я“ в одну цілість» (1932; с. 134). На думку Рудницького, в процесі творення тексту мистець абстрагується від реального життя і на якийсь час зливається зі своїм творчим задумом в ідею, яку неможливо назвати словом, чимось до кінця неусвідомленим та ірраціональним.

Посилаючись на Анрі Бергсона, Михайло Рудницький зрівнює у правах письменника і критика. Вираження у нього рівнозначне тлумаченню. «Становище критика супроти твору, не інакше як філософа супроти життя: вони мусять найти в собі свобідний порив, споріднений із хвилинами виїмково ясного та простого погляду, що дозволив би їм відтворити ще раз той процес, якого висліди бачать уже в готових ідеях і формах» (1932; с. 135). «Оцінити історичну подію або мистецький твір це не що інше, як витворити їх, ще раз змалювати, показати, як ми їх бачимо» (1932; с. 162).

3. Кузьменко О. Феноменологія щастя // Українські проблеми. – Ч. 4-5, 1994. – С. 91.

4. Башляр Г. Дім. – Там само. – С. 96.

5. Див. про це ширше: Квіт С. Концепція української культури: звідки і куди // Свобода стилю. – Київ, 1996.

6. Бергсон А. Два источника морали и религии. – Москва, 1994. – С. 345.

Відповідно М. Рудницький оцінює постаті української літератури. За критерієм індивідуалізму він ставить поруч Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка та Михайла Драгоманова. Куліш для Рудницького – це передусім культуртрегер, людина з європейським мисленням, новатор думки і форми. «Коли б Куліш залишив був єдину свою могутню спробу засвоїти нам Шекспіра, то вже це одне його зусилля заступило б нам його всі інші [...]». Не хто інший, а саме Куліш – передтеча модерної поезії» (1936; с. 55).

Те найголовніше, що, на думку Михайла Рудницького, залишив по собі Пантелеймон Куліш – це традиція творчого індивідуалізму. «Той великий заламаний таланти, що не знайшов своєї справжньої царини, залишив нам найкращий спомин у своїх книжках: індивідуальність. Ця індивідуальність говорить нам про творчий темперамент і небуденну інтелігенцію, за які без вагання можна віддати таланти тих, що вміють складати популярні книжки» (1936; с. 56).

Так само і «зоря, відкрита Кулішем: Марко Вовчок». Рудницький, на відміну від традиційної опінії, що трактувала цю письменницю не інакше як народницького спрямування, надає їй значно більшого значення в українському літературному процесі. «Ми знаємо тільки, що в особі Марка Вовчка ми втратили одну з найбільших і найцікавіших наших індивідуальностей» (1936; с. 58). Судячи з усього, Рудницькому якось особливо імпонувало бурхливе приватне життя письменниці. На це, зокрема, вказують численні згадування ним подробиць її біографії.

У тому ж річниці М. Рудницький веде мову про Драгоманова. За його висловом, це «найбільший наш європеєць XIX віку» (1936; с. 62).

Теза Драгоманова була ясна, як ясний був його ум: хоче стати європейською нацією – мусите пізнавати європейські нації й подбати за те, щоб вони вас пізнали. Хочете національної незалежності та свobodного розвитку своєї культури – мусите засобами, прийнятими в тих народів, що можуть рішати ті справи, показати їм та доказати, що вам належить це право. До засобів у цій боротьбі належали в XIX віці ідеї справедливості, рівності та прав на свободний розвиток одиниці та народів (1936; с. 63).

Але лібералізм, породжений Великою Французькою революцією та філософією гуманізму, з його культом логічного та раціонального, є принципово несумісним з ірраціональним інтуїтивізмом. Іншими словами – ці поняття не є відповідниками, розміщуючись у різних – політичний та естетичний – площинах. Для М. Рудницького тим містком, що з'єднав обидві концепції, знову ж таки виступив критерій індивідуалізму – мистецького як відбиття громадянського, що належав суспільствам гуманістичної Європи. Рудницький вбачає у Драгоманові джерело категорій громадянського суспільства, які мали б заперечити загальний попит на тоталітаризм у 1930 роках.

Таким чином, Михайло Рудницький заперечив сам себе в намаганні поєднати ідеальне та матеріальне. Він твердив, що світ мистецтва є таким, що живе за власними законами – і взявся за визначення сприятливих суспільних передумов для розвитку мистецтва, що не в'язалося з попередньою тезою. Справді, поява романтизму багато в чому спричинена гуманізмом. Але як заперечення раціонального, бунт проти детермінізму. Романтизм у своїй основі протестує проти влади розуму. З другого боку, позитивно далася визна-

ки пропаганда свободи особистості, тому водночас мало місце вивільнення мистецтва від певного зациклення і кризи пізнього Середньовіччя. Рудницький не помічає цих суперечностей. Адже антихристиянська ідеологія гуманізму пізніше призвела до виникнення ідеологій тоталітаризму, до деґуманізації мистецтва і зрештою – до ідеології постмодернізму.⁷

Михайло Рудницький у своїх теоретизуваннях чомусь оминає той факт, що Україна до Переяславської трагедії була органічною частиною Європи і також пізніше – в часи Гетьманщини. Розглядаючи добу романтизму, він відсуває час «заблюкування» української культури чи не до Київської Руси, а може ще й у дохристиянські часи.

Народна поезія відкрила нам найважливішу річ: джерело літературної мови, але примітивність нашої поезії, її безпосередність, наївність ми не могли відчувати як обнову всього дотеперішнього смаку та цілої європейської поезії, бо ніяка інша не формувала нашого естетичного смаку. Не існувало для нашої романтичної поезії ані лицарського середньовіччя, ані Осіяна, ані еспанських «романсів», ані Данте, ані Шекспіра, ані Руссо, ані того цілого ряду передтеч романтизму, що несвідомо відчували потребу духової зміни з кінцем XVIII віку після довгої, насильної й занадто виснажливої праці в одному напрямку (1936; с. 72).

Але українська поезія мала іншого предтечу – Барокко, яке своєю самобутністю, філософічним, естетичним і політичним наповненням відіграло виняткову роль в подальшому формуванні української філософсько-естетичної думки. Очевидно, на той час ще не набули належного поширення і визнання праці Дмитра Чижевського, присвячені Барокко.⁸ Разом з тим, Рудницький слушно висловлює принципову відмінність настанови українського та західноєвропейського романтизму. Наш був спрямований у ретроспективу, тоді як західний – у перспективу.

«Романтизм був могутнім творчим зривом, що наближував літератури різних народів, зв'язував суспільні гасла з філософічними ідеями, перетоплював у нові форми різні жанри, давав змогу в літературному творі дати вислів якнайсильнішим почуттям одиниці, зв'язуючи їх з найзагальнішими проблемами людини» (1936; с. 73).

Переважно ретроспективний характер українського романтизму пояснюється об'єктивними історичними причинами. Найголовніша з них та, що власне романтична доба нації – козаччини і Барокко – була вже позаду. Але український неоромантизм (від Миколи Міхновського та Лесі Українки) дав нечувані плоди. М. Рудницький дає також свої пояснення: «Скарбниця нашої народної поезії, багатша, ніж у найбільших і найстарших культурою народів, лежала в нас занадто близько тої буденщини, від якої романтики тікали у світ невідомої ще краси» (1936; с. 103). Фолклор «тратить на нашо-му ґрунті свій романтичний характер» (1936; с. 103). Тому українські роман-

7. Див. про це ширше: Квіт С. Постмодернізм у французькій, американській та українській інтерпретаціях // Українські проблеми. – Ч. 3, 1994.

8. Феномен українського Барокко чи не найкраще висвітлений у працях Анатолія Макарова та Леоніда Ушкалова. Див. про це ширше у рецензії: Квіт С. Світ(ло) українського Барокко // Слово і час. – Ч. 2, 1996.

тики «переходять якстій на мотиви суспільного лихоліття» (1936; с. 74). Хоч справді незрозуміло, які в Європі народи «найстарші культурою».

Певний романтизм притаманний також взагалі творчому мисленню М. Рудницького, який захоплювався пануванням у романтичній естетиці культу творчої індивідуальності. Він пише, що

з хвилиною. коли романтична поезія ставить на місце розуму – на п'єдестал уяву, вона дає перевагу всім суб'єктивним переживанням над тими, доцільність яких можна виправдати «об'єктивно», себто розумово. Романтичний письменник підносить із великою силою творчу силу одиниці, яку протиставляє загалові, світ індивідуальної уяви – реальному світові, де живе маса пересічних людей (1936; с. 103).

Та й взагалі, творчий стиль Рудницького є радше вираженням мистецького, ніж наукового світогляду. Він полюбляє узагальнювати, не вдаючись до розгляду багатьох «дрібниць».

Справді, розглянувши смакування ним ідей романтизму, інтуїтивізму, наголошування на розкутості й незаангажованості літератури, чи фактично богемне сприйняття літературної дійсності – можемо вести мову про певну творчу засаду. Щоб пояснити цей момент докладніше, наведемо слова Юрія Шереха: «Чого варте життя без гри? Тим більше, коли це гра інтелектуальна й навчає учасників пізнавати справжні цінності?».⁹ Для Рудницького важливим є сам момент гри, розмаїтості і неоднозначності.

Він має ще одного спільника серед українських мислителів. Це Микола Шлемкевич. Останній називає таку рису «багатством душі»,¹⁰ а суб'єктивний аспект – «патосом правди-справедливості».¹¹ Все це – шлях до внутрішньої естетичної синтези. На засадничу синтетичність українського мислення спеціально звертає увагу і Леонід Рудницький.¹² Також у Шлемкевича: «... або українська синтеза, або національна смерть».¹³ Проте ніколи не слід захоплюватися естетичною подібністю. У справжніх індивідуальностей спільність поглядів завжди ефемерна.

Михайло Рудницький та Микола Шлемкевич розійшлися саме у трактуванні Анрі Бергсона. У своїй праці «Сутність філософії» (Нью-Йорк-Мюнхен, 1981) Шлемкевич заперечує пізнавальні потенції бергсонівського інтуїтивізму, вважаючи його винятково мистецькою, а не науковою прерогативою. Натомість Рудницький сприймає «романтичну» методологію із захопленням.

Такий романтизм, однак, зовсім не співставний з донцовським варіантом. Принципова різниця полягає в тому, що таким людям, як Михайло Рудницький, Микола Шлемкевич і Юрій Шерех, була чужою цільність натури – як в

9. Шерех Ю. Два стилі літературної критики // Не для дітей. – Нью-Йорк, 1964. – С. 414.

10. Шлемкевич М. Прогулька до великої столиці. Гутірка при ватрі про світогляд і характер. – Б/м, 1947. – С. 32.

11. Шлемкевич М. Українська синтеза або українська громадянська війна. – Б/м. 1946. – С. 8.

12. Проблеми «української синтези» на порівняльному матеріалі з української та західноєвропейських літератур багато уваги присвятив професор Леонід Рудницький на своїх лекціях літнього семестру УВУ 1995 року. Рукопис зберігається в особистому архіві автора.

13. Шлемкевич. Українська синтеза або українська громадянська війна. – С. 53.

ідеологічно-естетичному сенсі, так і в розумінні визначеності як стилю думання. Дмитро Донцов, у протиставу, писав свої літературознавчі праці в розрізі щільного культурологічно-ідеологічного мислення. Також і до них звертається Донцов зі словами: «Абстрактній правді – протиставляли вони конкретну людину, що в своїх забаганках не раз розсаджувала цілість».¹⁴

З одного боку, Михайло Рудницький полемізує з Петром Ісаївим та Дмитром Донцовом, з другого – захоплюється творчою поставою, філософічним та естетичним кредо Мігеля де Унамуно.

Унамуно заявляє, що має середньовічну душу, як і вся його країна, якої не змінили ні доба Ренесансу, ні Реформації, ні революції. [...] Унамуно має пошматовану душу хрестоносця, заблуканого серед зовсім іншого віку. [...] Один з найбільших еспанських письменників – Унамуно варт того, щоб задля нього одного вивчити еспанську мову. Він віддзеркалює в собі не одну суперечність сучасного духового життя для людини, яка не хоче рахуватись з тим, як це життя викривила боротьба за матеріальні «блага» всіх «сильних».¹⁵

Така певна естетична «розхристаність», захоплення всім оригінальним і нестандартним у світі мистецтва також є свідченням глибокого антидетермінізму та антиматеріалізму Михайла Рудницького. Він приглядався і вишукував свіжого погляду, нового слова в літературі, видаючи іноді бажане за дійсне, проте завжди підтримуючи мистецький рух, виступаючи проти застійних явищ в українській літературі.

Скрізь і завжди Михайло Рудницький підкреслює ірраціональний характер мистецтва, а тому й вихідних засад дослідницької методології. На його думку, в літературному процесі існують три самодостатні головні чинники: автор, твір і читач, естетичне функціонування котрих можливе лише за умови повної свободи – творчої та суспільної. «Велика доба обнови європейських літератур починається від тої хвилини, коли письменники пробують поєднати дві найвищі та найдальші одна від одної ідеї: свободу суспільну та індивідуальну» (1936: с. 68). «Успіх архитворів, талановитих авторів і бульварної сензаційної літератури підлягає аналогічним законам, що і прихми любови» (1932: с. 152). «Мистецтво це пізнання світу при допомозі інтуїції і тому спрямоване на все індивідуальне» (1932: с. 164).

Михайло Рудницький вказує на три головні ознаки

«європейськості» літератури. Це вільний мистецький індивідуалізм, рівність позицій письменника і читача та – жанрова й адресна структурованість. «Представники європейської літератури бунтуються проти стандартизації, нормалізації, соціалізації чи націоналізації літературної творчості в обороні духового розвитку одиниці» (1936: с. 388).

Філософічний аспект літературознавчої концепції Михайла Рудницького можна сформулювати як персоналістичний інтуїтивізм. Має значення не лише інтуїтивістський спосіб (від)творення тексту, але й також завжди персональна адресність автора та читача. Важливість доктрини Рудницького також полягає в тому, що вона цілком лягає в українську індивідуалістичну традицію. □

14. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич. 1991. – С. 72.

15. Рудницький М. Унамуно – лицар романтичної Іспанії // Діло. – Ч. 5, 1937.

Сергій Харчук

«Щоденний бій, мов корона...» (До 100-річчя від дня народження Юрія Липи)

Стати поетом Юрія Липу спонукали обставини, які склалися після поразки визвольних змагань українського народу в 1917-1920 роках.

Турбота про Україну, затиснуту в лещатах сусідів-держав, про державність, потоплену в крові, примушувала шукати шляхів виходу з тодішньої кризової ситуації. Настроєм розпачу та песимізму потрібно було протиставити розсудливу аналізу ситуації: чому боротьба за українську державу зазнала поразки та які шляхи можуть привести до відродження України? «Виникла необхідність формування політичних та історичних концепцій, на основі яких можна було виробити конкретну програму дій».¹

Україні присвячені всі вірші Юрія Липи. Його поетичне слово було підпорядковане конкретній меті та ідеї:

Ім'я сучасного – ми,
Ім'я будучини – чин,
Хто спинився – той служить тьмі,
Хто в поході – звияжить він,
Він підлетить, як орел,
Він зіллє все,
Що з глибоких джерел
День нам несе.

«Щоденний бій».²

Юрій Липа з'явився в літературі відразу зрілим поетом зі сформованою тематикою, стилем і мовою, які не змінювалися з часом.

Поет дебютував у альманасі «Сонцецвіт» (1922) циклом віршів «Князь Полонений», написаних кілька років раніше. Довершено й гнучко звучать рядки:

Господь міцним мене створив
І душу дав нерозділму.
Почув я шум весняних нив:
Звільни вітар Єрусалиму.³

Тема циклу – переважання громадських інтересів над особистими – характерна для його подальшої творчості. Уже в першому друкованому творі висвітлювалася вся подальша тематика та поетична ідеологія, яка знайде своє відображення в його поетичних збірках. «Цей дебют для кожного, хто уважно слідкував за розвитком нашої літератури, вимовно вказав, що

1. Ільницький М. М. Не зрікатися своєї душі (Концепція України в творчості Юрія Липи) // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 4.

2. Липа Ю. Поезії / Уклад Є. Маланюк. – Торонто, 1957. – С. 231.

3. Там само. – С. 229.

на небі нашої поезії з'явилася зірка, у всякім разі, немалої величини, і то така, який подібної досі не було».⁴

Через декілька років вийшла збірка «Світлість», до якої увійшли і випадкові вірші-одноденки, і ліричні шедеври, які згодом будуть перенесені в наступну збірку – «Суворість».

Ляйтмотив поезій Ю. Липи – призначення України та його особисте призначення. Про це якнайкраще свідчить вірш «Призначення»:

Коли прийшла пора і ти дозрів
У муках днів, у боротьбі з собою,
Як образ берегів в імлі на морі, –
В одній хвилині з'явиться тобі
Твоє призначення і зміст.
То лиш приходить раз, але не назавжди,
Ти не втечеш, дивись вперед – і знай:
Одно тобі залилось тільки: жити ним,
І сповнитися ним, воно – від Бога.
Якже не вчув призначення свого, –
Ти ще не жив і ще не вартий вмерти.⁵

Основні засади поезії такі: самоусвідомлення, самопізнання, саморішення. Усвідомлення цінності своєї нації дає можливість пізнати себе зсередини, пізнати свою душу, розрізнати «своє» і «чуже».

У концепції Ю. Липи чільне місце займає філософське вчення Григорія Сковороди про самопізнання та самовдосконалення. Поет наголошує на одному з найголовніших аспектів самопізнання: не вбачати у своїй відмінності від інших нижчевартості, не оцінювати себе з позицій іншого, а залишатися завжди самим собою:

Глянь, приходить француз, той,
що має сто мислей на мить...
Ось германець, лунатик у знаках й маршах...
Ось і ти став і дивишся гнівно. Пізнай їх.
Кожен з них є собою, а ти – українець.
«Народи».⁶

Юрій Липа був глибоко віруючою людиною. Вірою в Бога сповнено багато його віршів. З цього джерела – чистота, непохитність і цілеспрямованість Липи:

Щоденний бій, мов корона,
На чолі того,
Хто є істота Закону
І зерно всього.

4. Маланюк Є. Юрій Липа-поет (Книга спостережень). – Торонто, 1962. – С. 219.

5. Липа Ю. Призначення України (Вступна стаття Мороза В. «Горіти надзвичайним світлом»). – Львів, 1992. – С. 8.

6. Ільницький М. М. Не зрікатися своєї душі (Концепція України в творчості Юрія Липи) // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 5.

Щоденний бій – молитовні
Сурми для Того,
Хто держить дві чаші повні
Всесвіту всього.

«Щоденний бій».⁷

У Бога поет просить очищення для своєї душі й своєї нації. Пізнати і полюбити ближнього заповідав нам Господь. І ця любов нехай буде до самозречення. Пам'ятай:

... Серед людей я маю ще рідню,
В минулому й сучасному пізнаю
Відразу їх...

«Люблю я всіх людей».⁸

Символічною є поезія «Виноградник», у якій змальовано цінності вічні й миттєві, добро і зло:

– Чи ж довго нищить будуть, чи ж не стануть врешті
Ніколи в обороні свого, що найбільше й
Найбільш беззахисне – душі? Чи ж тут не буде
Господаря ніколи, тільки – пиха слуг?..
І голос відповів: – Це тільки мить і проба.
Господар є. То – Бог. І він лозу відновить.⁹

Бог – це вічність, безмежні його можливості, на відміну від людських, короткий у людини вік:

Час людини, як вовк, утікає,
Він біжить безупину, кульгавий,
А попереду – поле безкрає, –
Сотворитель у славі.¹⁰

У віршах Юрія Липи поняття Бога й вічності пов'язані з образом смерті, якої він не боїться і яка є супутником і учителем у житті:

Смерть – мій учитель, мій брат і рід,
З смерті зродився, до смерті – мій хід.
Все, що найкраще, то смерті жнива.

«Монах і смерть».¹¹

Швидкоплинне людське життя, але людина повинна достойно пройти земний шлях, виконавши своє призначення, стати достойним виразником нації:

7. Череватенко Л. Господь мігшим мене створив і душу дав нерозділиму // Дніпро. – 1991. – № 4. – С. 149.

8. Ільницький М. М. Не зрікатися своєї душі (Концепція України в творчості Юрія Липи) // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 5.

9. Стебельська А. Поезія Юрія Липи: Бог, Нація, Чин // Березіль. – 1991. – № 1. – С. 283.

10. Маланюк Є. Юрій Липа-поет (Книга спостережень). – Торонто, 1962. – С. 220.

11. Стебельська А. Поезія Юрія Липи: Бог, Нація, Чин // Березіль. – 1991. – № 1. – С. 283.

Не продай же себе ні за радості цвіт,
 Ні за труду плід.
 Ні за слави дим –
 Будь твердим!

«Монах і смерть».¹²

Тільки неповторність власної природи і власної духовності є запорукою самозбереження й відтворення нації:

Просто дивись в лице усьому, що довкола;
 Все, що є рідне, то – рідне,
 вороже – ворожим зостане...
 Будь тим, чим єси, – це є заповідь
 вища від неба.
 А потім, як зможеш, будь тим, чим ти є, –
 будь ще ліпшим.

«Простовіч».¹³

Свідомість роду в концепції України Юрія Липи – одна з найважливіших цінностей нації. Це генетична пам'ять, яка здатна й через століття відновити державницькі структури та моральні засади народу. Липа наводить багато прикладів на підтвердження цієї тези, зокрема відновлення через півтора століття товариств «Січ» і січового козацтва.

У вірші з характерною назвою «Дев'ятнадцятий і Двадцятий» Юрій Липа описує трагічну атмосферу 1919-1920 років – останнього періоду боротьби за державність України:

І от відступають у розривах,
 Усе рідних розривах гранат,
 І от відступають, упадають, покидають
 Свій рідний край.
 – Державо, ти була, як огненна злива!
 Державо, прощай!¹⁴

Поет правдиво змалював трагізм людського життя й особистості. Але його трагізм є оптимістичним і психологічно виправданим, бо постійно пов'язані поняття: Бог і Нація, життя і смерть, доля і чин; вони складають його органічне «вірую».

Всюди навколо палають криваві вогні...
 Їде червоний там хтось на високім коні.
 Кінь із брязкотом ступає по людських кістках;
 Вороном чорним кружляє над селами жах.

«Червоне».¹⁵

12. Там само.

13. Ільницький М. М. Не зрікатися своєї душі (Концепція України в творчості Юрія Липи) // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 5.

14. Червак Б. Ми є Божим валом // Українське слово. – 1994. – 1 вересня. – С. 14.

15. Ільницький М. М. Не зрікатися своєї душі (Концепція України в творчості Юрія Липи) // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 6.

Червоне – тут не тільки колір крові, але й символ небезпеки, злої долі, смерті, ворога.

Юрій Липа аналізує події бурхливої революційної доби, помилки і прорахунки політиків, державних діячів і водночас висловлює захоплення від того, що вона була, самостійна Україна:

Ми такі упиті
Тим, що Вона є знов, –
Що нам наші забиті
І наша кров?¹⁶

Жертви, на думку поета, не можуть зупинити поступу вперед, потрібно перебороти особисте горе заради великої мети – звільнення держави:

Розстріляного закопати,
Над ним ридатиме ще мати
І приговорить панотець!
Вона живе, та Україна,
Вона – над ним, Вона єдина
і в Ній корона душ!
А ви, що стали тут довкола,
Шапки здійняти, нижче чола, –
Спи, брате...
Кроком – руш!
«Сімнадцятий».¹⁷

Характерно, що всяке звернення до України у Липи написане з великої літери. Обоженування своєї держави спонукало письменника до створення поетичних образів – Святої Божої України та Нації – сповнених неземного сйва:

Націє, народжена з огня,
Націє, великая, молись, –
Яснозбройний Юрій, як колись,
Осідлав могутнього коня.
«Св. Юрій».¹⁸

Юрій Липа, розкриваючи призначення України, різко виокремлюється з числа багатьох своїх сучасників, які негативно зображували народ через його невміння здобути незалежність для своєї держави. Поет тяжко переживав поразку української державности. Для нього Україна – велична і свята держава, яка володіє неземною силою. Варто лише пробудити цю силу від сну, і про неї дізнається весь світ:

... Ми – Нація! Ми килими колоній
Розкидали, йдучи, верховодимі шалом,
Плух в нас – шоломи.

16. Маланюк Є. Юрій Липа-поет (Книга спостережень). – Торонто, 1962. – С. 284.

17. Стебельська А. Поезія Юрія Липи: Бог. Нація. Чин // Березиль. – 1991. – № 1. – С. 284.

18. Липа Ю. Поезії / Уклав Є. Маланюк. – Торонто, 1957. – С. 226.

Мечі нам – як долоні.
 Бог і Непримиримість!
 Ми ж є Божим валом!¹⁹

Важливою є думка Юрія Липи про єдність і цілісність нації. Щоб зберегти національну ідентичність, нація повинна само захищатися, самовідновлюватися. У вірші «Зайди» ідея само захисту раси показана в конкретній життєвій ситуації. В село прийшли непрохані гості, їх гостинно зустрічають, але в усьому відчувається страх і готовність до само захисту:

Весела, чиста хата,
 Здавалося, причаїлась і ждала.
 І ждали теж вони... куль?.. гасла?..
 чи кинджала?..
 ... І сонце їм світило, мов крізь ґрати.²⁰

Багато віршів Липи присвячено українському селянству, яке, на його думку, є одним з найголовніших елементів національного організму і найважливіших державотворчих чинників. Селяни – це гарант стабільності нації, самозбереження і моральності її:

Село, село... З пісню й прокльонами,
 І тяжкоплинним ревом волів;
 Ніякими законами, ніякими легіонами
 Ще ніхто села не одолів...
 Дав Ти мені, Боже, землю,
 То не пустив я нікого,
 І не віддав нікому
 Аж до блиску і грому
 Страшного Суду Твого!

«Селяни».²¹

Юрій Липа ідеалізував сільський спосіб життя, селянську родину. Селян він вважав не лише основою народного побуту, але й підвалиною української державності. У своїй боротьбі за незалежність Україна не повинна сподіватися на допомогу своїх сусідів, а розраховувати тільки на власні сили й простувати власною дорогою:

Вперед, Україно! В Тебе тяжкі стопи,
 Пожари хат димлять з-під них:
 Ні Росії, ні Європі
 Не зрозуміти синів Твоїх
 «Вперед, Україно».²²

Поет вірив, що Україна неодмінно стане самостійною державою. Пророцтво звучать його слова:

19. Червак Б. Ми є Божим валом // Українське слово. – 1994. – 1 вересня. – С. 14.

20. Ільницький М. М. Не зрікатися своєї душі (Концепція України в творчості Юрія Липи) // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 6.

21. Там само.

22. Там само. – С. 7.

Знак цей рунічний завис над народом
міцним, важкостопим.
Всупереч Азії жаху і всупереч зручній Європі.
Горнами чорних волей розсипається знак цей,
І все страшніший, величний, огнений, палючий
Сходить над краєм, як дивна планета. Навкруг
Юрби сусідів дрижать. Найстрашніше для них:
чи він стопить,
Чи перетопить в землі цій руду на метал,
І от поволі зростають міста, як хотіння, як гордість,
Поволі тужавіють села, з містами поєднані міццю.
Тяжке багатство і послух вбивають цей край.
Ось він зіпнявся у ритмі. Ось ідуть, і я чую їх кроки.
«Знак цей рунічний...».²³

Вірш для нас актуальний. Україна здобула незалежність і повинна посісти своє місце на геополітичній карті Європи і світу.

Вчитуючись у поезію Юрія Липи, розумієш, що його пером і словом, його вчинками й помислами керувала любов – любов до Бога й України, нації і людини, до ближнього й усього живого на землі. І ця любов допомогла поетові виконати своє земне призначення і знайти душевний спокій. Юрій Липа знайшов своє щастя і перемиг смерть, бо все своє життя до останку віддав справі служіння народові й Україні:

Хоч я умер, беззвучні ці рядки
Хай сповнять зміст могутній, багатоцвітний.
Що з ним життя моє вливається в твоє.
Я смертю вирізьбив: ти стань і прочитай, –
Одне святе є в світі – кров людей хоробрих,
Одні живуть могили – вірних Батьківщині.
«Епітафія».²⁴

На жаль, Юрій Липа дуже рано кинув писати вірші, бо вважав їх недосконалими. Та сучасники, зокрема літературні критики, високо оцінювали поезію Ю. Липи. Євген Маланюк писав:

Дозрілим поетом він з'явився одразу, письменником зі сформованим стилем, тематикою і навіть словництвом. І ці: стиль, тематика і словництво далі залишаються, назагал, незмінними. Вони не еволюціонують, не поступають наперед, може, лише стають з часом дещо сухішими й гострішими, тратячи рештки (взагалі вельми скупі) барвистості і яких-будь декораційних моментів. Пізніші поезії Липи – це вже чиста графіка.²⁵

Важливе місце в літературній діяльності Ю. Липи належить перекладам. Липа, як великий поет, перекладав тільки тих авторів, віршами яких він за-

23. Там само.

24. Стебельська А. Поезія Юрія Липи: Бог, Нація, Чин // Березіль. – 1991. – № 1. – С. 286.

25. Череватенко Л. Господь міцним мене створив і душу дав нерозділему // Дніпро. – 1991. – № 4. – С. 148.

хоплювався. Найдовершенішими є переклади Юрія Липи з німецької мови – поезії Р. М. Рільке й Ф. Гельдерліна, з французької – А. Де Мюссе, Гі де Мопассана й Ж. Роденбаха. Крім того, поет перебував у захопленні від книги полковника Лоренса і перекладав його твори. Відомі також цікаві переклади сонетів Байрона й Шекспіра, творів Кіплінга.

Переклади Ю. Липи відзначаються особливою вишуканістю, природністю і невимушеністю, вони надзвичайно довершені.

Для перекладів Липа обирав вірші за тематикою, ті, в яких звучала любов до Батьківщини та розв'язувалося одвічне філософське питання – призначення людини.

Характерним прикладом може служити переклад вірша Р. М. Рільке «Я живу колами в розстанню»:

Я живу колами в розстанню,
Що над Річчю тонуть, мов без мети.
Я, може, не довершу останнє,
Але мушу я останнє знайти.

Я кружу довкола Бога, Вежі,
Я тисячоліттями кружив,
І не знаю, хто я в безмежжі:
Сокол, буря чи великий спів.²⁶

На думку літературного критика Дмитра Донцова, Юрій Липа є найбільшим поетом після Тараса Шевченка, Лесі Українки та Івана Франка. А Євген Маланюк вважав, що без Липи не з'явилися б такі поети, як Юрій Яновський і Микола Бажан, Олег Ольжич і Оксана Лятуринська.

Крім поезій, перу Юрія Липи належить цікава й своєрідна проза, що характеризується жанровим розмаїттям – це новелі, оповідання, повісті, романи, літературознавчі та наукові праці. З цікавістю зустріли сучасники історичну повість «Гетьман Іван Мазепа» (Одеса, 1917), автор якої правдиво показав величну постать України – гетьмана Мазепу. З великою любов'ю та щирістю написано повість про батька, Івана Липу, та його побратимів – «Світильник негасимий» (Калуш, 1924).

Роман «Козаки в Московії» (Варшава, 1934) засвідчив ґрунтовні знання Юрія Липи з історії України, зокрема про добу Богдана Хмельницького. Либожого трагізму сповнені сторінки роману, як і долі мільйонів українців, що змушені були жити далеко від Батьківщини, в чужих державах. Роман витримав багато перевидань і був названий сучасниками найкращим історичним романом.

Протягом 1936-1937 років трьома випусками видано оповідання й повісті про події 1917-20 років («Нотатник», Львів). А вже згодом після смерті Ю. Липи, в 1946 році, в Авгсбурзі (Німеччина) було видано книгу «Рубан» («Кіннотник» та інші оповідання).

26. Маланюк Є. Юрій Липа-поет (Книга спостережень). – Торонто, 1962. – С. 232.

Юрій Липа був ще й досконалим критиком, літературознавцем. У 1935 році у Варшаві вийшло його публіцистичне дослідження «Бій за українську літературу». У цій збірці-есе письменник визначив своє кредо: «Зрозуміти свій час, зрозуміти людей, людські стремління й конфлікти, окреслити місце власної духовної раси та її письменства серед людства».²⁷ Літературне дослідження було особливо актуальним, бо стало своєрідною реакцією на тогочасні суспільно-політичні обставини. Поразка в національно-визвольних змаганнях породила апатію та зневіру в саме існування Української держави. Тому роля поета, провідника ідей національної самобутності, стала значно вищою. У зв'язку з цим Ю. Липа писав: «Не зважаймо на сих нащадків віку безволля і зневіри – виховуймо й творім Державність. Пишім цікаво, віддаймо себе з цілою енергією і оптимізмом. Нехай нас відвідає творчий дух літератури».²⁸ Розвідка ґрунтовна, глибока й варта того, щоб її було надруковано та вивчено в наш час.

Чекають на вивчення та використання його наукові праці – «Цілющі рослини в давній і сучасній медицині» (Львів, 1937) та «Ліки під ногами» (Краків-Львів, 1943) – за які Ю. Липі було присуджено стипендію Лондонського університету. Як відомо, Липа мав гучну славу лікаря. Удосконалюючи свої знання й уміння, він звертався до народної медицини, збирав трави, етнографічні матеріали, звертався до магії, записував рецепти від старих людей, збирав замовляння, заклинання. Ці знахідки та власні дослідження й лягли в основу наукових праць на теми медицини, які потребують перевидання в наш час.

Багатогранність літературної творчості Юрія Липи вражає. Але найважливішими в його прозовому доробку є історіософські та політичні твори.

Статті «Українська доба» (1936) та «Українська раса» (1937) стали початком для найцінніших творів – «Призначення України» (Львів, 1938), «Чорноморська доктрина» (Варшава, 1940) і «Розподіл Росії» (Варшава, 1941). Ці політико-історіософські твори принесли їх авторові прижиттєву славу. Та вони майже невідомі сучасному читачеві. «Важко уявити книгу, більш потрібну для сучасного українця, ніж «Призначення України».²⁹

Юрій Липа своїм проникливим розумом зумів опанувати необхідні знання з історії, географії, археології, антропології, економіки, соціології, філософії й узагальнити їх з метою визначення місця й ролі України та її права на незалежність.

Сам автор визначав провідну ідею праці «Призначення України» так: «Призначення України є тільки в ній самій, її доля є в її людях та в її моральних та матеріальних засобах. Нема ніяких т. зв. об'єктивних перепон до вивищення й утвердження наново великого народу, що мав поразку».³⁰

27. Череватенко Л. Господь міцним мене створив і душу дав нерозділиму // Дніпро. – 1991. – № 4. – С. 151.

28. Червак Б. Ми є Божим валом // Українське слово. – 1994. – 1 вересня. – С. 14.

29. Липа Ю. Призначення України (Вступна стаття Мороза В. «Горіти надзвичайним світлом»). – Львів, 1992. – С. 3.

30. Там само.

Композиційно праця «Призначення України» складається з чотирьох частин.

У першій частині Ю. Липа проаналізував політичну ситуацію в Європі. На думку автора, Європа втратила духовну єдність і не має такої держави чи народу, що впливали б на інших. Серед могутніх давніх європейських держав вагоме місце посідає Україна. Українці повинні позбутися комплексу нижчевартості.

Кожна нація неповторна. Неповторність нації починається з неповторності особи. Кожному українцеві потрібно пізнати самого себе, знайти власне «Я» в глибинах душі. Пізнання зовнішнього світу й інших народів теж відбувається через пізнання себе. «Як можна інакше дивитися на світ, як не з нутра власної раси? Божеським законом є відчувати своє власне „Я“, свою родину, цілий свій рід – найвищим!». ³¹ Складаючи характеристики українським лідерам ХІХ та початку ХХ століття, Ю. Липа прийшов до висновку, що вони якраз навпаки розуміли призначення України. Діячі минулого часто заперечували українську культуру тільки тому, що вона не була німецько-англійською. Для діячів цього періоду найхарактернішими були песимізм і зменшення ролі України.

Липа стверджував, що чужі доктрини й догмати не враховують психологію і традиції України, тому є шкідливими й руйнівними для українців. «Чужа доктрина мусить дати вкінці розбиття, пониження і безнадійність. Бо завдяки їй трактуємо свій край ззовні, як чужинці». ³²

Юрій Липа пишався українською історією та культурою, минулим і вірив у майбутнє України.

У другій частині «Призначення України» Юрій Липа зупинився на працях українських дослідників свого народу, тут аналізується вся його історія та геополітичні умови.

Першим поборником і захисником Української державности, на думку Липи, був скромний священик Подолинський з галицької провінції. Полемізуючи з польськими авторами, які стверджували, що Україну вигадали німці, щоб відірвати українські землі від Польщі, Подолинський аргументував своє заперечення так: «Ми віримо сильно у відродження вільної, незалежної України... Хочемо бути народом і будемо ним, бо голос народу – це голос Божий». ³³

Досить сміливо й ґрунтовно відкидав Подолинський намагання поляків привласнити українські землі: «Коли українцям треба було спольщитися, щоби Польща була сильна, чи не краще, щоби поляки зукраїнізувалися? Коли українці – то поляки, і навпаки, поляки – то українці, то чи не краще завести по школах українську мову навчання і хай усім здається, що вони говорять по-польськи?!». ³⁴

Думки Подолинського надзвичайно переконливі й звучать по-новому, хоча висловлені вони ще в 1848 році. Його ідейним наступником став Д. Донцов, названий символом епохи, духовним ідеологом 1920-30 років.

31. Там само. – С. 8.

32. Там само. – С. 9.

33. Там само. – С. 4.

34. Там само.

Стосовно геополітичного становища України Юрій Липа наводить і розвінчує псевдонаукові теорії, або «псевдогенеральні ідеї»,³⁵ як він їх сам називав. Ці теорії, створені чужими урядами, не мають рушійного характеру, але ще відіграють певну роль у світогляді пересічного українця. Прийшли вони з ХІХ століття.

Юрій Липа заперечував теорію про те, що Київська Русь занепадала тому, що собою закрила дорогу монголо-татарам на Захід. Він стверджував, що були й інші причини занепаду Русі, та й шлях у Західну Європу перекрито не повністю, адже дійшли азіати до Балтики й Адріатики.

Розвінчує Липа й теорію боротьби України з кочовиками, навпаки, він пише про те, що кочовики «в'язали Русь із багатством Сходу».³⁶ «Торгові каравани войовники пропускали іноді навіть крізь свої бойові лінії» (Вернадський).³⁷ Автор вважав, що теорію «відвічної ненависти й боротьби з кочовиками і Сходом»³⁸ вигадали під час війни з Туреччиною (1877-1878) у Петербурзі члени уряду.

Аналогічно було винайдено, на думку Липи, ідею слов'янофільства. Цю механічну доктрину швидко сприйняв російський уряд і почав запроваджувати її в життя, створивши слов'янський музей у Москві (1837) та катедру слов'янської філології на чолі з патріотом-українцем Осипом Бодянським. В Україні ж ідеї слов'янофільства переросли у створення Кирило-Методіївського братства. А от чехи використали міт слов'янофільства, щоб відірвати українські землі в Закарпатті.

Оригінальною є думка Ю. Липи про те, що не було праслов'ян, бо немає жодної пам'ятки, яка б це підтвердила: «Не праслов'яни жили на Україні, лише праукраїнці. Що ж до спорідненості слов'ян, то за синоптичною таблицею В. Щербаківського є їх дві цілком різні групи. Україна разом із болгарами, сербами і чехами належить до групи із осілим і хліборобським підложжям».³⁹

Липа вважав псевдонауковою теорію марксизму-ленінізму. Серед теоретиків ленінізму не було жодного українця, писав Ю. Липа, оскільки теорія не відповідає українському характерові й завдала Україні великої шкоди: «Та державність українська в совітсько-ленінській добі була знищена Москвою значно швидше, ніж попередня козацько-гетьманська. Петербург відтинав її систематично півтора століття (до пол. ХІХ ст.), сучасна Москва для знищення УССР видала тільки 15 літ».⁴⁰

Усі перераховані вище теорії є нереальними, шкідливими і «неморальними»⁴¹ ідеями. Відкидаючи індивідуальні особливості народів і рас, вони знищують гармонію та рівноправні зв'язки між ними.

35. Там само. – С. 192.

36. Там само. – С. 195.

37. Там само.

38. Там само.

39. Там само. – С. 198.

40. Там само.

41. Там само. – С. 199.

Ю. Липа у праці «Призначення України» проаналізував і сучасні йому течії та зробив аргументовні висновки. Зокрема, що в історії важливе все. Автор сподівався на зміни в духовному світі українців, якщо виправдає поразку національно-визвольних змагань 1917-1923 років.

Юрій Липа, на відміну від багатьох критиків, вважав, що українських соціалістів потрібно шанувати, бо серед них багато таких, які загинули за Україну, за щастя інших.

Про український націоналізм Ю. Липа писав, що його зародження пов'язане з іменем Богдана Хмельницького, а першою націоналісткою потрібно вважати Олену Пчілку, яка широко розвинула програму українського націоналізму.

Письменник аналізував ще й інші рухи і традиції українців, зокрема ворожитство, військовий і державний традиціоналізм.

Якби всі ці теорії відповідали українському характерові, базувалися на засадах його історії, культури і традицій, то змогли б зорганізувати українську націю, відчуті її ідентичність і мали б майбутнє.

У третій частині праці «Призначення України» Ю. Липа дав оцінку українській нації, зупинився на її психологічних, біологічних та історичних засадах.

Юрій Липа в науковому дослідженні виклав своє бачення процесу формування української нації. Українська раса, на думку Липи, сформувалася на основі таких складників: трипільського (хліборобського), еллінського (світотглядно-естетичного) та готського (адміністративно-мілітарного). Взаємозв'язок цих складників творить повноту і цілісність нації.

Ю. Липа давав високу оцінку українському селянству, вважаючи його одним із найголовніших чинників української державности. Він писав: «Найрізніших і часто найздібніших людей має в собі українське селянство».⁴² На думку письменника, саме селяни якнайбільше зберегли мораль і всі чесноти нації. Він розповідає про випадки вигнання із сіл чужинців, коли ті сприймалися як ворожа сила. Адже кожна нація відрізняється від інших перш за все своєю психологією, мисленням і поведінкою, які накладають відбиток на зовнішність. Раса в розумінні Ю. Липи – це психологія, етнопсихологія, дух. «Отже, раса різниться одна від одної не так фізичною особистістю, лишень передусім духовною особистістю. Расі в значенні антропологічним протиставляємо расу в значенні історичному».⁴³ Тому він закликав сприймати свою націю без хворобливої манії нижчевартости, але й без зайвої самозакоханости. Саме такий погляд і дав можливість йому побачити велич української нації, для якої характерні солідарність і єдність особистостей: «Українська раса – це раса солідаристів, яких суспільний ідеал – група, а не індивідуальність».⁴⁴

Українське суспільство завжди було й буде зразком взаємовідносин груп, якщо тільки вони не є штучно нав'язаними ззовні, як це було з совхами-комунами.

42. Там само. – С. 177.

43. Там само. – С. 8.

44. Там само. – С. 207.

Тільки єдність біологічного, історичного та духовного чинників складає характер кожної раси.

У четвертій частині «Призначення України» викладено провідні думки українців, основні ідеї української еліти.

Липа вважав, що найбільшою цінністю його праці є визначення величії України та її цінности для світу. Найважливіші риси української нації характерні для її найкращих представників, української еліти. Відкриває цю почесну когорту Михайло Грушевський, перший президент України. Іван Франко високо оцінив роль Грушевського в розвитку історичної науки, назвавши його працю «величавою основою української історичної науки та невичерпальним джерелом національно-політичного й соціально-культурного самопізнання і освідмлення. Історія ця вводить нас справді вперше в сім'ю європейських народів».⁴⁵

Найхарактернішою рисою М. Грушевського є надзвичайна скромність, яка, до речі, властива й усім іншим духовним провідникам української раси. Це стосується й Тараса Шевченка, й Івана Франка, сучасники яких відзначали їх великий розум, простоту, ввічливість і незвичайну скромність. Скромність була визначною рисою і Симона Петлюри.

Риси українського характеру завжди залишаються з людиною, і духовний зв'язок із нацією не переривається ніколи, навіть тоді, коли людина тривалий час перебуває за межами України. Для прикладу Юрій Липа наводить імена українців, відомих усьому світові. Приналежність до української нації змушувала графа Розумовського турбуватися про геніяльного композитора Бетговена. А українська кров спонукала Міклухо-Маклая відкривати нові країни і народи. Письменник Василь Наріжний жив у Петербурзі, але ненавидів його, а свої найкращі твори він присвятив Україні.

Ці та інші представники української еліти творять духовну скарбницю української раси. Їхні душі зливаються з українською історією. «Душа сильної людини мусить бути суцільна і душа раси в історії – однією. Це є закон Провидіння».⁴⁶

Юрій Липа стверджував, що кожна людина повинна виконати в житті своє призначення, як і держава – своє. Призначення України складається з призначення кожного українця. Складності історії виховують у нас мужність і волю. Воля необхідна кожному для боротьби проти ворогів і для виживання в нелегких ситуаціях. Втрата матеріальних цінностей формує характер, схиляє особу до колективізму, веде її до походів і переселень. «Відродження сили українців часто виступало по попереднім знищенні їх матеріальних можливостей. Можливо, що упадок матеріальних пут визволяє душу раси».⁴⁷

Матеріальні нестатки, суспільні зміни та природні катаклізми спонукають людей звернутися до релігії. Але релігія має бути своєю, вимовлятися рідною мовою; тільки така релігія допоможе вистояти нації й перемогти, а ще ду-

45. Там само. – С. 205.

46. Там само. – С. 213.

47. Там само. – С. 216.

ховність і народна мораль. На думку Ю. Липи: «Одність, власна релігія, власна висока мораль і відвічні геополітичні підстави – це є величезні заповіді».⁴⁸ У виконанні цих заповітів полягає одвічна місія України та кожного українця.

Прочитавши історіософську працю «Призначення України» Юрія Липи, можемо дорікнути авторові: а як же з такими цінностями, як гуманізм, демократія, права, свободи, що виробила світова цивілізація протягом віків. Письменник не міг опиратися на ці загальнолюдські принципи, бо вони в той час були потоптані в Європі. Сьогодні ситуація змінилася. Та вряди-годи виникає питання: чи демократія і права людини є гарантом безпеки нації і держави, чи національна держава є гарантом демократії і прав людини? Адже були ми свідками порушення прав і свобод громадян окремих держав і невизнання незалежності країни взагалі уже в 1990 роки.

«Призначення України» має величезну вагу для сучасників і є особливо актуальним для нас зараз, у час будівництва держави, бо українотворення починається з формування українського «Я». Викорінення внутрішнього малоросійства і формування української свідомості і духовності в кожному представникові української нації – таке завдання поставив перед собою Ю. Липа і виконав його своєю працею «Призначення України».

Липа-соціолог був одним з найвидатніших теоретиків української політичної думки.

Проза Юрія Липи – це документальне відтворення історичного розвитку України, поворотні етапи на шляху її становлення.

48. Там само.

Ярослав Попик

Історія та історичне пізнання (Філософські ескізи)

Небагато знайдеться в історії української думки філософів, з ім'ям яких у нас асоціювалися б не тільки теми їх творчості, але й діяльність цілої філософської школи. Одне з таких імен – Вадим Іванов, філософ, чие ім'я ми нерозривно пов'язуємо з діяльністю київської школи філософії світогляду.¹

Говорячи про школу Іванова, я, безперечно, припускаюся значної міри умовності, оскільки ця школа не була організаційно або навіть структурно оформлена. Іванов не написав програмної праці цієї школи і не був учителем більшості членів групи, швидше – колегою і неформальним лідером. Усіх членів школи, втім, об'єднували спільна тема філософських досліджень – «світоглядна свідомість» (Іванов) і спільний патос критики тези про всесилля й усепроникність наукової свідомості. Іванов був духовним надхненником світоглядних філософських студій у Києві й по праву може вважатися лідером школи.

Визнаючи великий особистий внесок творчості Іванова в розвиток української філософії, я все-таки поведу мову не тільки про його філософські ідеї, але й про філософське надбання всієї школи, яку він духовно очо-

1. У жодній із праць з історії української філософії не йде мова про діяльність цієї школи (хоча в цілому про ідеї, які розвивалися в її межах, дуже часто говориться. Вони висвітлені, наприклад, на сторінках підручника «Історія філософії України» [К., 1994. – С. 403-407]). Так, скажімо, В. Горський у своїй монографії «Історія української філософії», описуючи філософське життя в УРСР 1960-80 років, виділяє дві філософські школи: П. Копніна – школу «логіки наукового пізнання» і В. Шинкарука – школу історико-філософських досліджень (див.: Горський В. Історія української філософії. – К., 1996. – С. 278-279). Я б сказав, що була й третя школа – філософії світогляду, лідером якої був В. Іванов. Вона об'єднувала представників світоглядного напрямку філософських досліджень у Києві (перш за все – в Інституті філософії АН УРСР) і по суті протистояла школі Копніна. Умовно кажучи, «копнінці» займалися філософією науки, а «івановці» – філософією культури.

Праці, у яких розвивалися основні теми цього напрямку – у значній своїй частині колективні монографії: «Человек и мир человека» (К., 1977), «Практика – познание – мировоззрение» (К., 1980), «Диалектика деятельности и культура» (К., 1983), «Категории философии и категории культуры» (К., 1983), «Мировоззренческие ориентиры мыслительной культуры» (К., 1993) та інші. Програмною працею школи я б назвав книгу В. Іванова, Є. Бистрицького, В. Козловського і М. Тарасенка «Мировоззренческая культура личности» (К., 1986). Окрім них, представниками київської школи філософії світогляду можна назвати М. Булатова (див., напр., його праці «Деятельность и структура философского знания», – К., 1976, і «Диалектика и культура», К., 1984), С. Кошарного (див. його книгу «Біля джерел філософської герменевтики», – К., 1992), А. Лоя (див., напр., його «Сознание как предмет теории познания», – К., 1988) і В. Табачковського (див. його монографію «Человеческое мироотношение: данность или проблема?», – К., 1993). Крім того, надзвичайно важливими для розуміння основних ідей школи є праці: «Человеческая деятельность – познание – искусство» В. Іванова (К., 1977), «Культурный смысл: генезис и функции» В. Козловського (К., 1990), і «Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие» Є. Бистрицького (К., 1991).

лював. Не так уже часто в українській філософії нам доводиться мати справу зі школами!

У центрі уваги досліджень представників цієї школи – філософські проблеми формування світогляду. Іванов та інші філософи світоглядного напрямку вперше в українській радянській філософії звернули увагу на те, що, окрім сфери наукового, теоретичного знання, є ще величезна невивчена ділянка «практичного» знання, вираженого в модусах вірувань, переконань, різного роду ціннісних орієнтацій тощо. Ці знання пов'язані не з понятійним мисленням, а з безпосередньою життєдіяльністю людини. Філософській аналізі генези та функціонування цього типу знання, що мало світоглядний, а не науковий характер, і присвячена творчість представників цієї школи.

Первинною проблемою, з якої згодом виросла вся проблематика українських філософів світогляду, була чисто практична складність «комуністичного виховання трудящих» (читай – формування світоглядної культури особистості). Справа в тому, що світогляд у радянській філософії до 1960 років традиційно розглядався як одна з форм наукової свідомості, він переважно ототожнювався з поняттям марксистсько-ленінської філософії. За такого підходу комуністичне виховання зводилося до чисто освітнього завдання передачі певного багажу теоретичних знань. Але практика свідчила про неефективність «навчання світогляду» (Іванов). Саме по собі знання положень марксистського вчення ще не змінювало переконань і ціннісних орієнтацій людини, а відповідно й характер її життєвої практики. Висновок, якого дійшли українські філософи: необхідно розвести поняття світогляду, витлумаченого як наукова теорія, і поняття світогляду, який безпосередньо визначає форми людської діяльності. Причому різниця між цими двома типами світогляду полягає не в змісті чи ступені обґрунтованості, а має принциповий онтологічний характер. «Світоглядна теорія й реально використовувана на практиці світоглядна свідомість людей, якими вони керуються у своєму житті та взаємостосунках, являють реальності різні за способом організації та характером виявлення», – пише В. Іванов.²

Таким чином, перед українськими філософами виник новий предмет дослідження – реально використовуваний, або життєвий, світогляд. У його основі лежали не абстрактні теоретичні знання, а конкретні переконання та життєві орієнтації, які складали регулятивну структуру життєдіяльності особистості. Природно, що вивчення світогляду під таким кутом зору вело до необхідності дослідження тієї сфери, де він функціонував – сфери безпосереднього людського життя, «практичного світу» (Бистрицький), або «світу людського буття» (Іванов). При цьому сам світогляд розглядався як певний досвід такого світу. У характеристиці цього досвіду представники філософії світогляду розходяться. Однак спільним для всіх є визнання двох його особливостей. По-перше, цей досвід завжди є особистим, тобто «відливається у формах самосвідомості» і являє собою не теоретичне відсторонене зна-

2. Іванов В. Введение // Мировоззренческая культура личности. – К., 1986. – С. 7.

ння, а «інструмент самовизначення людини у світі».³ По-друге. цей досвід, як і всякий інший, є історичним, що передбачає: а) його визначеність усією суспільно-історичною практикою – культурою у широкому сенсі (Іванов, Бистрицький, Козловський та інші); б) обмеженість конкретною історичною ситуацією, так би мовити, конкретними умовами культури. Думаю, без перебільшення можна сказати, що основною темою філософії світогляду була проблема взаємовідношення між цими двома аспектами світоглядного досвіду: його історичною природою й особистісним характером. Ось як цю проблему формулює Є. Бистрицький: «... яким є зміст світоглядної свідомості особистості, що використовує культурно-історичний досвід, систему культурних значень як реальний практичний орієнтир у житті?».⁴

Отже, чисто ідеологічне питання, як виховати комуніста, трансформувалося у філософську проблему – як універсальне знання (досвід культури) стає індивідуальним (світоглядом особистості). Це, безумовно, вже було виходом до проблематики сучасної західної філософії...

Відаючи належне вимушеній майстерності езопової мови філософів світогляду, все ж хотілося б звернути увагу на певне ускладнення, яке виникає при читанні їхніх текстів. Постійно відчувається певна недоговореність, незавершеність думки. Безперечно, значною мірою це зумовлено тим, що в той час багато про що просто не можна було сказати. Однак, можливо, є і більш глибока причина такої недовомовленості. На мій погляд, вона полягає в протистоянні між мовою викладу і тією думкою, яку намагаються висловити українські філософи світогляду. І проблема не в тому, що на цю мову накладають якісь обмеження ззовні, а в тому, що сама вона обмежена і не знаходить засобів для розвитку думки. Причина цього не в бідності словника української чи російської мови, а у відірваності нашої філософської мови від досвіду традиції, або, користуючись термінологією «івановців», від досвіду загальнолюдської культури.

Наша думка тривалий час розвивалася за частоколом залізної заслони. Однак технічний прогрес, незалежно ні від яких кордонів, надає всім процесам, що відбуваються у світі, універсального характеру. Ми розвивалися як частина загальнолюдської культури, однак не осмислювали цю подію, не мислили себе в контексті традиції. Це й створювало прогалину між необхідністю в осмисленні, у думці й фактичним рівнем осмисленості, рівнем мови; між обумовленістю традицією та осмисленою причетністю до неї...

Цікаво, що з філософської концепції «івановців» і з аналізу самого їхнього філософування ми винесли одну й ту саму думку: пізнання людиною світу обумовлене традицією, причому таким чином, що в основі досвіду цього пізнання лежить досвід традиції.

Далі я хотів би, відштовхуючись від цієї думки, запропонувати в низці філософських пасажів її, так би мовити, герменевтичний розвиток, використовуючи, щоправда, іншу мову й полишаючи мистецтво Езопа...

3. Там само.

4. Быстрицкий Е. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие. – К., 1991. – С. 45.

Ось одна з дивовижних якостей історичного мислення – воно здатне пов'язувати людей, життя і творчість яких у їх час ніколи не перетиналися. Наприклад, сьогодні ми можемо порівнювати моральну філософію Сковороди і Канта. І хоча зразу нам важко уявити собі, як можна співставити дві настільки відмінні традиції філософського мислення, ми вже тепер певним чином усе ж налаштували свій внутрішній історичний погляд на два культурні світи однієї епохи XVIII століття і намагаємося знайти спільний ґрунт для порівняння двох культурних феноменів. Наше прагнення продиктоване необхідністю зробити взаємопроникаючими два стилі думки, досягти взаєморозуміння між ними. Але у випадку зі Сковородою і Кантом прагнення до такого розуміння є бажанням навести мости між чимось, що сама історія не завдала собі праці пов'язати. І все-таки, незважаючи на протест історичного факту, саме на пошук такого зв'язку спрямовується наша думка.

Фундаментальна особливість історичного мислення полягає в тому, що воно прагне завершити нездійснене в минулому. Для мислення, спрямованого на досягнення історії, остання не може бути застиглою минувшиною, не може вичерпуватися сукупністю вже відбулого, вона взагалі не може перебувати тільки в минулому, бо тоді ми втратили б здатність мислити її. Для мислення, що прагне досягнути історію, будь-яка історична подія завжди є чимось незавершеним, не виконаним до кінця, чимось, що має свої завдання в теперішньому. Будь-яка подія історії продовжується в наступній, до неї спрямована, у ній довершується й у ній знаходить свій новий сенс.

Історія нічого не залишає в минулому, але акумулює весь зміст того, що відбувається, і несе з собою. Минуле завжди є зверненням до того часу, з якого воно оглядається, і в ньому перебуває. Розглянуте з точки зору присутності в сучасності, минуле, чи, що за такої точки зору те ж саме – спадщина, завжди виступає як незавершений проєкт, як певна нездійснена можливість, яка вимагає свого виконання в теперішньому.

Тому в дослідженні спадщини шляхом розуміння або осмислення минуле наче наново оживає, відкривається новими гранями сенсу, що були приховані від безпосередніх його творців. Ці грані відкриваються завдяки історичній дистанції, що існує між творцем історичного тексту (а саме у вигляді тексту завжди доходить до нас історична подія) і його тлумачем. Дистанція дає можливість осмислити раніше втілене в тексті історії, виходячи з інших передумов мислення, передумов, що вже не включені до контексту історичної ситуації, продуктом якої був текст. Таким чином, дистанція наближує до більш повного й об'єктивного розуміння історичної події. Своєю суттю та невиконаністю задуму минуле звертається до сучасності, захоплюючи її своїм викликом зсередини відкрити себе в ній, і продовжує тривати в теперішньому, намагаючись виконати нездійснений задум.

Що ж дозволяє минулому вічно залишатися в сучасному, що зберігає спадщину для нас? Що відкриває можливість нашого перебування в традиції, а традиції бути присутньою в нас? Наша думка. Наше зусилля розуміти традицію.

Історія завжди є певною інтерпретацією, нехай навіть найдостовірніших і найневтральніших історичних фактів. Історія – це те, що дослідник бачить у ній. Тобто вона є чимось таким, що присутнє тільки в теперішньому її осмисленні й існує через нього та завдяки йому. Історія існує завдяки зусиллю людини досліджувати або, точніше, мислити її. Подія минулого стає історичною подією, або подією традиції, тільки тоді, коли вона оприсутнюється думкою в теперішньому моменті. Це оприсутнення, з одного боку, є розкриттям традиції в нас і для нас, а з іншого – наше розуміння традиції. Через таку присутність у теперішньому подія набуває свого буття, або відбувається. Відбувається вона через той специфічно людський спосіб буття, яким є розуміння...

Те, що історія завжди є певною інтерпретацією, означає, що не існує такої речі, як об'єктивна історія чи єдино правильне, адекватне відображення реальних історичних подій. Як би історик не намагався залишатися об'єктивним у викладі історичного матеріалу, його історія завжди буде лише певним тлумаченням подій минулого. Тлумаченням, яке залежатиме перш за все від характеру життєвого досвіду дослідника, від його «досвіду світу» (Гайдеггер), або, як сказали б «івановці», від його світогляду.

Це не означає, втім, що внаслідок того, що неможливо перевірити твердження істориків, істина повинна бути вилучена зі сфери історичного пізнання. Слідом за Гадамером можна визнати, що сама історія є одним із способів розкриття істини. Щоправда, для наближення до відкриття істини історії герменевтика вимагає зміни традиційної пізнавальної настанови. Замість того, щоб вивчати історію, необхідно намагатися розуміти її.

Що ж означає «розуміти історію»? Для відповіді на це питання прояснимо спочатку сенс герменевтичного поняття розуміння.

Розуміння Гадамер, слідом за своїм учителем Гайдеггером, розглядає не як одну з форм наукового пізнання, а як спосіб людської орієнтації у світі, спосіб убудування людини у світ. Розуміння за Гайдеггером – це тип ставлення мислещої істоти до світу, спосіб її присутності там. Таким чином, це центральне для філософської герменевтики поняття розглядається автором «Буття і часу» та його послідовниками як онтологічна, а не гносеологічна категорія. Розуміння є способом людського буття у світі, а не просто однією з форм пізнання людиною світу (пізнання розумною істотою навколишньої реальності).

Така позиція дозволяє подолати характерну для класичної гносеології суб'єкт-об'єктну парадигму пізнавального процесу, де той, хто пізнає, мислиться як суб'єкт, те, що пізнається – як об'єкт, а істина – як адекватне уявлення першого про друге. Адже у випадку з розумінням, згідно з герменевтикою, немає суб'єкта, пізнавальна активність якого була б спрямована на об'єкт, що протистоїть йому. Є тільки убудованість людини у світ, особливий спосіб присутності там. І цей спосіб – розуміння.

«Присутність» (Гайдеггер називає її *Da-sein*) не розрізняє суб'єкта і об'єкта, а здійснює свій досвід пізнання світу зсередини його самого, так би мовити, через буттєву сполученість з ним. «Присутність», як буття у світі, у пізнанні

істини заодно зі світом. Вона не висловлює що-небудь істинно чи хибно як суб'єкт, що пізнає, раціоналістів Нового часу, але разом зі світом прагне до вивільнення суцього від небуття, до відкриття суцього. У такому виявленні суцього відкривається істина. Гайдеггер пише: «Сутність істини... проявляє себе як входження (вставлення) у сферу виявлення суцього».⁵

Розуміння історії, таким чином, не розглядається більше як чисто пізнавальний акт, а характеризується як дія, що зачіпає глибинні основи людського буття. Тлумачення історичного тексту є не суб'єктивною інтерпретацією певного предметного змісту, а проясненням умов розуміння (людської «присутності»), або осмисленням того історичного «досвіду світу», який складає онтологічну основу будь-якого розуміння. Отже, справжнє історичне пізнання являє собою таке оволодіння традицією, яке в той же час є самопізнанням («присутністю» через подію – здійснення=осмислення=розуміння традиції).

Однією з фундаментальних властивостей української філософії є її дискретність, або від-сутність безперервної традиції. На відміну від європейської філософії, вона не являє собою тяглість філософських вчень, що послідовно розвивалися і впливали одне на інше протягом усієї європейської історії від античних часів до наших днів. Українська філософія до сьогодні не має своєї картини, або історії.⁶ Більше того, під сумнів ставиться саме питання про існування української філософії.

Такий стан речей, звичайно, створює певні складнощі для всякого українського філософа, який приступає до будь-яких філософських дослідів. Адже йому треба перш за все визначитися, у рамках якої філософської традиції він розробляє ту чи іншу проблему і який категорійний апарат буде використовуватися в дослідженні. В умовах української філософії дослідник

5. Хайдеггер М. О сущности истины // Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. – М., 1991. – С. 17.

6. В українських історико-філософських дослідженнях мова постійно йде про історію філософії в Україні чи історію філософії України, але не історію української філософії. Винятком є нова робота В. Горського «Історія української філософії» (К., 1996). Концепцію української філософії Горський обґрунтовує через поняття національної філософії. Українська філософія розглядається дослідником як складова української культури. Втім, у книзі Горського ми все-таки не знаходимо чітких філософських дефініцій понять «національна культура», «національна філософія» і «філософія». Тому відкритими залишаються питання, чому таких мислителів, як С. Оріховський, О. Новицький, П. Авсєнев та багатьох інших, треба вважати саме українськими філософами, або на якій підставі можна називати філософами письменників Пантелеймона Куліша і Тараса Шевченка.

Визнаючи помітну наукову вартість книги В. Горського, її своєчасність і значний внесок у розвиток історико-філософських досліджень української філософії, я все-таки не погодився б із назвою цієї книги. Думаю, що тому її краще було б означити як «історія української філософської думки», аніж «історія української філософії»; визнаючи чи не визнаючи О. Новицького українським філософом, можна прослідкувати вплив його ідей на розвиток української філософської думки; важко назвати Т. Шевченка філософом, але можна й треба аналізувати філософські думки, якими пронизана його творчість.

Втім, історія української філософської думки ще не змальовує картини української філософії. Для цього необхідне дослідження історії філософських ідей, або історії певної традиції суто філософського мислення.

не має філософського ґрунту, спираючись на який він міг би розвивати якусь окрему проблему.⁷ Фундаментальною умовою його філософування є відсутність традиції.⁸

Звичайно, ця обставина має для нашої філософії певні наслідки. По-перше, відсутність філософського ґрунту примушує звертатися до глобальних, перш за все смисложиттєвих, проблем, що не завжди доречно, а головне, переважно, здійснюється не на належному філософському рівні. По-друге, відсутність авторитету класичних зразків створює ґрунт для навколофілософських спекуляцій, які намагаються представити у вигляді оригінальних способів філософування. По-третє, відсутність, а точніше забуття, «своєї» традиції примушує звертатися до «чужої» і розвивати теми західноєвропейської філософії, які в більшості випадків так і не засвоюються на нашому культурному ґрунті й залишаються «висіти» між західним і українським культурними світами, не потрібні там і незрозумілі тут.

Усі ці наслідки – підводні рифи, які чатують на всякого дослідника, що не завдає собі праці осмислити фундаментальну ситуацію філософування в умовах відсутності традиції. Специфіка цієї ситуації настільки радикально визначає характер усієї нашої філософської творчості, що я б навіть ствердив: будь-яка праця в ділянці української філософії сьогодні повинна починатися з чіткого прояснення ставлення до традиції і з постановки проблеми її відсутності. Тільки через питання про традицію, а разом з тим і поворот до орієнтації на неї можна повернути її актуальну присутність і підготувати ґрунт для справжньої філософської думки.

Адже проблема відсутності традиції – це не проблема її неіснування, а проблема нашої відособленості від неї. Минуле не включено у свідомість сучасності, але присутнє там. Проблема втрати традицій треба розглядати як проблему необхідності її актуалізації, а не як привід для фатальних песимістичних тверджень. Традиція завжди присутня в культурі, висловлюючись мовою Гегеля – «в собі» і «для себе», але не завжди «для нас». Аби спадщина ожила для нас, необхідно осмислити її через сучасність...

Проблема традиції і питання про неї не є новими для нашої культури. З особливою гостротою і наполегливістю воно ставилося під час так званої літературної дискусії 1925-1928 років. Якщо вдуматись у суть цієї дискусії,

7. Тут я, безумовно, не маю на увазі того, що українськими філософами не написано нічого вартісного. Створено багато цінних філософських праць, можна говорити навіть про існування деяких шкіл, але не створено певної традиції філософського мислення з чітко визначеним колом проблем, ідей і принципів, а головне – з єдиною понятійно вивіреною філософською мовою.

8. Мова тут не йде про абсолютну відсутність традиції, але, скоріше, про відособленість від неї, про, так би мовити, актуальну її відсутність. Справді, традиція завжди присутня у культурі як можливість і як умова розуміння сучасності. Відсутня вона в тому сенсі, що є неосмисленою, віддалена від мислення її суті, а тому не відкриває своєї сутності. Проте вона все ще сутня: префікс «від» означає її незавершеність, її якусь неповноту, з іншого боку, він говорить про прагнення традиції до відкриття своєї сутності. Дефіс у слові «відсутність» означає напруження, яке виникає між присутністю традиції в культурі та її неосмисленістю людиною.

то стане очевидним, що мова йшла не просто про вибір між літературними орієнтаціями на західноевропейські зразки чи на окремішню пролетарську культуру. Суперечка була про сенс мистецтва і культури та про місце традиції в них.

Микола Зеров, який закликав звернутися до європейської спадщини, казав не стільки про необхідність знайомства з якоюсь зовнішньою культурою, скільки про повернення до джерел свого культурного спадку. Для неокласика Зерова джерелом його культури була греко-християнська традиція, він не мислив собі ані мистецтва, ані будь-якого іншого виду культурної творчості поза її досвідом.⁹ Засвоєння традиції Зеров визнавав необхідною умовою існування літератури та взагалі будь-якої думки, що осмислює. Тому відповіддю на ключове запитання дискусії «камо грядеши?» в Зерова було: «Ad Fontes! Тобто йдімо до перших джерел, доходьмо кореня».¹⁰

Що ж, проголосимо разом із Зеровим: «До джерел! До традиції!»... □

9. Див., напр., статтю М. Зерова «Ad Fontes» у книзі: Зеров М. К. Твори: В 2 т. – К., 1990.

10. Зеров М. К. Ad Fontes // Зеров М. К. Твори: В 2 т. – К., 1990. – С. 578.

Вікторія Типчук

Постать народного майстра Василя Турчиняка в сакральному мистецтві Гуцульщини поч. XX ст.

Одним з давніх осередків культового дерев'яного будівництва і різьбярства Гуцульщини була Делятинщина. Цей регіон охоплює м. Делятин Надвірнянського району Івано-Франківської області та прилеглі до нього території від с. Яблуниці, вздовж улоговини річки Прут, аж до с. Саджавки.

Дерев'яне будівництво і різьба цього осередку є одним з цікавих явищ народного мистецтва гуцулів. Проте воно й досі не знайшло всебічного висвітлення в мистецтвознавчій літературі, хоча відіграє важливу роль в створенні цілісної концепції розвитку даної галузі. Увага дослідників здебільшого спрямовувалася на осередки народної творчості, які розташовані в південно-східній частині Гуцульщини – селах Яворові, Брусторах, м. Косові та ін.

На Гуцульщині В. Січинський виділив три головні осередки культового дерев'яного будівництва з центрами в Долині, Косові й Делятині.¹ Автори історико-етнографічного дослідження «Гуцульщина» зазначали, що село Заріччя (біля Делятина) було своєрідною «будівельною академією» для гуцулів.² Майстри цієї школи до початку XX ст. зберегли досвід давніх методів будівництва.

Глибока традиційність способів і засобів будівництва пронизує кращі взірці цього мистецтва – церковні споруди XVIII-XIX ст. у селах Ворохті, Кременціях (Татарів), Білих Ославах, Микуличині, присілку м. Яремче – Дорі. Кожен храм є втіленням творчих прагнень і винахідливості народних майстрів.

Одним з небагатьох талановитих будівничих, які продовжили давні традиції культової архітектури Делятинщини на початку XX ст., був Василь Турчиняк (1864-25.07.1939). Цей майстер, окрім того, що зводив житлові й господарські будівлі, керував будівництвом культових споруд, ще й чудово різьбив, створював декоративні шати до інтер'єрів ним же збудованих церков. Усю роботу виконував на основі традиційної плоскої різьби, яку пристосовував до вимог монументального мистецтва.

Аналіза літературних джерел і проведені нами польові дослідження дозволяють зробити висновок, що розвиток сакрального різьблення інтер'єру церкви початку XX ст. на території Гуцульщини пов'язаний з постаттю Василя Турчиняка.

Різьбярство гуцулів того часу не мало виробленого певного взірця оформлення «нутра» церкви. Інтер'єри культових споруд прикрашали різьбярські роботи з ремісничих майстерень міст Калуша, Коломиї, Станісла-

1. Січинський В. Історія українського мистецтва. – Нью-Йорк. 1956. – Т. 1: «Архітектура». – С. 86.

2. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / Під ред. Ю. Г. Гошка. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 64.

вова, переспівуючи зразки бароко, рококо та ін. Майстер Василь Турчиняк поставив перед собою нелегке завдання – створити іконостас, який би опирався на народні традиції гуцульської плоскої різьби.

Народився Василь Турчиняк у присілку м. Делятина – Лузі. Перші уроки майстерності дав йому батько, сільський тесля Іван Турчиняк. Василь не мав змоги вчитися в жодній школі – ні освітянській, ні мистецькій, але всупереч тому здобув визнання талановитого «майстра своєї справи». Ще за його життя польське видання «Kronika ilustrowana» в одному з чисел помістило фотографію майстра і невелике повідомлення: «Wasył Turczyniak, 72-letni hucul z górskiej wioski Luh, gminą Jaremcze, przesłał w upominku imieninowym Panu Prezydentowi sliczną rzeźbę cerkiewki z drzewa limbowego».³

Високу оцінку творам майстра дала мистецтвознавець Г. Лагодинська, яка в 1930 роках побувала в с. Луг. Вона зазначала, що твори Василя Турчиняка заслуговують особливої уваги дослідників і «окремої фахової студії».⁴

Однією з перших робіт майстра було «направлення верхів» та створення іконостасу в 1895-1904 роках до інтер'єру церкви Успіння Богородиці в с. Яблуниці.⁵

Протягом 1905-1906 років будівничий-різьбяр зводив церкви в селах Майдані Горішньому (тепер Верхній Майдан) і Стримбі та виконав сакральні різьби іконостасів.⁶

За пляном церкви належать до типових хрестових сакральних споруд Гуцульщини. Згідно класифікації мистецтвознавця І. Могитича⁷ – до хрестових з короткими боковими раменами. Особливістю цих церков є те, що вертикальний прямокутник пляну – боковий рукав – центральна нава – боковий рукав – є ширший, ніж горизонтальний. Розміри основних об'ємів церков визначаються, як і в інших спорудах цього типу.⁸

Велика п'ятибанна церква в с. Луг з гранчастими вітварями, яка збудована майстром у 1911 році,⁹ була однією з перших п'ятибанних церков на Делятинщині. Можливо, зведена під впливом будівництва сусідніх сіл Бойківщини та Покуття. Шкода, що докладного опису цієї споруди подати неможливо – вона знищена. Після Другої світової війни на території села було вирішено розташувати стратегічно важливу військову частину. Селян виселили, церкву розібрали, використавши дерево на будівництво спортивної залі.

3. Kronika ilustrowana Wieku Nowego (Dodatek). 1936, 9 Lutego. «Василь Турчиняк, 72-річний гуцул з гірського села Луг, гміна Яремче, надіслав Пану Президенту подарунок – гарної різьби [мініатюрну модель] церковці з лімбового [тисового] дерева».

4. Лагодинська Г. Скарби мистецтва в глухій закутині // Наша Батьківщина. – 1938. – С. 259.

5. Мистецтво України. Бібліографічний довідник. – К., 1997. – С. 595.

6. Дані церковної книги с. Верхній Майдан; Шематизм, 1927 (Рочникъ XXXI). – С. 76; Мистецтво України... Там само.

7. Могитич І. Церкви // Народна архітектура Українських Карпат / Під ред. Ю. Г. Гошка. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 206-219.

8. Там само.

9. Дані церковної книги, яка зберігається в родині о. Цибака, священика церкви в м. Делятині; Лагодинська Г... Там само.

Деталі іконостасу громада таємно вивезла з села. Сьогодні вони зберігаються в с. Биткові та м. Делятині. Тільки пам'ять старожилів береже величний образ храму з Лугу.

Окрім рідної околиці, майстер зводив церкви на суміжній території Бойківщини, в селах Дуліби та Грушеві (Львівської області).

Церква в с. Дуліби побудована в 1921-1924 роках,¹⁰ церква в с. Грушеві – в 1922-1923 роках.¹¹ У плані вони належать до хрестових з видовженим бабинцем та гранчастими вівтарями, але їх зовнішній вигляд має деякі риси, характерні для бойківської церковної архітектури. Це невеликий ганок, піднятий над дверима бабинця церкви в Дулібах (нагадує галерії-обходи бойківської церкви), заломі середніх верхів, значна висота храмів у порівнянні з їх довжиною.

Хоча співвідношення основних об'ємів споруд відповідають гуцульському типові церков, але пропорції окремих частин тяжіють до бойківської школи будівництва і віддзеркалюють міжетнічні взаємовпливи гуцульської та бойківської культових архітектурних традицій.

В аналізі декору екстер'єрів церков у селах Дуліби та Грушеві хочеться зробити акцент на унікальних різьблених похрестях, які гуцули називають «многохресники». Вони вирізьблені на гладкій поверхні щільно припасованих брусів нижнього ярусу споруд. Майстер вирізьбив по п'ять таких многохресників на зрубах кожної церкви. Це орнаментальні композиції, що у своїй основі творять хрест, кожен з яких інакший.

Слід зауважити, що аналога такому підходу до екстер'єрного оздоблення нижнього зрубу церкви плоскою різьбою ми не знайдемо в жодній пам'ятці дерев'яного церковного будівництва.

Останньою роботою Василя Турчиняка в галузі дерев'яного церковного будівництва і сакральної різьби була церква в с. Ворохта. Смерть перервала роботу майстра, який встиг звести церкву та закінчити різьбу намісного ряду іконостасу і бокових вівтарів.

Порівнюючи ряд церков, споруджених Василем Турчиняком, відзначаємо, що їм, поруч зі сталими архітектурно-стилістичними ознаками, притаманна багата різноманітність плянів. При зведенні кожної церкви народний майстер дотримувався давніх методів дерев'яного церковного будівництва, але творчо, подекуди несподівано, їх застосовував.

Як уже було зазначено, Василь Турчиняк виготовляв до інтер'єрів збудованих церков іконостаси, різьблені ікони, казальниці, павуки, горні крісла та ін. Усі його твори зберігали природний колір деревини – липи, ялини, кедру, оживляючи виважену композицію малюнком текстури дерева. Різьбяр не використовував, окрім сухої різьби, ні інкрустацію, ні випалювання чи інші прикраси, а також не покривав твори лаком. Природний колір дерева,

10. Дата закладення церкви вирізьблена над головними дверима бабинця.

11. Спогади Г. Кондора, записані 5.6.1998 (1905 р. нар.). Слободян В. Церкви України. Перемиська Єпархія. – Львів, 1998. – С. 333.

таким чином, єднав внутрішній простір церкви, складеної з дерев'яних колод, із зовнішньою архітектурою.

Різьбив завжди власноручно, використовуючи при цьому обмежену кількість інструментів, які виготовляв також сам.

Його різьба складається з невеликої кількості елементів і мотивів, укладених в орнамент. Це здебільшого мотиви, які А. Будзан відносить до найстарішої групи.¹² Ми не знайдемо в різьбах майстра нових елементів. У побудові композицій він користується архаїчними мотивами, ритмічно укладає їх на площині, чергуючи з вільними проміжками.

Загалом орнамент зрілих – мистецьки і технічно довершених – робіт будівничого-різьбяра, що знаходяться в церквах сіл Луг (с. Биткові та м. Делятині), Дуліби, Грушеві, Ворохта, має геометричний характер і виконаний у техніці плоскої різьби. Рослинні мотиви гранично стилізовані й заповнюють тільки площини царських врат (будучи символічними мотивами в християнському мистецтві), інколи вони ховаються поза основним геометричним візерунком непомітними вкрапленнями.

Твори Василя Турчиняка поклали початок новому виткові гуцульського плоскорізьблення у сфері оформлення церковного інтер'єру та представляють вдале вирішення непростих завдань культового дерев'яного будівництва, які постали перед майстром-«самоуком» з Делятинщини. □

12. Будзан А. Різьба по дереву в західних областях України. – К., 1960. – С. 23.

Галина Гордасевич

Дещо про російську ментальність. Етнопсихологічний етюд

Видатний російський фізіолог Іван Павлов поділив усіх людей за тим, як вони сприймають навколишній світ, на два типи: художній (ці люди сприймають світ через образи) і мислительний (ці люди сприймають світ через логічні побудови). Крім того, мені доводилося читати в психологічній літературі, в чому різниця в психології чоловіків і жінок: чоловіки сприймають світ умоглядно, а жінки – образно.

Ну, коли ти (тобто я сама) і жінка, і письменник, то що вже тут говорити! Тому, виконуючи своє давнє бажання поміркувати про російську ментальність, зокрема пасіонарність, я буду робити це не шляхом логічних роздумвань, а розповідаючи про конкретні епізоди, свідком яких мені довелося бути, додаючи до того власні коментарі. Так воно вже склалося, що всі ці епізоди відбулися в транспорті, але де, як не в нашому советському – ну, тепер постсоветському – транспорті людина має можливість показати себе у всій оголеності? Я їх спеціально не підбирала, просто все побачене і почуте відкладалося в пам'яті, а тепер влаштувалося, як мені здається, в стрункий ряд і якнайкраще характеризує те, що зараз називають модним словом «ментальність», а ще «пасіонарність». Цей останній термін уведено в обіг російським етнопсихологом Львом Гумільовим. Що він означає? Слово «passio» в латинській мові має кілька значень: пристрась, страждання і навіть... епілепсія. Якщо я правильно зрозуміла Гумільова, то він під цим терміном визначає таке духовне піднесення усього народу, яке веде його до звершення великих справ. Наприклад, російський народ прийшов до створення «Великої держави Російської».

Тепер я знову хочу повернутися до Івана Павлова і нагадати, що своїми працями він довів, що всі фізіологічні й психологічні процеси в живому організмі базуються всього лише на двох актах: збудження і гальмування. А вже швидкість виникнення і згасання цих активів, їх тривалість та інтенсивність – усе це в найрізноманітніших поєднаннях і дає оту неповторну різноманітність поведінки живих істот.

Я дозволю собі висунути свою власну теорію, яка торкається психічної діяльності живої істоти. По-моєму, ця діяльність виходить лише з двох начал, які я, щоб не вигадувати неологізмів, назву агресивністю і конформізмом. При тому хочу застерегти, що в даному випадку я вкладаю в ці слова зовсім інший зміст, ніж той, який подають словники. Під терміном «агресивність» я розумію стремління живого організму освоїти оточуюче середовище, пристосувати його для своїх потреб і, якщо це потрібно, відповідно

змінювати його. А «конформізм» – це, навпаки, пасивне чи й активне (таке теж може бути) пристосування до життя і обставин. Найперший вияв агресивності в моєму розумінні після народження живої істоти – це дихання. Дитина (будемо говорити вже лише про людину) починає життя з того, що починає дихати, тобто засвоювати з повітря кисень. Людина їсть, одягається, будує дім, обробляє землю, конструює машини – все це прояв агресивності. А конформізм? Ну, наприклад, людина перебуває в задушливому приміщенні. Якщо вона почне вчиняти різні дії: відчинить вікно або двері, ввімкне кондиціонер – це будуть вияви агресивності. Якщо ж вона буде лише витирати піт чи скине одяг, чи просто терпітиме – це прояви конформізму.

Для того, щоб людина – тепер я додам: і народ – могла жити на цьому світі, їй необхідні і агресивність, і конформізм. Я б це проілюструвала молитвою, з якою звернувся до Бога хтось з мудрих людей: «Господи, дай мені сили, щоб змінити в моєму житті те, що можна змінити, терпіння, щоб винести те, чого не можна змінити, і мудрости, щоб відрізнити перше від другого».

Так от, боюся, що пасіонарність, надто як її розумів Лев Гумільов у стосунку до російського народу – це агресивність, яка вже перейшла межі. Саме ця агресивність спонукала російський народ розповзтись в усі сторони, засвоюючи (тобто підкоряючи) все нові й нові землі. При тому, як воно звичайно буває, коли процес досягає такого рівня інтенсивності, що стає некерованим, росіянам ті підкорені землі виявляються не дуже й потрібні, вони там як і будують, то укріплення – Грозний, Верний – назви говорять самі за себе – та дороги, щоб підвозити війська. Приєднана до Росії земля втрачала, в основному, для них привабливість, і вони починали заглядати, а що ж там далі?

А тепер повертаюся до своєї обіцянки розповісти про дорожні спостереження за росіянами.

Почну, мабуть, з того, як ще в 1977 році я поверталася з Польщі. Поїзд був «наш» тобто советський, провідниця була кап-у-кап Верка Сердючка – телевізійний образ, який досить часто показують по українському телебаченню, і який відразу викликав захоплення, а тепер уже викликає роздратування. Словом, така собі літня, балакуча, безцеремонна баба. Їхали ми, якщо не помиляюсь, через Рівне, де два чужинці з нашого купе вийшли, а їх місце зайняли «советські» пасажири. Одним з них був уже немолодий чоловік, який заліз на свою другу полицю і там, скорчившись у чотири погібелі, намагався постелити собі постелю. Нараз у купе влітає провідниця:

– Діду, а ти мені за постелю заплатив?

– Ні, не платив.

– Ну, так давай рубель.

– Я тобі потом занесу.

– Ні, давай зараз, а то я забуду.

Дід якось умудряється вийняти з кишені купюру в три рублі. В провідниці не виявляється здачі.

– Я тобі потім занесу, – обіцяє вона.

Але тепер заартачився дід:

– Ні, віддавай зараз, а то я забуду!

Присутні в купе посміялися над цим діалогом, а я пригадала, як лише кількома днями раніше мені довелося їхати польським поїздом. Раптом відчинилися двері купе, і в них стала молода дівчина в залізничній формі. «Перепрошую, контролю квитків!», – оголосила вона. Всі вісім пасажирів без слова простягнули їй свої квитки, вона їх один за одним прокомпостувала, вісім разів сказала: «Дякую». Потім дев'ятий раз, уже до всіх, сказала: «Дякую. Перепрошую» – і двері за нею зачинилися.

Цей контраст приблизно однакових ситуацій змусив мене задуматися над культурою поведінки наших советських, точніше – російських громадян. Ну, чому офіційна особа (в даному разі провідник) дозволяє собі звертатися до зовсім незнайомої, значно старшої віком людини «ти», «дід», а та людина навіть не сприймає це за образу?

«Подумаєш, – скажуть мені „істинні русскіє“ – було б чого ображатися. Вона ж зовсім не хотіла образити, просто ми такі щирі люди, „душа на розтвір“, ми до кожної людини ставимося по-простому».

З цим я ще б могла погодитися, хоча мені особисто було б неприємно, якби до мене звернулися «ти, тітко». Але, зрештою, це ще не така загрозлива дія оточуючих риса національного характеру.

Так само, як і та риса, яку проявила друга пасажирка, яка сіла в наше купе, теж росіянка. Бо от їхало нас четверо з Варшави до Рівного, і за всю дорогу ми обмінялися кількома необхідними фразами. А тут не встиг поїзд виїхати за межі Рівного, як столик у купе був заставлений всякими наїдками, ми сиділи довкола столика, пили, їли і дуже скоро знали, що наша сусідка – дружина офіцера, що в неї донька-школярка відпочивала в Криму, а оце прийшла телеграма, що донька захворіла, то ж вона їде туди. Ні, ця жінка нікого не образила, вона від усього серця частувала нас, але... Але звідки у неї така впевненість претендувати на увагу, час, нарешті, на шлунки зовсім незнайомих людей? Може, я воліла б лежати на своїй полиці й спати чи думати щось своє, ніж їсти оту ковбасу і слухати про чужі клопоти?

«Ну, – знову можуть мені сказати, – що тут поганого? Це отой „істинно русскій дух“ спільности, прославлена російська гостинність, а ще те, що виначається словом „радушіє“ і практично не має відповідника в інших мовах». Дійсно, в кожній мові є свої слова, які важко перекласти абсолютно точно, тим більше одним словом, на інші мови. Наприклад, ті ж російські «бахвальство», «снохач», польське «гонор», українське «перевертень». У 1980 роках в українську мову ввійшло киргизьке слово «манкурт» з роману Чінгіза Айтматова.

То що ж тут може бути поганого? Може, незвично, а те, що незвичне, як правило, відразу видається не дуже приємним. Але ж в усякому разі тут немає ніякої шкоди для оточуючих людей. Я з цим, припустимо, можу погодитися, хоч мені пригадується байка про гостинного Дем'яна, який так наполегливо пригощав свого сусіда, що той ледве вирвався і з того часу до Дем'яна ні ногою. Ну, дійсно, така вже російська ментальність – ота широта душі, простота поведінки, готовність ставитися до першого стрічного як до доброго знайомого.

Так, з цим можна погодитися, але ще раз повторюю застереження: коли ці риси не виходять за певні межі. Бо от іще два моїх спостереження.

Львів, десять початок 1991 року. На кінцевій зупинці автобуса зібралося чимало людей. Нарешті підходить автобус, набитий по саму зав'язку, відчиняються двері, й люди починають з них... точніше було б сказати не «виходити», а «випадати». Але тільки двері відчинилися, як до них метнулася справді таки метка жінка. Правда, проникнути в автобус їй не вдалося. «Жіночко, та почекайте, нехай люди вийдуть», – миролюбно сказав хтось із натовпу. «Через передні двері треба виходити!», – агресивно по-російськи огризнулася жіночка і намертво зачепилася за двері. Як її не штовхали ті, що виходили з автобуса, вона таки все витерпіла, і не встиг останній пасажир вийти, як вона вже була в автобусі, впала на крайнє сидіння, перегнулася, руками загородила два передні сидіння і зарепетувала: «Девкі-і, швидше, я зайняла місця!». «Девкі» все-таки виявилися не такими спритними, люди заходили в автобус, займали вільні місця, потім уже стояли, але ніхто не претендував на ті зайняті місця. Нарешті зайшли ті «девкі» – вже далеко не дівочого віку, але й не старі баби. Автобус їхав, я стояла біля них, чула їх розмову. Це були «пансіонерки» з санаторію в Брюховичах. Нагадую, це було ще за часів Советського Союзу, отже там відпочивали люди з різних кінців «країни незорої». Отож я собі думала: ви ж не такі старі жінки, щоб не могли в автобусі постояти, раз уже не випало сісти, а якби були старі, то вам би звільнили місце, та й не їдете з роботи, що стомилися, аж ноги не тримають, і їхати тут півгодини – не так уже довго. То звідки ж оце прагнення, розштовхуючи ліктями інших, пробитися вперед, захопити собі щось, чого б тобі, може, не дісталось, якби терпляче стояв у черзі? Зрештою, а чим відрізняються дії цієї жінки від дій російських царів, коли вони лізли в Сибір, на Кавказ, в Середню Азію? А там їх манила Індія, Босфор, Балкани...

Оце вона і є, та російська ментальність, коли вже переходить всякі межі і перетворюється в те, що Лев Гумільов назвав так поетично – недарма ж його батьками були талановиті російські поети Ніколай Гумільов і Анна Ахматова – пасіонарністю.

То що ж лишається людству перед лицем такої російської пасіонарності? Дозволяти, щоб російський народ задовольняв свій нестримний потяг до захоплення все нових земель? Хочете Індію – нате! Хочете Францію – нате! Беріть усе – нам не жаль!

Зараз вважається неетичним говорити, що якийсь народ може мати негативні риси. Говорити, що такий то народ миролюбний, співучий, працьовитий і т. д. – можна, а от сказати щось негативне – це відразу таврується як расизм, фашизм, шовінізм і т. д. Але ж ніхто не буде заперечувати той факт, що нігерійці мають чорну шкіру або що норвежці вищі зростом від в'єтнамців. Отже народи відрізняються і своїми психологічними якостями, недарма ж виникла ця наука – етнопсихологія.

Просто треба брати до уваги, що в російського народу підвищена агресивність і повне небажання пристосовуватися до когось (отой самий конформізм). Підтвердженням першого є загальне ставлення в Росії до геноциду в

Чеченії («винищимо чеченців до останнього, але на волю не пустимо!»). Підтвердженням другого може бути випадок, про який мені розповідав перекладач з болгарської мови поет Дмитро Білоус. У болгарській крамниці жінка російського офіцера (це було десь у 1960 роках) російською мовою, ясна річ, просила дати їй то те то інше. Чи продавець справді не знав російської мови, чи хотів їй дошкулити, але він подавав усе не те, що вона казала. Нарешті жінка сердито вигукнула: «Скільки років *ми* тут уже живемо, а *ви* ніяк не вивчите російську мову!».

До речі, про мову. Боюсь, що «істинно рускій» великодержавник визнає лише одну мову. Яку саме? А таку, почуту мною в тому інциденті, який я збиралася розповісти останнім. Оце їхала я не так давно львівським трамваєм, і в тому ж трамваї їхав дуже п'яний чоловік. Спочатку він, жахливо матюкаючись, почав приставати до двох хлопчаків-підлітків. Коли вони вийшли, він звернув свою увагу на молоденьку черницю: «Ну і чого ти, дурепе, начепила чорне, ти молода, тобі дітей народжувати треба». Черниця мовчала, якісь літні жінки почали його всовіщати, він їх обіклав матом. Нарешті якийсь чоловік повернувся і сказав: «Ей ти, заткнися!». П'яний на мить замовчав, мабуть, у цей час він оцінював свого нового суперника – молодий, здоровий, таки надає по морді, нарешті гикнув і сказав: «Молодець... Поважаю». І замовк.

Невже це справді єдина мова, яку розуміють росіяни?

Ганна Черінь

3 нових поезій

Коли дні незбагненно короткі,
А думки невимісно ширші,
Складаю ніяк не відсотки,
А вірші – і тільки вірші.

Не симфонії, навіть не гами,
Не капризна загадка мелодій,
А слова: буриме, анаграми,
Поєдинки сонетів, пародій...

Друзі-ритми і подруги-рими,
Я змагала, я мріяла зроду
Осягнути всевладдя над ними;
А як ні – віршотворну згоду.

(16 жовтня 1999)

* * *

Не викреслюйте минулого із серця,
Ані з пам'яті, ані з думок...
То ж нехай минуле обізнеться
І заграє струнами струмок...

Пригадайте: ви і вас любили,
Хоч недовго дивний сон тривав.
Той, кого ви називали «милий»,
Потонув у видиво уяв.

Але ж це було! Як ви кохали,
В запалі розпечених бажань!
Грали на життя, але програли.
Бо спинила гостролеза грань.

Ну і що ж, як не судила доля
Вам обом з'єднатися навік?
А зате минула вас сваволя,
Хатньої в'язниці вартівник.

І навік залишились в уяві
Любі очі й лагідні уста,
І слова, солодкі та ласкаві,
Молодості зваба золота...

(28 жовтня 1999)

Співаю сумні пісні
Під дуже веселу музику,
Бо тужно, сутужно мені,
Що я відламала галузку –

На вітрі, на гострім вітрі,
Я стала йому на дорозі.
А хмари, підступні та хитрі
Пропали дощем в верболоззі.

Із гілки зробили сопілку –
Сумує зі мною на спілку.

Співаю веселі пісні,
Хоч сумно, ой сумно мені:
Болить мені зламана гілка,
І плаче за нею сопілка...

(14 листопада 1999)

* * *

Дивні бувають зустрічі,
Близькість страшна і дивна.
З міццю закритої устриці
Сила в змаганні нерівна.

Тіло моє – лук у напрузі.
Стріла полетіла в танці.
Хто ми з тобою:

Друзі?

Коханці?

(25 листопада 1999)

* * *

Той, хто ходить на двох ногах,
Має допомогти одноногому.
Той, хто може ходити без палиці,
Поможе тому, хто йде з палицею.
Той, хто ходить із палицею, допоможи тому, хто повзе,
Навіть якщо це дитина.

(25 листопада 1999)

* * *

По небу хмар розідране пір'я.
Підкрадається надвечір'я.
День прожитий у безвість кане,
Квітка ранішня тихо в'яне...
Так і ми. Та не біймось тьми:
Якщо завтрашній день настане,
Тьма пропаде.
А вечірне незнання з нами –
Нерозгадана криптограма –
Скрізь і ніде...

(25 листопада 1999)

* * *

Маленькі руки п'яністки
Якусь нелюдську мають силу:
Тривожні відкривають вістки
І думку сховану, несмілу.

Несуть мені пекельну радість
І демонічні почуття,
Разом відразу і принадність.
Як знати їй моє життя?!

О жах! Я музикою хвора...
Чорніє сукні оксамит.
Я вся інакша, ніж учора,
І закрутився вихром світ...

Маленька тиха п'яністка
З чортячою могуттю рук
На мене сипле гострі бризки
Жадання стріч і жаль розлук...

(23 лютого 2000)

* * *

Погляд

Він самовпевнений.
А я так само горда.
Не всіх же він спроможний покорити!
Ця пісня без кінцевого акорда,
З невдало розпочатої сюїти.

Пройшла повз нього, наче невидимка,
І поглядом вколола без жалю.
І не прощаючися вийшла стрімко –
І знав він,
що люблю...

(24 лютого 2000)

Спілка визволення України існувала

Юрій Семенко. «Наталія Павлушкова». «Червона Калина».
– Мюнхен-Львів, 1999. – 256 с.

Мабуть, жоден політичний процес в Україні (а було їх тисячі) не викликав такі суперечливі реакції, як харківський суд над Сергієм Єфремовим та 44 найвизначнішими членами Спілки визволення України (СВУ) 1930 року. Комуністична пропаганда представляла цей процес (широко коментований засобами масової інформації) як перемогу соціалістичного правосуддя над українським буржуазним націоналізмом. На Заході вважали його – незаконною розprawою над інакодумством, причому погляди на СВУ діаметрально розходилися: одні вважали її нелегальною організацією, спрямованою на відновлення незалежності України, інші – вигадкою ГПУ, спрямованою на фізичну ліквідацію проводу української творчої інтелігенції.

Певне світло на це питання проливає книжка Юрія Семенка про Наталю Павлушкову (1906-1997), близьку родичку С. Єфремова. Як відомо, С. Єфремов жив у гармонійному подружжі (хоч одружений не був) з донькою священика Федора Дурдуківського – Онисею. Оскільки в них своїх дітей не було, вони всиновили двох дітей тяжко хворої сестри Ониси Серафими Павлушкової – трирічного Миколу і немовля Наталку. Отже Наталка від раннього дитинства виховувалася в сім'ї Єфремова – в дідівському домі Дурдуківських у Києві.

Наталка Павлушкова, тоді студентка Київського художнього інституту, була однією з перших жертв цього процесу – арештована 3 квітня 1929 року. Оскільки вона не дала жодних свідчень, які б допомогли органам безпеки розкрити нелегальну організацію, її через одинадцять місяців слідства «умовно» засудили на три роки і випустили на волю. Правда, органи безпеки її не спускали з очей. У часі війни німці вивезли її на примусову роботу в Німеччину, де вона залишилася до кінця життя.

Книжка Ю. Семенка відкривається уривками зі «Щоденника» С. Єфремова (К., 1997), які торкаються Н. Павлушкової, і трьома новознайденими протоколами допиту Миколи Павлушкова з київського архіву ГПУ, в яких він визнає причетність до організації Спілки української молоді (СУМ). Тут же подано офіційні акти про розстріл М. Павлушкова 3.11.1937 року та «смерть» С. Єфремова 31.3.1939 року.

Більшу половину книжки (с. 18-143) становлять статті Н. Павлушкової, головним чином, мемуарного характеру. Основна частина з них була публікована вже раніше. Тут вони становлять певну цілість. Авторка категорично заперечує твердження деяких істориків, що її брат Микола (арештований негайно після неї) зрадив свого опікуна Єфремова, видавши слідчим його таємниці (наприклад, місце схову щоденника). Особливо гостро (і пе-

реконливо) вона виступила проти праць прямих учасників судового процесу СБУ в Харкові К. Туркала («Перед процесом СБУ») та Г. Снегірьова («Набої для розстрілу»), в яких заперечується існування Спілки визволення України та Спілки української молоді. Ці дві організації, яким вона присвятила найбільше уваги, на її думку, були реальні організації з широко розгалуженими структурами. Факт, що під час харківського процесу головні підсудні до всього признавалися й основну вину брали на себе, вона пояснює застосуванням до них фізичного та психічного насилля, наркотиків, а також бажанням підсудних зменшити кару тисячам рядових членів цих організацій, арештованих ГПУ. За підрахунками спеціалістів, у справі СБУ та СУМ було арештовано понад 40 тисяч людей, з яких 8 тисяч було засуджено на різні терміни покарання.

Після засудження С. Єфремова Наталка разом з тіткою Онисею відвідала його у київській тюрмі, й він сам говорив їм про інсценізацію процесу. З уст Єфремова вона почула розповідь про його подорож у Москву, куди його завезли на особисту зустріч зі Сталіним. Сталін запропонував йому волю і спокійну наукову роботу в бібліотеці Академії наук – за опублікування звернення до українського селянства прийняти колективізацію як позитивний фактор їхнього майбутнього життя. С. Єфремов відмовився, чим підписав собі вирок смерті.

В книжці опубліковані цікаві листи Н. Павлушкової до Ю. Семенка та інших. Війна розлучила її не лише з рідним братом Миколою, дядьками С. Єфремовим та В. Дурдуківським, але й з хрещеною матір'ю – тіткою Онисею Дурдуківською, яка після війни опинилася в Празі. У 1950 році Н. Павлушкова через посередництво Червоного хреста нав'язала з нею листування, однак це листування обірвалося на першому ж листі Ониси Дурдуківської, яка того ж року померла від запалення легенів. Поховано її на православній ділянці Ольшанського кладовища (ч. могили 20 б-24-947). Згідно з її бажанням, у могилу поклали її найдорожчий скарб – листи С. Єфремова до неї (включно з листами з тюрми), рукописи деяких статей, сімейні фотографії та інші пам'ятки. У Празі Онисею Дурдуківською опікувалася моя добра знайома Зіна Куцинська, яка й влаштувала її похорон. Влітку 1989 року я вів особисті переговори з митрополитом УАПЦ Мстиславом про перепоховання тлінних останків Ониси Дурдуківської у Бавнд Бруку. В зв'язку з цим я звернувся до Н. Павлушкової за згодою на перепоховання, однак відповіді від неї не одержав. Про причину я довідався лише з її листа до Ю. Семенка, опублікованого на сторінках 133-134. Хочу нагадати, що могила О. Дурдуківської перебуває під загрозою, бо у Празі немає вже нікого, хто б про неї дбав.

У другій частині книжки Ю. Семенко опублікував полемічні статті про СБУ та СУМ В. Сеника, В. Доленка, М. Ковалевського, Д. Соловєя та С. Телєвного. Кожен з них розглядає ці дві організації та національний рух в Україні у 1920 роках з іншого кута зору. Своє ставлення до цих питань висловив і упорядник книжки Ю. Семенко у серії з 8 статей, які становлять заключну частину книжки (с. 182-247). Своєрідною післямовою є остання з них – «Комунізм – злочин» з підзаголовком «Минувшина „націонал“-комунізму» (с.

222-247). Це – блискуча аналіза політичної діяльності т. зв. «націонал-комуністів» 1920 років, головним чином Миколи Скрипника, якого ще й у сучасній Україні величають як національного героя, що ніби прагнув до створення Української держави на принципах марксизму-ленінізму і на протест проти порушення цих принципів Сталіним покінчив життя самогубством. Ю. Семенко на конкретних прикладах доводить, що М. Скрипник – не менший злочинець, ніж був Ленін, Сталін, Постишев і Каганович. На його совісті – смерть сотень тисяч людей, за його вказівками засуджених до розстрілу чи на страждання в концтаборах Сибіру.

Народний комісар освіти УССР М. Скрипник, колишній член головного штабу жовтневого перевороту в Петербурзі, Всеросійської ЧК в Москві, пізніше народний комісар юстиції та генеральний прокурор УССР, брав особисту участь у слідстві С. Єфремова, М. та Н. Павлушковых та інших підсудних, наочно демонструючи своїм підлеглим, як потрібно вести слідство, щоб добитися результатів, корисних компартії. Національна ідея (українізація) була для нього лише засобом для досягнення вищої мети – перемоги соціалізму з т. зв. «диктатурою пролетаріату» в усьому світі. А для досягнення цієї мети він, як дисциплінований комуніст, був охочий пожертвувати не лише національною ідеєю, але й життям мільйонів людей, означених терміном «вороги народу». Сьомого липня 1933 року, пускаючи собі кулю в скроню, М. Скрипник у передсмертній записці друзям і не подумав про мільйони селян, яких його компартія довела до голодної смерті. Його останні слова були ті ж самі, якими кінчалася кожна його промова: «Хай живе комунізм! Хай живе соціалістичне будівництво! Хай живе комуністична партія!» (с. 227).

Книжка Ю. Семенка «Наталя Павлушкова» цінна тим, що подає читачеві, мабуть, найповнішу добірку матеріалів про СВУ та СУМ, і подає їх так, щоб читач сам зробив висновок, де правда, а де вигадка.

Реальне існування СВУ та СУМ, на мою думку, обумовлене об'єктивними причинами. Не може бути, щоб після цілого ряду таємних політичних організацій, які діяли в часі царського самодержавства – в часі большевицького ладу в Україні не було жодного організованого руху опору, щоб українці так швидко перетворилися в аморфну масу без організованого проводу. Немислимо, щоб у час, коли в Україні виникали повстання проти советської влади, там була лише єдина комуністична партія большевиків і ніякої опозиції. Було б аномалією, коли б колишній співорганізатор і лідер Української радикально-демократичної партії соціалістів-федералістів і заступник голови Української Центральної Ради С. Єфремов, ставши свідком неймовірного насилля над українським народом, не організував добре конспірований політичний рух за визволення України з-під влади большевиків. СВУ, а в її складі й СУМ – існували як організації опору проти советської влади. Заперечення таких організацій у пізніший час були інспіровані тими ж комуністами. Цінним доповненням книжки є фотографії з сімейного архіву Н. Павлушкової та іменний покажчик.

Н. Павлушкова у своїх статтях наводить конкретні факти, які пізніше підтвердилися судовими протоколами та щоденниками С. Єфремова, які вона

ні в якому разі не могла знати. У своїх твердженнях вона аж занадто обережна: твердить лише те, в чому переконана на сто відсотків. Сумнівні речі вона ставить під знак питання навіть тоді, коли б могла їх вжити на свою користь. Упорядник Ю. Семенко схиляється на її бік. В інтересі правди він не вагається виступити і проти поглядів реномованих істориків, гіпотези яких частим повторюванням стали вже аксіомами. Гострій критиці він піддав, наприклад, гасло про СВУ в «Енциклопедії українознавства». І Н. Павлушкова, і Ю. Семенко переконливо довели, що «набої для розстрілу» членів СВУ подавали не самі підсудні, а комуністична система.

Рецензована книжка має не лише наукове, але й неабияке політичне значення, зокрема в наш час, коли в Україні й надалі фактично панують комуністи. Саме вони довели країну до стану максимального зубожіння – матеріального і духовного. Над незалежною Україною нависла загроза комуністичного перевороту не революційним шляхом, а нібито законним демократичним способом. У значної частини населення є ностальгія за «старими добрим часами, коли ковбаса була по рублю, а горілка – по копійках». Книжка Ю. Семенка застерігає: «Комунізм – це хвороба, що постає і шириться в організмі людства внаслідок ненормальностей його життя» (с. 223). Так було у 1920-30 роках і так воно є, на жаль, і зараз.

Правда, в книжці є і певні недоліки. Дуже мало біографічних даних про Н. Павлушкову. В книжці немає навіть дати її народження. Є короткий нарис Н. Полонської-Василенко (мабуть фрагмент з її мемуарів) та кількаторядковий некролог (але й він без дати народження). Книжці бракує чіткої концепції упорядкування. Статті різноманітного змісту подані в «одному потоці» без їх внутрішньої диференціації та класифікації. У більшості статей нема даних про їх першу публікацію. Бракує приміток до окремих реалій (є лише 7 посилань на «Енциклопедію українознавства») і список аббревіатур, сучасному читачеві не завжди зрозумілих. Дуже безвідповідально поставилася до роботи львівська видавнича фірма «Афіша», яка склеїла книжку так, що вона вже після першого прочитання розпадається на окремі аркуші.

Ці недоліки аж ніяк не зменшують значення книжки, яка є вагомим внеском в українську історіографію міжвоєнного періоду.

Микола Мушинка
Академік НАН України,
професор Пришівського
університету (Словаччина).

Літературний портрет Ірини Дибко-Филипчак

Петро Сорока. «Ірина Дибко-Филипчак. Літературний портрет». Міністерство освіти України. Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Науково-популярне видання. Ред. Б. Бастюк, рецензент Ю. Бартошук. Список творів Ірини Дибко, бібліографія, ілюстрації. – Тернопіль, 1999. – 194 с.

Автор біографій українських письменників у діаспорі, проф. Петро Сорока, відзначив черговим монографічним твором літературну і громадську діяльність відомої поетеси, письменниці, публіциста, перекладача з чужих літератур, драматурга Ірини Дибко-Филипчак.

П. Сорока належить до найбільш продуктивних науковців і талановитих письменників молодшого покоління в Україні, що продовжують літературно-критичну працю своїх старших колег, між ними й св. пам. професора Федора Погребенника.

«Літературні портрети» П. Сороки дуже важливі, вони дають знання про невідомих письменників за межами батьківщини і, таким чином, поширюють їхню творчість серед нашого народу. Його монографії розраховані на викладачів вищої школи, учителів-словесників, студентів гуманітарних інститутів, для широкого кола читачів.

У рецензованій праці Петро Сорока широко представив творчість Ірини Дибко-Филипчак: монографія охоплює її внесок у літературу й громадське життя – як поетеси, прозаїка, драматурга, літературного критика, дипломата і мецената української культури. Літературний доробок Ірини Дибко-Филипчак: поетичні збірки «На крилах дум», «По стежинах душі», прозові й драматичні твори «Білий орел», «На перехресті років», переклади з англійських авторів, «Нарис про людину», поем «Гільгамеш», «Ахнатон», роману «Хутір тварин» Дж. Орвелла.

Наведемо декілька відгуків на поетичну творчість Ірини Дибко-Филипчак.

«Поетеса постійно дбає про освітнє, виховне спрямування своїх творів. Відчувається, що виховна функція для неї одна з найважливіших, і вона прагне, щоб читачі пройнялися високими і світлими думками, читаючи її поезії. Вона намагається залишити в душі кожного світлий і незатертий слід любови й душевної краси» (Петро Сорока). До речі, він ставить Ірину Дибко-Филипчак поруч Юрія Дарагана, Дана Мура, Богдана Мазепи.

«Поезіям Ірини Дибко притаманне глибоке проникнення в людську душу, мандрівка її стежками, дослідження її найменших порухів і поривань, тонке бачення нерозривного зв'язку людини і природи, філософське осмислення місця людини на землі» (Оксана Федорів-Ходак).

«Ірина Дибко буде невпинно прямувати до висот духу й думок, реалізуючи свої задуми в шляхетних ділах. Вона далі буде збагачувати нашу літературу шедеврами своєї творчості» (Лариса Мурович).

«Ірина Дибко любить життя, людину і природу. Божі створіння, тому й оточує їх любов'ю, відноситься до них з пошаною. Свої спостереження і по-

чування виказує вона в'язаною естетичною віршовою формою, що її легко сприймає читач» (проф. Василь Лев).

Про прозові, драматичні твори та про переклади Ірини Дибко-Филипчак також схвально відгукуються літературознавці, як, наприклад, Григорій Костюк на її переспів «Гільгамеша»: «Ваш „Гільгамеш“ – це безцінний дарунок українській літературі».

Ірині належить признання і за її безкорисливу працю педагога.

Багата і щедра душа нашої письменниці: вона оживила літературну творчість Івана Филипчака, забутого автора «Анни Ярославни» та «Юрія Кульчицького»; як секретар міжнародного літературного ПЕН-клубу, вона поширює українську культуру і виступає в обороні українських інтересів на різних конференціях, де звичайно домінує російська сторона; недавно заборгували члени українського відділу ПЕН-клубу річні фінансові внески до цієї організації, які Ірина Дибко великодушно покриває; вона й відомий довголітній меценат українських культурно-освітніх установ...

Її активну літературну творчість і громадську діяльність належно відобразила монографія Петра Сороки.

Роман Кухар

Вікторія, Канзас, США

Україна і Візантійський обряд

Під такою назвою вийшла у світ книжка відомого українського музикознавця, співака, диригента і композитора д-ра Мирослава Антоновича. Видання появилася голландською мовою з рамені Королівської асоціації чоловічих хорів у Голландії. Презентація цієї наукової книжки д-ра Антоновича, який відзначає цього року 50-ліття своєї мистецької і диригентської діяльності, відбулася 1 квітня ц. р. в Утрехті у формі концерту з участю 4 хорів та у присутності біля 1000 голландців – любителів хорового співу, передусім українського, представників Посольства України у Голландії та кількох українців, у тому числі автора цих рядків.

Що ця праця появилася, треба подякувати голландським приятелям д-ра Антоновича, любителям хорового співу та шанувальникам його діяльності. У цьому виданні книжки допомогли Юп Вербек, Пауль Таккенесс, Роман Антонович, Маріо ван Міль-Віссер, Піа Брокке Шварце, Еверт Мірвійк, Ганс Пекельгарінг і д-р Берт Стуйт.

Книжка складається з двох частин: 1. «Україна і візантійський обряд». 2. «Україна і церковна музика в Росії». Обсяг – 366 сторінок. Безперечно, що це видання заповнить інформаційну порожнечу відносно української музичної культури у західному світі, бо дотепер було багато прогалин, перекручень, неправди і замовчувань.

Велика кількість музичних прикладів та дуже велика література збагачують цю працю. Співаки зможуть знайти у ній такі матеріяли, які або розки-

дані по різних інших книжках, або взагалі дуже важко їх знайти, або писані російською чи іншими слов'янськими мовами.

Перша частина книжки складається з таких розділів:

1. Київ і Київська держава.

Історичний огляд. Запорізькі козаки. Східна Україна. Західна Україна. Карпатська Україна.

2. Церква.

Київська митрополія. Києво-Печерська лавра. Західно-Українська Церква у Карпатській Україні.

3. Візантійський обряд.

Літургійна мова. Розподіл функцій духовенства, співаків і мирян у Богослужіннях.

4. Церковні відправи.

Акафіст. Вечірня. Полуношниця. Утрень. Часи. Обідня. Молебень. Панахида. Парастас.

5. Літургійні приготування.

Священники, диякони, миряни у виконанні літургійних відправ. Читання, групові читання. Співи, динаміка, темп. Багатоголосий хор у Візантійському обряді, склад хору. Хорова культура в Україні.

Літургійні співи.

Ірмолігійні мелодії в українських варіантах. Мелодії Київської лаври. Київський розспів. Західна Україна. Карпатська Україна.

Канони і їхні ірмоси. Догматичні гимни – Богородичні.

Антифони – степенні.

Подобні – різні тексти на мелодії.

Самогласні

Болгарські стихири. Сідальні. Недільні тропарі. Бог Господь (епіфанія).

Кондаки. Тропарі. Прокімени. Алілуя. Причасники. Світильні. Літургійні співи страсного тижня.

Літургія св. Василя Великого. Літургія Преждеосвященних дарів. Панахида.

Літургія св. Івана Хризостомоса (співана).

Частина друга:

Історія Росії.

Суздаль і Москва. 17-20 ст.

Церква у старій Росії.

Українське духовенство у Росії.

Монастирі: Андріївський, Іверський, Воскресенський, Ново-Єрусалимський, Чудов, Сімоновський, Заіконоспаський, Богоявленський, Новодевічий, Славінський, Свінський, Невський.

Вплив українських монахів на російську Церкву.

Степан Яворський, Дмитро Туптало-Ростовський. Теофан Прокопович. Відносини між українським і російським духовенством. Духовна школа.

Російське духовенство проти науки і освіти.

Українські співаки у Росії.

Український вплив у літургійній музиці і в хоровому співі.

Російська придворна капеля у Санкт-Петербурзі.

Капелі російських дворян.

Російське духовенство і церковний спів.

Велика частина російського духовенства проти українського хорового співу.

Літургійна музика в Росії 15-17 ст.

Стольпа. Пуття. Нотне письмо. Літургійні мелодії з Казані. Синодальні видання у Росії. Знаменний розспів. Київський розспів. Пізніші видання літургійних співанників. Висновки.

Додаток.

Хорові обробки Всеношних відправ – оригінальні, а також в обробці С. Рахманінова. Література.

Українська музика у Королівському університеті Утрехту.

Перегляд церковних пісень.

Пояснення церковних термінів.

Життєпис д-ра М. Антоновича та його «Вступне слово».

Список Патріархів, Пап, Митрополитів, Єпископів, Цісарів.

Оце зміст книжки «Україна і Візантійський обряд». Тепер слово за музичними критиками та рецензентами.

Володимир Луців
Лондон

Посмертна згадка

З глибоким жалем повідомляємо українську громадськість, що на Великдень, 30 квітня 2000 року, в Лондоні упокоїлася в Бозі

сл. п. Пеля Олесків – «Марія»,

довголітній член ОУН, яка все життя присвятила активній праці для добра українського народу, виконуючи сумлінно різні важливі обов'язки.

Подруга Пеля народилася 9 березня 1930 року в с. Лютовиська Самбірського району в родині Максимів-Головей, в якій отримала добре християнське і національне патріотичне виховання. Від юних літ належала до Пласту. Під час війни разом з родиною опинилася в Німеччині, а відтак у Великій Британії, де включилася в організоване церковне, громадське і політичне життя. Крім Пласту, була активним членом Союзу Українців у В. Британії, Організації Українських Жінок, школи українознавства ім. Св. Марії.

Глибоко релігійна, національно свідома, незвичайно скромна і доброзичлива, подруга Пеля довгі десятиліття була активною на різних відтинках організованого життя у Великій Британії, вірною дружиною, люблячою матір'ю та остоєю їх гостинного для всіх дому. А під прибраним ім'ям «Марія» покійна Пеля на протязі довгих років вела допомогову акцію українським політв'язням, їхнім родинам і активним борцям за волю України.

Похорон покійної Пелі відбувся у Лондоні 10 травня 2000 року з участю великої кількості українців.

Відаємо глибокий поклін і салют на дорогу у вічність визначній українській патріотці-націоналістці подрузі Пелі, а наші щирі співчуття – опечаленим мужові Василю і синові Степанові.

Вічна їй пам'ять!

Тереновий Провід ОУН у ВБ

Дорогий Подрузі Пелі Олеськів

Болюча вістка, що дорога нам усім Пеля відійшла від нас на саме Христове Воскресіння, вразила до глибини душі. Те, що Всевишній покликав Її до Себе у такий Великий День, це гейби винагорода за Її благородне життя, повне любови до родини, близьких, друзів і взагалі людей.

Її хата завжди була гостинно відкрита і радісно всіх нас приймала. Ми всі дуже вдячні нашій любій Пелі за великий приклад любови до свого народу, посвяти, а рівночасно – великої скромности і доброти.

Висловлюю щире співчуття опечаленим мужові Василю і синові Степанові.

Хай чужа земля буде Їй легкою!

Слава Стецько
Голова Проводу ОУН
Голова КУН
2 травня 2000 року

* * *

Всеукраїнська Ліга Українських Жінок

Відійшла від нас людина, українська патріотка, життя якої було нелегким, як і доля її народу. Де б не переживала покійна Пеля, невтомно працювала на громадській ниві, всі свої сили і вміння віддавала служінню своєму народові. В найважчі часи підтримувала зв'язок з рідним краєм, зі знедоленими краями, проявляючи кращі людські якості – доброту, співчуття, милосердя і доброзичливість. Допомогу з боку жертвовної Подруги відчували в Україні чимала кількість потребуєчих. Ця підтримка як і словом, так і матеріальна допомогла їм проіснувати і вижити у важкі роки лихоліття, а виживаючи – діяти, боротися. Мабуть і досі не всі знають справжнє ім'я благодійниці, але завжди платили за сердечність і щедрість любов'ю і пошаною, молилися за здоров'я своєї рятівниці.

Всі, хто знав покійну Пелю, із смутком сприйняли вістку про передчасний відхід за межу життя.

Щире співчуття від нас мужові Василю і синові Степанові, для яких смерть дружини і матері – найбільша втрата.

Вічна пам'ять славній Українці!

За Головну Управу ВЛУЖ
Дарія Гусак – Голова

* * *

Родина Коваль

Невимовний біль і жаль стискає наші серця на думку, що вже немає між живими Вашої улюбленої і вірної Дружини та Матері, а нашої дорогої Приятельки і великої Патріотки свого українського Народу.

В особі сл. пам'яті Пані Пелі відійшла від нас Людина з великої літери, яка уособлювала прикмети зразкової української Жінки, доброї виховниці української молоді, скромної і працьовитої суспільної діячки, що довгими роками несла щиру допомогу підсоветським в'язням і каторжникам, не чекаючи за це ні слави, ні подяки.

Наше довголітнє знайомство з Покійною Пані Пелею залишиться в нашій пам'яті незабутнім спогадом приємних зустрічей, сердечної гостинності і шляхетности душі, які опромінювали завжди наші відносини.

Завжди усміхнена, лагідна і спокійна, сл. п. Пані Пеля вносила у своє оточення духа любови, миру і добродійности. З її уст не було чути ні жалів, ні нарікань, а тільки прагнення до добра і краси. Такою Покійна увійшла в наші серця і наші уми і такою збережеться назавжди в нашої пам'яті.

Прийміть, наші дорогі Друзі, Василю і Степане, для Вас і членів Вашої широкої Сім'ї, наші найглибші співчуття з приводу так болючої втрати, а разом з тим запевнення наших молитов до Всевишнього, щоб прийняв душу Покійної у свої небесні хорони, а Вам дав силу перенести це велике горе. Її смерть в день Воскресіння Христового є символом Її поєднання з Христом у Його Воскресінні.

Христос Воскрес!

Іванна, Омелян, Зірка, Зенон, Віра і Юрій Ковалі
Брюссель, 5 травня 2000 року

* * *

Родина Гайдамаха

Зі смутком ми довідались про непоправну втрату, яку спричинив передчасний відхід дорогої Пані Пелі. Вона була для Вас вірною дружиною, чужою мамою і відданою працівницею на громадській і національній ниві.

Для нас Пані Пеля залишиться в пам'яті як турботлива господиня, невідступна берегиня домашнього вогнища і велика патріотка. Бог винагородив її, покликавши її до себе і поклавши край земним терпінням – саме на Великдень, коли ми святкуємо перемогу над смертю. Мабуть, у цьому криється не лише символічний сенс, а й справжня нагорода Пані Пелі за її довге, віддане і повне служіння ближньому життю.

Прийміть від нас наші найщиріші вислови співчуття і запевнення підтримки в цей і наступний нелегкий час. Про Покійницю збережемо вічно теплу пам'ять!

Андрій і Віра Гайдамахи
Прага, 2 травня 2000 року

* * *

Конференція У.Д.О. Канади

Управи і членство Конференції Українських Державницьких Організацій Канади з глибоким смутком сприйняли вістку про відхід у вічність Вашої дорогої дружини і мами, активного члена нашої громади бл. п. Пелагії Олеськів.

Просимо прийняти щирі вислови співчуття у так великому горі.

Пам'ять про Неї залишиться назавжди з нами і з нашою нескореною Батьківщиною – Україною, якій так багато праці присвятила Покійна, та довгі роки ділила з Вами і з нами в діяспорі долю і недолю нашої громади і нашої Батьківщини – України.

Вічна Їй пам'ять!

Крайові Управи
8 травня 2000 року

* * *

Тереновий Провід ОУН Америки

Довідавшись про відхід у вічність Вашої дружини і матері, св. п. Пелі Олеськів, Тереновий Провід та провідний актив Терену Америки цим шляхом пересилає Вам особисто і родині наші щирі співчуття з приводу такої болючої втрати.

З хвилиною, коли до нас наспіла ця сумна вістка, наші думки полинули до Лондону, до Вас. Кожний з нас бажав би особисто бути з Вами, висловити свої співчуття, дати дружню підтримку і відчуття, що з Вами є друзі-однородумці. І хоча простори нас ділять, але ми в ці хвилини є з Вами і широко бажаємо, щоб Ви це відчули.

Нехай Вселаскавий Бог наш дасть Вам всі можливості виконати останню прислугу Покійній, а Вам душевний спокій та Його Божественну втіху. Бо ж Творець світу, творячи людину на Свій образ і подобу, обдарив її безсмертною душею, яка вічно існує. Так навчає нас сам Син Божий. Віра наша в таких хвилинах допоможе продовжувати наше життя, виконувати наші обов'язки супроти нашого Творця, нашого народу. Життя св. п. Пелі перейшло в інші сфери – вічного існування і блаженства. Наземні життєві турботи, болі і терпіння для Неї закінчені.

Нехай же буде Їй вічна пам'ять!

Друзі з Терену Америки
5 травня 2000 року

